ଶାକ୍ୟ ସିଂହ

ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ଶ୍ରୀ ନିକୁଞ୍ଜକିଶୋର ଦାସ

ପ୍ରକାଶକ ଓ ସତ୍ତ୍ୱାଧିକାରୀ— କିଶୋର ଗ୍ରନ୍ଥ-ମନ୍ଦିର,
କଟକ—୧

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ ଶିଳ୍ପୀ— ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ରାଉତରାୟ

ମୁଦ୍ରାକର— ପ୍ରଭୃତୀ ପ୍ରେସ୍, କଟକ—୨

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ— ଶାନ୍ତିନିବାସ ବାଣୀ-ମନ୍ଦିର,
ପୁରୀଘାଟ ରୋଡ଼, କଟକ—୧

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ— ୧୫।୭।୫୮

ମୂଲ୍ୟ—ଅଢ଼େଇ ଟଙ୍କା

ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରେ ଏ ନାଟକଟି ରଚିତ
ତାଙ୍କର ସ୍ନେହବୋଳା କରକମଳରେ
ଏ ନାଟକଟି ଭେଟିଲି ।

—ନିକୁଞ୍ଜକିଶୋର—

ଶ୍ରୀ ରାଜକିଶୋର ପଟ୍ଟନାୟକ ଏ ବହି ଛପାଇବାରେ ମୋତେ ଅନେକ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ନିଜେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ ରାଉତରାୟ ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ ଛବିଟିର କାଠ ଖୋଦାଇ କରିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ପତି କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ସଂଶୋଧନ କରିଛନ୍ତି ଓ ମୁଦ୍ରଣର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ କରିଛନ୍ତି ।

ସମସ୍ତିଙ୍କ ପାଖରେ ଏକାନ୍ତ କୃତଜ୍ଞ ।

ପ୍ରଣେତା—

କହିବାର କଥା—

ନାଟକ ଲେଖିବାରେ ମୋର ଅଭ୍ୟାସ ଅଳ୍ପ । କେବଳ କେତେକ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେ ଲେଖିଥିଲି କେତେ ବର୍ଷ ତଳେ ।

ଏ ନାଟକର କେତେକ ଅଂଶ ଧାରାବାହିକ ଭାବରେ ବାରୁଣୀରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପରେ ପରିମାର୍ଜିତ କରିଛି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ।

କଥାବସ୍ତୁ ଅତି ପୁରାତନ, ମାତ୍ର ଚିର ନୂତନ । ଇତିହାସକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି ସତ, ମାତ୍ର Arnoldଙ୍କର Light of Asia ମୋର ପ୍ରଧାନ ପଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକ ।

ପ୍ରଣେତା—
ତା ୧୫ । ୭ । ୫୮

ଶ୍ରୀ ନିକୁଞ୍ଜ କିଶୋର ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁସ୍ତକ

୧ ।	ମରୁଆ	ଉପନ୍ୟାସ
୨ ।	କୈବଲ୍ୟ	ଭଜନ ଓ ଚଉତିଶା
୩ ।	ବୋଇତ ରାଣୀ	ଏକାଙ୍କିକା ଚୟନ
୪ ।	କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ	ନାଟକ
୫ ।	ଜୀବନଗୀତି	(ଓମର କବିତା)
୬ ।	ଯଯାତିକେଶରୀ	ନାଟକ

ଉପହାର

ଶ୍ରୀମତୀ/ଶ୍ରୀ ....

....ଙ୍କରକମଳରେ

ଅର୍ପଣ କଲ୍ ।

ପାତ୍ର—

ଗୌତମ— କପିଳବସ୍ତୁର ରାଜପୁତ୍ର
ଶୁଦ୍ଧୋଦନ— କପିଳବସ୍ତୁର ରାଜା
ଦେବଦତ୍ତ— ଗୌତମଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟ
ଛନ୍ଦକ— ଗୌତମଙ୍କର ସାରଥୀ
ଆନନ୍ଦ— ଗୌତମଙ୍କର ସଖା
ମନ୍ତ୍ରୀ— କପିଳବସ୍ତୁର ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ
କଣ୍ଠକ— ଗୌତମଙ୍କ ଅଶ୍ୱ

ପାତ୍ରୀ—

ଗୋପା— ଗୌତମଙ୍କର ପତ୍ନୀ
ମାୟାବତୀ— ଶୁଦ୍ଧୋଦନଙ୍କର ପତ୍ନୀ
ପିସା— ଗୌତମଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟା
ଚନ୍ଦା, ଗଙ୍ଗା, ଉତ୍ତମା, ଓ ହସ୍ତା— ଗୋପାଙ୍କର ସଙ୍ଗିନୀ
ଅନୁପମା, ଅନୁରୂପା ଓ ପ୍ରତିରୂପା—ରାଜକନ୍ୟାଗଣ

ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କ

ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ

[ଉଷାର ପ୍ରଥମ ଉନ୍ମେଷ । ଦୂରେ ପ୍ରାନ୍ତର ପାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଇଁ ଆସୁଛି । ନଦୀ ବକ୍ଷର ବିଷମ ଶଯ୍ୟାର ପ୍ରସର ପ୍ରସ୍ତର ଉପରେ ଉଭା ହୋଇ—ଗୌତମ, ପିସାଁ ଓ ଆନନ୍ଦ । ପିସାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଦୀପ ଓ ଅର୍ଘ୍ୟଥାଳୀ, ଆନନ୍ଦଙ୍କ କରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଝରୀରେ ଜଳ; ଗୌତମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସଦ୍ୟ ଆହୃତ ପୁଷ୍ପ । ପାର୍ଶ୍ୱରେ ତୁଷାର କିରୀଟୀ ହିମାଚଳ]

—ଗୌତମ—

ହେ ଅଖିଳ ଗ୍ରହମଣ୍ଡଳର ନିତ୍ୟ ନିୟାମକ, ହେ ପ୍ରଭାପୁଞ୍ଜ ଅଂଶୁମାଳୀ ! ଆପଣଙ୍କ ଶାସନରେ ଗ୍ରହ ଉପଗ୍ରହମାନେ ଅନାଦି ଅନନ୍ତ କାଳ ଯାଏ ନିଜ ନିଜର ନିୟମ ପାଳନ କରନ୍ତୁ । ମହାଶୂନ୍ୟରେ ଅଖଣ୍ଡ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କରୁ । ହେ ବିଶ୍ୱ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପବିତ୍ର ଉତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ ! ହେ ବିଚିତ୍ର ଚିତ୍ରକର ! ଋତୁରଙ୍ଗର ନିୟତ ଆବର୍ତ୍ତରେ ପୃଥିବୀ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟୀ ହେଉ, ଦିଗ ଦିଗନ୍ତ ମହୋତ୍ସବମୟ ହେଉ । ହେ ସର୍ବଦ୍ରଷ୍ଟା, ସର୍ବନିୟନ୍ତା ବିଶ୍ୱ କଲ୍ୟାଣକର ଭାସ୍କର ! ଆପଣଙ୍କର କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିଶ୍ୱର ସମସ୍ତ ଜୀବ ସୁଖୀହେଉ—ମାନବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋରଥ ହେଉ ।

[ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ହେ ପ୍ରଥିତଯଶା, କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳର ପୁଣ୍ୟ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ! ହେ ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗର ମହିମାମୟ ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳ ! ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରୁ ଭେଦ, ଗର୍ବ, ମଳିନତା ତିରୋହିତ ହେଉ, ଜଗତ ହାସ୍ୟମୟ ହେଉ ; କ୍ଷେତ୍ର ଉର୍ବର ହେଉ, ଲୋକ ନିରଳସ, ନିରାମୟ ହେଉ । ଆପଣଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବଂଶର ଉନ୍ନତ ଖ୍ୟାତି ଚିରତରେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହୁ ।

[ପାଦ୍ୟ, ଅର୍ଘ୍ୟ ଓ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ପ୍ରଣାମ କଲେ]

ଆନନ୍ଦ ! ଊଷାର ଉନ୍ମେଷରେ ହିମାଚଳର ମହିମା-ମଣ୍ଡିତ ଆଲୋକ ଉତ୍ସବ ଦେଖିଲେ ପ୍ରାଣ ଲୋଡ଼େ ତାଙ୍କରିପରି ଉନ୍ନତ, ମହତ ଓ ପବିତ୍ର ହେବାକୁ । ଦେଖୁଛ ପିସା ! ତରୁଣ ଅରୁଣର କନକ କିରଣ ହିମାଳୟର ତୁଷାର କଷଟୀ କୋଳରେ କେତେ ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ଉକୁଟାଇ ଦେଇଛି । ମନ୍ଦର, ଆସକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ—ତାରକା ତପନର ବିଳାସ ଶଯ୍ୟା ହିମାଚଳ—ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟରୁ କେତେ ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତରର ଅଳସ ସ୍ମୃତି ଜଡ଼ି ହୋଇ ରହିଛି । ତହିଁ ଦେହରେ ଦେହ ମନ ପ୍ରାଣ ଏକାବେଳକେ ଚୁମ୍ବକ ପରି ଆକର୍ଷଣ କରି ନେଇ ଯାଏ । ପିସା, ପିସା ! ବିଧାତାର ଏ ଅପୂର୍ବ ସୃଷ୍ଟି କି ମହୋତ୍ସବମୟ !! ଦିଗ୍‌ବଳୟର ବକ୍ର ରେଖାଯାଏ ଯେଣିକି ଚାହିଁ, ଚାରିଆଡ଼େ ଅଧୀର ଆନନ୍ଦର ଲହରୀ ଲୀଳା ! ବିଚିତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକରର କୁହୁକ କିରଣ ଯେତେ ଦୂର ପଡ଼ୁଛି, ଚାହିଁ ଦେଖ ଆନନ୍ଦ ! ଜଳ, ସ୍ଥଳ, ନଭ, ଶୂନ୍ୟରେ ଏକ ଅଶ୍ରାନ୍ତ ସୁରଭି ଝଙ୍କାର । କି ଉଲ୍ଲାସକର ଏହି ପୁଣ୍ୟଭୂମି

—ପିସା—

ସତ୍ୟ, ଗୌତମ ! ସ୍ନେହ, ପ୍ରୀତି, ସରସତା-ବୋଲା ଏ ପୃଥିବୀ
ଅତି ସୁନ୍ଦର । ଦେବତା ଆକାଂକ୍ଷିତ ଏହି ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଦେଶ
ସ୍ୱପ୍ନରାଜ୍ୟ ପରି ଅତି ମନୋହାରୀ ।

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ ପିସା ! ଏହି ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁରୀ
ବୀଣାର ଝଙ୍କାର ସମ—
ମଧୁର, ମହର, ମହା ମହୋତ୍ସବମୟ ।
ଶୈଶବର ସ୍ୱପ୍ନସିଦ୍ଧ ମାୟାପୁରୀ ପରି
ଶୋଭା ଅନବରତମୟ ।
ଏଥିଁ ପିସା ! ପ୍ରାଣର ପିପାସା
ଭଜନ୍ତି ନିବୃତ୍ତି ।
ଯେଣେ ଫେରେ ଅଧୀର ନୟନ
ତେଣେ ତେଣେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ରଶ୍ମି, ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଶାରଦୀୟା
ଶ୍ୟାମ ଛବି, ପୁଷ୍ପ ବୀଥି ବିଚିତ୍ର ଆଲେଖ୍ୟ !
କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ଭରନ୍ତି ଗୋ ଅସୀମ ଆନନ୍ଦ
ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଶ୍ୱାସ ଅନନ୍ତ ବିଳାସେ ।
ଦେବତା-ବାଞ୍ଛିତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ
ମହାତୀର୍ଥ ସ୍ଥଳ
ମହର୍ଷି, ଦେବର୍ଷି ସଙ୍ଗ ହବ ପବିତ୍ରିତ !

—ପିସା—

ଶୁଣ, ଶୁଣ, ଗୌତମ ! ଶରତର ଶୁଭ୍ର ବୈଜୟନ୍ତୀ ପରି
କେତେ ଅସଂଖ୍ୟ ରାଜହଂସ ଉଷାରୁଣ ଲହରୀରେ ଭାସି ଆସୁଛନ୍ତି ।

—ଆନନ୍ଦ—

ରାଜପୁତ୍ର ! ଏ ହଂସ ଠିକ୍ ଆମର ମଥାନ ଉପରେ ଉଡ଼ି ଯିବେ । ଶରସନ୍ଧାନ କରନ୍ତୁ । ନିଶ୍ଚୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

[ଆନନ୍ଦ ଶରସନ୍ଧାନ କରନ୍ତେ, ଗୌତମ ଆବେଗଭରେ ବାରଣକଲେ]

—ଗୌତମ—

ଆନନ୍ଦ ! ଛି, ଛି, କଣ କରୁଛ ? କେଉଁ ହର୍ଷଭରେ ଏହି କୋମଳ ପ୍ରାଣ ପକ୍ଷୀ ଅଂଶୁମାଳିର ବିଜୟବାର୍ତ୍ତା ପକ୍ଷରେ ବହି କେଉଁ ଅଜ୍ଞାତ ମାୟାପୁରୀକୁ ଅନନ୍ତ ନୀଳିମାରେ ଭାସି ଯାଉଛନ୍ତି ! ଏ କଣ—ଏ କ'ଣ ହିଂସାର ଦାନ ଆନନ୍ଦ ? ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ନିରହଂକାର ପ୍ରକୃତିର ଚଳ ବୈଜୟନ୍ତୀ ଏମାନେ—

[ଗୋଟିଏ ହଂସ ଶରାହତ ହୋଇ ଗୌତମଙ୍କ ପାଖରେ ପଡ଼ିଲା । ଗୌତମ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ ଧାଇଁ ଯାଇଁ ତାକୁ ତୋଳି ଧରିଲେ । ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଦରଦର ଅଶ୍ରୁ ଝରି ପଡ଼ିଲା । ପକ୍ଷୀଟିକୁ କଣ୍ଠ ସଂଲଗ୍ନକରି—]

ଆହାରେ ନିରୀହ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବ ବିହଙ୍ଗର ! ଆହା, କିଏ ତାକୁ ଆଘାତ କଲା ? କେଡ଼େ କଠୋର ପ୍ରାଣ ! ରୁହଁ ରୁହଁ ପିସା, କି ଉଛନ୍ନ ଧାରରେ ରକ୍ତ ଝରି ପଡ଼ୁଛି ତାର କ୍ଷତରୁ ।

[ହଂସ ପକ୍ଷରୁ ଶର ଉପାଡ଼ି, ଜଳାଧାରରୁ ଜଳ ପିଆଇଲେ]

ଆହା ବିହଙ୍ଗଟି କି ଦାରୁଣ କ୍ଲେଶ ପାଉଥିବ । ଦେଖ ପିସା ତାର ଛାତି କିପରି ଥରୁଛି—ପ୍ରାଣ କେଡ଼େ ବିକଳ ହେଉଥିବ । ଛି, ଛି, କିଏ ଏଡ଼େ କଠୋର, ଏଡ଼େ ହୃଦୟ-ହୀନ ?

[ହଂସକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି] ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୁଅ ନା ପ୍ରିୟତମ । ପୁଣି ଅଚିରେ ଯାଇ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ମିଳିବୁ—ସେହି ଦୂର ଦିଗନ୍ତ ସ୍ନିଗ୍ଧ ନୀଳିମାରେ । ଆନନ୍ଦ ! ଜୀବନରେ ଅନେକ ଦୂର ଅଗ୍ରସର ହେଲଣି—କହିଲ ଭଲା—ମାନବର ଏ ପୈଶାଚିକ ଜିଘାଂସା କଣ ସ୍ୱାଭାବିକ ? ତାର ହୃଦୟ ଏଡ଼େ କଠୋର ?

—ଆନନ୍ଦ—

ରାଜପୁତ୍ର ! ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନଭିଜ୍ଞ । ଜୀବନରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ସବୁପ୍ରକାର ଅନୁଭୂତି ଲଭିବେ । ଆଜି ସାମାନ୍ୟ ପକ୍ଷୀର ରକ୍ତପାତରେ କାତର ହେଉଛନ୍ତି ସତ, କାଲି ଯେବେ ସିଂହାସନରେ ବସିବେ ଦୈନନ୍ଦିନ କେଡ଼େ କଠୋର, କଠୋରତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳିବାକୁ ହେବ ।

—ଗୌତମ—

ଆନନ୍ଦ ! ମୁଁ ତେମନ୍ତ ହିଂସାପ୍ରଣୋଦିତ ରାଜ୍ୟ ଲୋଡ଼େ ନାହିଁ—ଆନନ୍ଦ ! ମୋର ଜୀବନର ଆକାଙ୍କ୍ଷା---ଗୋଟିଏ ନୂତନ ବିଶାଳ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ଗୌରବମୟ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ—ଦୟା, କ୍ଷମା, ଅହିଂସା ଓ ଶୌଚର ନିତ୍ୟ ସତ୍ୟ ଉପାଦାନରେ । ସେ ରାଜ୍ୟ ହେବ ଏହି ହିମାଚଳ ପରି ମହାସ୍ଥାନ । ସେ ରାଜ୍ୟ ହେବ ନିତ୍ୟ, ସତ୍ୟ ଓ ଶାଶ୍ୱତ !

—ପିସା—

ନିଶ୍ଚୟ ଗୌତମ ! ତୁମର ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରାଣର ପୁଣ୍ୟ ଆକାଂକ୍ଷା ନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ ।

(ପାଞ୍ଚ)

[ଦେବଦତ୍ତ ହଂସକୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗୌତମଙ୍କ କୋଳରେ ହଂସକୁ ଦେଖିଲେ ।]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗୌତମ ! ମୋର ହଂସ ମୋତେ ଦିଅ । ମୋର ଶରରେ ସେ ଆହତ । ଦେଖ ସେ ଫଳକରେ ମୋର ନାମ ଲେଖାଅଛି ।

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ ! ଅନନ୍ତ ମୁକ୍ତି ଯାହାର ଜନ୍ମ ଅଧିକାର—କେଉଁ ସାହସରେ ତୁମେ ସେ ଅଧିକାର ଉପରେ ଅନ୍ୟାୟ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁଛ ? ଛି ଦେବଦତ୍ତ ! ନିରାଶ୍ରୟ ପକ୍ଷୀଟିକୁ ଆଘାତକରି ପ୍ରାଣରେ ଯାତନା ଅନୁଭବ କରୁନାହିଁ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଆକାଶର ହଂସ କାହାରି ନୋହିପାରେ, ମାତ୍ର—ମୋର ଶରାହତ ହଂସ ମୋର । ମୋତେ ଦିଅ, ଶୀଘ୍ର ଦିଅ । (ଛଡ଼ାଇ ନେବାକୁ ଉଦ୍ୟତ)

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ ! ଜୀବନର ଯେବେ କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଥାଏ, କହି ପାରିବ କି ହତ୍ୟା ଯେ କରେ, ଆହତ ଜୀବ ଉପରେ ତାର ଅଧିକାର ଅଧିକ ନା ଯେ ଆୟାସ କରି ତାର ଜୀବନ ରକ୍ଷାକରେ ତାର ? ହତ ହୋଇଥିଲେ ହଂସ ତୁମର ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ମାତ୍ର ଏ କେବଳ ଆହତ, ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଜୀବିତ—ଏ ହଂସ ମୋର । କଳନା କରିପାରୁଛ ଦେବଦତ୍ତ ! ନିରାଶ୍ରୟ

ପ୍ରିୟତମ ବିଚାରି ତୁମର ଅବିଚାରରେ କି ଯାତନା ପାଇଥିବ ? ତୁମର ମଧ୍ୟ ତ ପ୍ରାଣ ଅଛି ! ଆହା ବିଚାରି—

[ଗୌତମଙ୍କର କଣ୍ଠରୋଧ ହୋଇଗଲା]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ନା, ନା, ସେ ହଂସ ମୋର । ମୁଁ ନେବି, ଛାଡ଼ିଦିଅ । ମୁଁ ନେବି—ନିଶ୍ଚୟ ।

—ଗୌତମ—

ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରେ—ଏ ହଂସ ଯେବେ ମରି ଯାଇଥାନ୍ତା—ତାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରି ପାରିଥାନ୍ତ କି ? ନା ସେହିପରି ଆଉ ହଂସଟିଏ ଗଢ଼ି ପାରିଥାନ୍ତ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ନା । ଏ କିପରି ଅନ୍ୟାୟ ଯୁକ୍ତି ?

—ଗୌତମ—

ତେବେ ତୁମର ଏ କି ଦୁଃସାହସ ଦେବଦତ୍ତ ଯେ ତୁମେ ଅବଲୀଳା କ୍ରମେ ପରସ୍ୱ ଅପହରଣ କରୁଛ ? ଏ କ'ଣ ପାପ ନୁହେଁ ଭାଇ—ବିଧାତାର ସୁଖ ସୃଷ୍ଟି ଉପରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାର କରିବା ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଏତେ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ? ମୋ ହଂସ ମୋତେ ଦିଅ । ମୋର ନୀତି ଉପଦେଶ ଶୁଣିବାର ଅବସର ନାହିଁ ।

—ଗୌତମ—

ସ୍ଥିର ହୁଅ, ଦେବଦତ୍ତ ! ମୁଁ ତୁମର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ । ଏ ନିରୀହର ଜୀବନ ଦାନ ମୋତେ ଦିଅ ।

—ପିସା—

କ୍ଷତ୍ରିୟ ସନ୍ତାନ ହୋଇ ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ଅନୁଜ୍ଞା ଅବଜ୍ଞା କରିବା ସୁନ୍ଦର ନୁହେ ଦେବଦତ୍ତ !

—ଗୌତମ—

କ୍ଷତ୍ରିୟ ସନ୍ତାନ ! କର କ୍ଷତ୍ରିୟ ଆଚାର
ଶରଣ ରକ୍ଷଣ ଅର୍ଥେ ଧର ଧନୁଶର
ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ଏ ଜିଘାଂସା କର ପରିହାର ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗୌତମ ! ଦିଅ, ଦିଅ, ମୋ ହଂସ ମୋତେ ଦିଅ । ମୋର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବନ୍ଧାର ସ୍ମାରକ କରି ମୁଁ ତାକୁ ରଖିବ । ତମେ କିଏ କହିବ ?

—ଗୌତମ—

ମୋତେ ଏ ହଂସଟି ଦିଅ ଭାଇ । ମୁଁ ତାକୁ ପୁଣି ସେହି ମୁକ୍ତ ଆକାଶକୁ ଉଡ଼ାଇ ଦିଏଁ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ନା,ନା, ମୋ ହଂସ ମୋତେ ଦିଅ । ଦିଅ ଛାଡ଼ିଦିଅ ।

(ଛଡ଼ାଇଲେ)

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ ! ସଂଯତ ହୁଅ । ଆହତ ପ୍ରାଣରେ ଆଉ ସେ ନିର୍ମ୍ମମ ହାତ ଲଗାଅ ନାହିଁ । ସ୍ଥିର ଜାଣ ଏ ହଂସ ମୁଁ କାହାରକୁ ଦେବ ନାହିଁ । ଏ ହଂସ ମୋର ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଏ ହଂସ ମୋର । ମୁଁ ନେବି ନିଶ୍ଚୟ ।

—ଗୌତମ—

ନା, ନା, କଦାପି ନୁହେ । ଏ ସମଗ୍ର ଶାକ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ବିନିମୟରେ ନୁହେ । ଗୌତମର ଏ ଜୀବନ ବିନିମୟରେ ମଧ୍ୟ ନୁହେ ।

[ମାୟାବତୀ ଆସୁଥିଲେ । ଦେବଦତ୍ତ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଦଉଡ଼ିଗଲେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଛଳ ଛଳ]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ମା, ମା, ଦେଖ ଗୌତମ ମୋ ହଂସ ଦେଉନାହାନ୍ତି ।

—ମାୟାବତୀ—

ଗୌତମ ! ଏ ହଂସ ଦେବଦତ୍ତର ?

—ଗୌତମ—

ଏ ହଂସ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିଯାଉଥିଲା ମା । ଦେବଦତ୍ତ ଶର ବିଦ୍ଧ ଭୂଇଁରେ ପକାଇଲେ ତାକୁ । ଆଉ ମୁଁ ତାର ଜୀବନ ରକ୍ଷା କରିଛି ମା । କାହାର ଅଧିକାର ଅଧିକ ମା ?

—ମାୟାବତୀ—

ତୁ ସେ ହଂସ ନେଇ କଣ କରିବୁ ଦେବଦତ୍ତ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ମା, ଏ ଶୁକ୍ଳ ରାଜହଂସ ଖୁବ୍ ବିରଳ । ମୁଁ ତାକୁ ଶୋଧନ କରି ମୋ ଅସ୍ତ୍ରାଗାରରେ ଝୁଲାଇ ରଖିବି ମା, ମୋର ଶର ସନ୍ଧାନ କୃତିତ୍ୱର ପ୍ରତୀକ ପାଇଁ ।

—ମାୟାବତୀ—

ଆଉ ତୁ କଣ କରିବୁ ପୁଅ ?

—ଗୌତମ—

ମୁଁ ତାକୁ ଉଡ଼ାଇ ଦେବ ନା—ଦୂର ଅନନ୍ତ ନୀଳିମାକୁ ।
ସେ ଯାଇଁ ତାର ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ମିଳିତ ହେବ ।

—ମାୟାବତୀ—

ଦେ ପୁଅ, ଉଡ଼ାଇ ଦେ । ପରମେଶ୍ୱର ତୋତେ ଦୀର୍ଘଜୀବୀ କରନ୍ତୁ ।

[ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ହଂସଟିକୁ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ସେ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ ।]

—ଗୌତମ—

ଦେଖୁଚ ଦେବଦତ୍ତ ! ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ଆବେଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ
କଳନାଦ କରି ସେ କପତ ମୁକ୍ତ ନୀଳିମା କୋଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ-
ରଶ୍ମି ପ୍ଲାବିତ ଅବାରିତ ସୁରଭି ହିଲ୍ଲୋଳରେ ମିଶି ଭାସିଗଲ୍—
କାହିଁ କେଉଁ ଶୀତଳ ନୀଡ଼ରେ
ସରାଗ ଶିଉଳୀ ଝରା ଦ୍ରୁମ ଡୋର ଦେଶେ
ମୃଦୁ ସମୀରଣେ ତହିଁ
ବନ୍ଧୁ ହୋଇଯାଏ
ସରୋଜ ପରାଗ ସଙ୍ଗେ ମୁକୁଳର ମଧୁ ।
ନାହିଁ ତହିଁ ଦ୍ୱେଷ ହିଂସା ବୃଥା ରକ୍ତପାତ
ସ୍ନେହ ପ୍ରୀତି ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସାରେ ନିତ୍ୟ ପ୍ଲାବିତ ।
ଯାଅ ହଂସ ଯାଅ । ଆଜି ଏଇ ନିଦାରୁଣ ଆଘାତ
ହନମୟରେ କୋଟି ଗୁଣେ ସୁଖ ସୁସ୍ୱାଦୁ ଉପଭୋଗ କର ।

ଦେବଦତ୍ତ, ଏ କ୍ରୂର ବ୍ୟବସାୟରେ ବୃଥା ଆଉ ସମୟ ନଷ୍ଟ
କର ନାହିଁ ଭାଇ !
ମାତା ! ପଞ୍ଚଭୂତ ଭ୍ରମାଏ ପ୍ରମାଦ ପୁଲକେ
ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦେ,
ଥରଉଠେ, ଅନ୍ତରର ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ତନ୍ତ୍ରୀ ।
ଜୀବେ ଦୟା ମାତା ନୁହଇ କ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ,
ନୁହଇ କ ଦେବତ୍ୱ ଏ ଲୋକେ ?

—ମାୟାବତୀ—

ନରଦେହ ଧରି ଲୋକେ ଧର୍ମ ବଳରେ ହିଁ ସ୍ୱର୍ଗ-ସିଂହାସନର ଯୋଗ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି; ପୁତ୍ର !—ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମ ସେଇ ପୃଥିବୀରେ ।

—ଗୌତମ—

ମାତା, କର ଆଶୀର୍ବାଦ
ଜୀବନେ ଯେମନ୍ତ ଅନୁସରି ସେହି ପୁଣ୍ୟମାର୍ଗ
ମୋ ଯୋଗେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେବ
ଶାକ୍ୟ ବଂଶ ଖ୍ୟାତି ।

—ମାୟାବତୀ—

ତୋର ମନୋରଥ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ପୁତ୍ର ।

—ପିସା—

ଗୌତମ, ଏ ଅସୀମ ଅନୁକମ୍ପା—ଉଦ୍‌ବେଳିତ—ତରଳ
ହୃଦୟ ଘେନ ଏ ସଂସାରକୁ କାହିଁକ ଆସିଲ ?

—ମାୟାବତୀ—

ଗୌତମ, ପିତା ତୁମ ଦୁହିଙ୍କି ଚାହିଁ ବସିଛନ୍ତି, ଆଜ ତାଙ୍କ ସହିତ ହଳୋତ୍ସବ ଦେଖିଯିବା ପାଇଁ । ସ୍ମରଣ ନାହିଁ ?

—ଗୌତମ—

ପିତା କାହାନ୍ତି ମା ?

—ମାୟାବତୀ—

ସେ ତ ତମମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ବସିଛନ୍ତି ପୁନ ଆସ୍ଥାଗାର ଦ୍ୱାରରେ ।

—ଗୌତମ—

ଖର ସମୀରଣେ
ରୋହିଣୀର ସ୍ନିଗ୍ଧ ବାଳିରାଶି
ଉଡ଼ି ଆସି ବାଜଇ ଶରୀର,
ସେ ଯନ୍ତ୍ରଣା, ନୁହେ ସହ୍ୟ ଯେବେ
ଅଞ୍ଚଳେ ଘୋଡ଼ାଇ ଯତ୍ନେ, ଲୁଚାଅ କୋଳରେ,
କହ ମାତା ! ଜୀବ ହୋଇ
ସହି କି ପାରଇ କେହି
କର୍କଶ ଏ ଫଳକର ବିଷମ ଆଘାତ ?
ମାତା, ମାତା
ପ୍ରସୁପ୍ତ ଆଗ୍ନେୟଗିର ଉଠନ୍ତା ଉଚ୍ଛୁଳି
ଉଦ୍‌ଗାରନ୍ତା ତରଳ ପାବକ
ବିଶ୍ୱେ, ଯେତେ ଅସ୍ତି ବିଭୀଷଣ
ସବୁ ତାର ହୁଅନ୍ତା ବିଲୁପ୍ତ ।

ମାତା, ମାନବ କି ଜଡ଼ ଅନ୍ଧ
ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ଏତେ,
ସ୍ୱଜାତି ହୃଦୟେ ଏହି ଶତା ଅଗ୍ନି ଜାଳି
ନିଶ୍ଚିନ୍ତେ କରଇ ବସି ରାଜ୍ୟସୁଖ ଭୋଗ ?
ସନିର୍ବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ କରିବ ପିତାଙ୍କୁ
ସିନ୍ଧୁଗର୍ଭେ ଫିଙ୍ଗିଦେବେ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଯେତେ ।
କହ ମାତା, କାହାନ୍ତି ଜନକ ?

—ମାୟାବତୀ—

ପୁତ୍ର, ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଆସ ।

[ଦେବଦତ୍ତ, ଗୌତମ ଓ ମାୟାବତୀଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନ]

—ଆନନ୍ଦ—

ପିସା, ଚକିତ, ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇ ସବୁ ଦେଖିଲ, ସବୁ ଶୁଣିଲ । ଏ ତ ଆଉ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହନ୍ତି ପିସା, ଏ ଏହି ପବିତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ।

—ପିସା—

ଆହୁରି ଉନ୍ନତତର ରାଜ୍ୟରେ ଯୁାଙ୍କର ଆବାସ, ଆନନ୍ଦ । ଆହା, କି ସରଳ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମୂର୍ତ୍ତି !

ପ୍ରଥମ ଅଙ୍କ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ଚିନ୍ତା ଉଦ୍‌ବେଳିତ ମୁଖରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ପଦଚାରଣ କରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସଙ୍ଗରେ ଆନନ୍ଦ ।]

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସେ ଦିନ ଯେଉଁ ମହାତ୍ମା ଗୌତମର ଭାଗ୍ୟ ଗଣନା କରି ଆସିଥିଲେ; ସେ ଦେବତା ମନ୍ଦିରରେ ପଶି କାହିଁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ, ସେ କଥା ସ୍ମରଣ ହୁଏ ଆନନ୍ଦ ? ସେହି ମହାତ୍ମା କହିଥିଲେ—ସକଳ ଦେବ ଲକ୍ଷଣୋପେତ ଆପଣଙ୍କର ଏ ପୁତ୍ର ହୁଏତ ରାଜ ରାଜେଶ୍ୱର ହୋଇ ଅଖଣ୍ଡ ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପୀ ବିଜୟ ଧ୍ୱଜା ଉଡ଼ାଇବ—ଯେବେ ସେ ସଂସାରୀ ହୁଏ ; ନୋହିଲେ ସଂସାର ପ୍ରତି ଉଦାସ ହୋଇ ବୈରାଗ୍ୟ ଆଶ୍ରୟ କରିବ । ଯେବେ—ସେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବ ତହିଁରେ ନିଖିଳ ଭୂଗୋଳ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିବ ।

—ଆନନ୍ଦ—

ସତ୍ୟ ମହାରାଜ, ମାନବର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟରେ ଗୌତମଙ୍କର ବିଶାଳତାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସେ ମହା ମହିମାମୟ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଅତି ତରୁଣ ବୟସରେ ପ୍ରିୟତମ ପୁତ୍ରର ଏହି ଯେଉଁ ଉଦାସ ଭାବ, ସାଂସାରିକ ବିଳାସ ବାସନା ପ୍ରତି ଏ ଯେଉଁ

ବୈରାଗ୍ୟ, ତାର ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଏ ଯେଉଁ ଗମ୍ଭୀର ଏକାଗ୍ର ଚିନ୍ତା,ସର୍ବୋପରି ତାର ଯେଉଁ ଅସୀମ କରୁଣାବିଗଳିତ ହୃଦୟ, ତେମେ ନିଜେ ତ ହଲୋହ୍ରବ ଦିନ ପରୀକ୍ଷା କରିଛ । ଆଜିଯାଏ ପ୍ରଭଞ୍ଜନର ବଜ୍ର ସୂଚନା ପରି ତାର ସେ କଥା ମତେ ଶୁଭିଯାଉଛି—

ପିତା, ହିଂସାମୟ କୃଷି,
ପ୍ରତିକ୍ଷଣେ ଲକ୍ଷ ଜୀବ ହୁଅନ୍ତି ଦଳିତ ।
ପରିହାର କର ପିତା ନିଷ୍ଠୁର ଏ ନୀତି ।
ସିନ୍ଧୁର ଅତଳ ତଳେ ଫିଙ୍ଗିଦିଅ ପିତା
ଅସ୍ତ୍ରାଗାରେ ଅସ୍ତ୍ର ଯେତେ ।
ପିତା, ଜୀବେ କର ଦୟା,
କର ସର୍ବଜୀବେ ସୁଖୀ,
ବିଶ୍ୱସୁଖ କଳ୍ପେ କର ପ୍ରାଣ ସମର୍ପଣ ।

ସେହିଦିନୁଁ କାହିଁକି ମୋତେ ସ୍ଥିର ଅନୁମାନ ହେଉଛି, ଏ ଅମିତାଭ ଗୃହାଶ୍ରମରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହି ପାରିବ ନାହିଁ । ତମର କଣ ସେହିପରି ଆଶଙ୍କା ହୁଏ, ଆନନ୍ଦ ?

—ଆନନ୍ଦ—

ନା, ମହାରାଜ, ମୋର ଆଶା ହୁଏ ଗୌତମଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧ ଉଦ୍‌ବାହର ଶୃଙ୍ଖଳରେ ବାନ୍ଧିଦେଲେ ଏ ଉଦାସ ଭାବ ଦୂର ହୋଇଯିବ । ଉଚ୍ଛନ୍ନ, ଉତ୍ତାଳ ସାଗର ଲହରୀ ଲେଉଟୁଛି ମସୃଣ କୋମଳ ସିକତାମୟ ବେଳାଭୂମି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କେଜାଣି—ହୋଇପାରେ ।

[ମାୟାବତୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

ମାୟା, ତମର କଣ ଆଶା ହୁଏ ତରୁଣ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସତେ ସଂସାର ଆଶ୍ରମରେ ରହିବ ?

—ମାୟାବତୀ—

[ଝରଝର କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ] ମହାରାଜ, ଗୌତମ ମୋର ଘର କରିବ ନାହିଁ ପରା !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମୋର ମଧ୍ୟ ସେହି ଆଶଙ୍କା ମାୟା, ଉଦାସ ପୁତ୍ର ତରୁଣ ବୟସରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ପିତାମାତାଙ୍କୁ କନ୍ଦାଇ ଚାଲିଯିବ ।

—ଆନନ୍ଦ—

ମହାରାଜ, ମହର୍ଷୀ, ଏ ବୃଥା ଆଶଙ୍କା ପରିହାର କରନ୍ତୁ । ସ୍ଥିର ଜାଣନ୍ତୁ, ଗୁଣବତୀ ଲବଣ୍ୟ ପ୍ରତିମାର ସୁଷ୍ଟ ସ୍ପର୍ଶରେ ଗୌତମଙ୍କର ଉଦାସ ବୈରାଗ୍ୟ ମିଳାଇ ଯିବ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଆନନ୍ଦ, ଭଙ୍ଗୁର ବାଲି ବନ୍ଧରେ ଗିରି ନିର୍ଝରର ଉଦ୍ଦାମ ବେଗ କଣ ସମ୍ଭାଳି ହେବ ? ଅସୀମ ଆକାଶର ଅନନ୍ତ ମୁକ୍ତିକୁ ଯେଉଁ ବିହଗ ନିତ୍ୟ ଝୁରୁଛି ତାକୁ କଣ ରତ୍ନ ପଞ୍ଜରରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ହେବ ?

(ଯୋହ୍ୱଲ)

—ମାୟାବତୀ—

ମହାରାଜ, ମହାରାଜ, ଆଉ ସେ କଠୋର କଥା ଶୁଣାନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଗୌତମ ମୋର—ନୟନର ପିତୁଳା ମୋରଂ, ଶାକ୍ୟକୁଳର ଏକମାତ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଦୀପ ! ସେ କଣ ସତେ ସବୁ ଅନ୍ଧାର କରି······

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଈଶ୍ୱର ନ କରନ୍ତୁ ମାୟା, ବିଧାତାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯାହା ଥିବ, ତାହାହିଁ ହେବ । ବିବାହରେ ଗୌତମର ମତ ଜାଣିବାକୁ କାହାକୁ ପଠାଇଥିଲ ପରା ?

—ମାୟାବତୀ—

ସାତଦିନ ଆଗରୁ ଚନ୍ନା ପଚାରିଥିଲି, କହିଛନ୍ତି ଆଜି ଶେଷ ଉତ୍ତର ଦେବ ବୋଲି । ହେଇ, ଚନ୍ନା ଆସୁଛି ତ ।

[ଚନ୍ନା ପ୍ରବେଶ କଲେ]

ଚନ୍ନା, ଚନ୍ନା, କହ କହ, ଗୌତମ ମୋର, ପୁତ୍ର ମୋର ସମ୍ମତ ହେଲି ? କହ, କହ ।

—ଚନ୍ନା—

ହଁ, ସମ୍ମତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

—ମାୟାବତୀ—

ହେ ଧନାର୍ତ୍ତିନାଶନ, ଶରଣରକ୍ଷଣ, ବାଞ୍ଛାକଳ୍ପତରୁ !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସମ୍ମତ ହେଲା, ସତେ ସମ୍ମତ ହେଲି ପ୍ରିୟତମ ଗୌତମ ମୋର ? କହ, ସତେ ସତେ ଚନ୍ନା ?

—ଛନ୍ଦା—

ହଁ, ମହାରାଜ !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପ୍ରଭୁ, ପ୍ରଭୁ, ଆଜ ଏକ ମହା ଦୁଶ୍ଚିନ୍ତା କଟିଗଲା ଅପାର କୃପାରୁ ଆପଣଙ୍କର । ଛନ୍ଦା, ଗୌତମ କଣ କହିଲା, କହ ବିଶଦ ଭାବରେ, ଆମୂଳଚୂଳ ସବୁ କହ ।

—ଛନ୍ଦା—

କହିଲେ, ବିବାହ ହେବ । ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଁ ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ପାଳନ କରିବି । ତେବେ ଯାହାକୁ ବିବାହ କରିବି, ଛନ୍ଦା, ସେ ରୂପ, କୁଳ, ଜନ୍ମ, ଗୋତ୍ରରେ ବିଶୁଦ୍ଧ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ ହୋଇଥିବ—ସ୍ନେହ ଓ କରୁଣାର ଜୀବନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଥିବ—ଭେଦ, ଗର୍ବ, ମଳିନତା, କପଟ, କାର୍ପଣ୍ୟ, ନିଷ୍ଠୁରତା ଯାହାର ଚତୁଃସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ଥିବ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଏ ପୁଣି ଏକ ନୂତନ ସମସ୍ୟା ମାୟାବତି ! ଏଡ଼େ ଅକଳୁଷ ଅମ୍ଳାନ ଚନ୍ଦ୍ରମା କାହିଁ ପାଇବି ଏ ଭୂଲୋକରେ ?

—ମାୟାବତୀ—

ପୃଥିବୀର ଚାରିଆଡ଼େ, ଦେଶ, ଦେଶାନ୍ତ, ନଗର, ପଲ୍ଲୀ, ସବୁଠାକୁ ଚର ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତୁ । ଦିଗଦିଗନ୍ତ ସପ୍ତସିନ୍ଧୁର ଅସଂଖ୍ୟ ଦ୍ୱୀପ ମନ୍ଥନ କଲେ ଗୌତମର ଅଭିରୁଚି ଅନୁରୂପ ରତ୍ନ କଣ ଦୁର୍ଲଭ ହେବ ? ଯେଉଁ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ଗୌତମର

ଚିତ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଇଛନ୍ତି, ସେ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରିୟତମର ଅନୁରୂପ ପ୍ରିୟତମା ଆଣିଦେବେ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଚିନ୍ତା, ପୁତ୍ର ମୋର, ଜୀବନସର୍ବସ୍ୱ ମୋର, ପ୍ରାଣର ସବୁ ଆଶା ଭରସାର ଏକମାତ୍ର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ, ସେ କଣ ସତେ ବିବାହ କରିବ ଚିନ୍ତା ? ନା, ପିତାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଏପରି ଛଳନା କଲା ? ଚିନ୍ତା, ସେ ଉଦାସୀ ନବୀନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସହିତ ବିବାହ କରିବ ?

—ଆନନ୍ଦ —

ମହାରାଜ, ମନରୁ ଉଦ୍‌ବେଗ ଦୂର କରନ୍ତୁ । ବିଶ୍ୱ-ବିଖ୍ୟାତ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶକୁ ଏପରି କନ୍ୟା ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ମୋ ଉପରେ ସମଗ୍ର ଭାର ଅର୍ପଣ କରନ୍ତୁ ମହାରାଜ, ସୁଷ୍ଠୁରୂପେ ସମସ୍ତ ସମାଧାନ କରିବ, ଯଥାଶକ୍ତି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଯଥା ଅଭିରୁଚି ଅଗ୍ରସର ହୁଅ ମନ୍ତ୍ରି ! ମୋର ତିଳେମାତ୍ର ଆପତ୍ତି ନାହିଁ ; କେବଳ···

—ମାୟାବତୀ—

କେବଳ ସେହି ନୟନପିତୁଳି ଗୌତମକୁ ସଂସାର-ବନ୍ଧନରେ ବାନ୍ଧି ଚିରସ୍ଥାୟୀ କରିଦିଅ, ତେଣିକି ସବୁ ଦୈବାୟତ୍ତ ।

—ଆନନ୍ଦ—

ଅବଧାନ ହେଉ ମହାରାଜ ! ହିମାଚଳଠାରୁ କୁମାରିକା-ଯାଏ ଏହି ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂଖଣ୍ଡର ଚାରିଆଡ଼େ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ

କରାଯାଉ । ଏହି ମର୍ମରେ ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରେରଣ କରାଯାଉ ଯେ, ଆଜଠାରୁ ତ୍ରିଂଶ ଦିନରେ ଗୌତମର ଜନ୍ମ ବାସରରେ ଯେ ରୂପ ଓ ଗୁଣରେ ଅନୁପମା ରାଜକୁମାରୀମାନଙ୍କୁ ଅଶୋକ ସ୍ତବକ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କଳସ ଉପହାର ଦେବେ । ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରତିଯୋଗିତାକୁ ଦେଶବିଦେଶରୁ ରୂପସୀ ଓ ବିଦୁଷୀ କୁମାରୀମାନେ ଆସିବାର ବିଶେଷ ସମ୍ଭାବନା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ନିଜର ଅଭିରୁଚି ଅନୁରୂପ ସହଧର୍ମିଣୀ ବାଛିବା ଗୌତମଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସହଜ ସାଧ୍ୟ ହେବ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଆନନ୍ଦ, ତୁମର ବିଚକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଚିରଦିନ ପ୍ରଶଂସା କରି ଆସିଛି ।

—ମାୟାବତୀ—

ଆନନ୍ଦ, ଶୀଘ୍ର ଆୟୋଜନ କର । ମୋର ନୟନମଣିର ସୁଯୋଗ୍ୟ ଲାବଣ୍ୟ ପ୍ରତିମାଟିଏ ଦେଖି ନୟନ ମନ ସାର୍ଥକ ହେଉ । ମୁଁ ଆସେ ମହାରାଜ, ରାଜପୁରର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏ ଶୁଭ ବାର୍ତ୍ତା ଜଣାଇ ଦିଏଁ । ଆ, ମା ଚନ୍ଦା, ତୁ ନିଜେ ଯାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେ ଏ ମଙ୍ଗଳ ସମାଚାର ।

[ମାୟାବତୀ ଓ ଚନ୍ଦା ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ]

—ଆନନ୍ଦ—

ସଭାଗୃହକୁ ବିଜେ କରନ୍ତୁ ମହାରାଜ ! ଏ ଶୁଭ କାର୍ଯ୍ୟର ବିଶେଷ ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ହେବ, ଅତି ସତ୍ୱର ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଏ ଶୁଭ ସମ୍ବାଦ ନଗରର ଗୃହଆଡ଼େ ଘୋଷଣା କରିଦିଅ । ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜର ବଡ଼ ଆଦରର ଧନ ଅମିତାଭର ଆସନ୍ନ ବିବାହ ବାର୍ତ୍ତା ପାଇ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠୁ ।

[ଦୁହେଁ କଥା କହୁ କହୁ ଚାଲିଗଲେ]

—○—

ତୃତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ଅତି ରମଣୀୟ ସୁସଜ୍ଜିତ ପ୍ରଶସ୍ତ କକ୍ଷ । ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉପରେ ଗୌତମ ବସିଛନ୍ତି, ମୁଖ ପାଣ୍ଡୁର, ବିଷାଦ-ମଳିନ । ପାଖରେ ଛନ୍ଦା ବସି ଗଳ୍ପ କରୁଥିଲେ]

—ଛନ୍ଦା—

ଗୌତମ, ଆଜି ଏତେ ବିଷାଦମଳିନ ଦିଶୁଛ କାହିଁକି; କହିଲ ନାହିଁ ?

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦା, ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଜଟିଳ ମୂର୍ତ୍ତି ମୋତେ ବିକଳ କରି ଦେଉଛି ଛନ୍ଦା । କାଲି ଯାହାକୁ ଦେଖିଥିଲି ଗୋଧୂଳିର ବାରିଦ ପରି ବିଚିତ୍ର, ରୁଚିର, ମନୋହାରୀ—ଆଜି ଦେଖିଲି

ବେଳକୁ ଖାଲି ଉପୁଜୁଛି ! ଚନ୍ନ ସେ ଯେପରି ଏକ ରକ୍ତାଶ୍ରୁ ପ୍ଲାବିତ ବିକଟ ଅଟ୍ଟହାସ । ଯେଉଁଆଡ଼େ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଉଛି, ଚନ୍ନା, ଚାରିଆଡ଼େ ହିଂସା, ଦ୍ୱେଷ, ରକ୍ତପାତର ପ୍ରକଟ ଛବି । ଦଶଦିଗ ମୁଖରିତ କରି ଶୁଭୁଛି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଆକୁଳ ହାହାକାର ଚନ୍ନା, ସାରା ପୃଥିବୀରେ ଏହିପରି ଅସତ୍ୟ,ଅନ୍ୟାୟ,ଅତ୍ୟାଚାରର ବିକଟ ତାଣ୍ଡବଲୀଳା ? ସୁନ୍ଦର ଯାହା, ରମଣୀୟ ଯାହା, ସେ କେବଳ ଜଳ ବୁଦ୍‌ବୁଦ୍‌ ପରି ଅସାର, ଅସ୍ଥିର, କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ! ଚକ୍ଷୁର ପ୍ରତି ପଲକରେ କେତେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଜୀବନ ପ୍ରବଳର ପାଦତଳେ ନିଷ୍ପେଷିତ ହୋଇ କାହିଁ କାହିଁ ଧୂଳିରେ ମିଶି ଯାଉଛି । ଚନ୍ନା, ପୃଥିବୀର ନିୟମ ଏତେ କଠୋର, ନିର୍ମମ, ହୃଦୟବିଦାରକ ସତେ !

—ଚନ୍ନା—

ବିଧାତାର ଏ ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କିଏ ବୁଝିପାରିବ ଗୌତମ ! ଅଜ୍ଞାନ ଜୀବନ ଯେବେ ସୁଖକର ହୁଏ ଗୌତମ, ବିଜ୍ଞ, ଅଭିଜ୍ଞ ହେବାର ଆଉ କେଉଁ ଲାଭ ?

—ଗୌତମ—

ଏତେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଅନୁଭୂତି ଯେନ ଏ କଣ ସମ୍ଭବ ଚନ୍ନା, ମାନବ ପକ୍ଷରେ-ଚାରିଆଡ଼େ ଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ତାଣ୍ଡବ ଦେଖି ନିର୍ଲିପ୍ତ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିପାରିବା ? ଭାବି ଦେଖ ଚନ୍ନା, ସାମାନ୍ୟ କଣ୍ଟାଟିଏ ପାଦରେ ଫୁଟିଲେ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଲାଗେ; ତାର ପ୍ରତିକାର ନ ହେବାଯାଏ ମନରେ ଶାନ୍ତି ନ ଥାଏ । ଆମରି ପରି ପ୍ରାଣ, ଚୈତନ୍ୟ, ଅନୁଭୂତି ଅଛି ପ୍ରାଣୀ ମାନେ । ତାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦେଖିଲେ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଉପୁଜିବ ନାହିଁ, ଚନ୍ନା ?

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ସାମାନ୍ୟ କୀଟପତଙ୍ଗ ପଶୁପକ୍ଷୀର ଦୁଃଖ ଦେଖିଲେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଣରେ ଏତେ ବ୍ୟଥା ଲାଗୁଛି, କହିଲ ଭଲା ଗୌତମ, କେଉଁ ପ୍ରାଣରେ ସଂସାରରେ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଜନକଜନନୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଜାଣି ଶୁଣି ଏତେ ଯାତନା ଦେଉଛ ?

—ଗୌତମ—

ମୁଁ ତ ଜାଣି ଶୁଣି ସେପରି ଗୁରୁତର ଅପରାଧ କିଛି କରି ନାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରା !

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ତରୁଣ ବୟସରେ ତୁମର ଏ ଉଦାସ ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବ । ରାଜପୁତ୍ର ହୋଇ ସମ୍ପଦ, ବିଳାସ, ବ୍ୟସନ ପ୍ରତି ଏଇ ଅସ୍ପୃହା; କେବେ କଳନା କରିଛ ଗୌତମ, ତାଙ୍କର ପ୍ରୀତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତରେ କି ଯାତନା ଦେଉଥିବ ! ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ପ୍ରୀତି ଅକାତରେ ବଳିଦେଇ ତମର ଏ ସୁନ୍ଦର ଶରୀର ପ୍ରତିପାଳନ କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ; ବିନିମୟରେ ଚାହିଁଛନ୍ତି ତମର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୁଖ—ତମରି ଘର ସଂସାର, ପୁତ୍ର ପୌତ୍ର, ଆଉ ତମର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଜୀବନ ନିର୍ବାହ । ତମର ଏ ଅନନ୍ତ କରୁଣାମୟ ସରସ ହୃଦୟ ଯେନ ତାଙ୍କୁ ସେତିକର ପ୍ରତିଦାନ ଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ଗୌତମ ?

—ଗୌତମ—

ଥାଉ, ଆଉ କହ ନାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରା, ହୁଏତ ଆଜିଠାରୁ ଜୀବନର ଗତି ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଫେରାଇ ନେବାର ପ୍ରୟାସ କରିବ, ଚନ୍ଦ୍ରା !

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଏଇ ସିନା ତମର ଯୋଗ୍ୟକଥା ଗୌତମ ! ଗଙ୍ଗା, ଗଙ୍ଗା, କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛୁ ? ଏ ଆଡ଼େ ଆ, ବାଁଶୀ ଘେନ । ଶୁଣ, ଗୌତମ, ଦେଶବିଦେଶରୁ କେତେ ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମା ଆସିଛନ୍ତି ତମକୁ ଥରେ ଆଖି ପୂରାଇ ଦେଖିବାକୁ । ଆଜ ସେ ସରସ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବଦନ କୁଆଡ଼େ ଲୁଚାଇଛ ଭଲା କହିଲ !

[ଗଙ୍ଗା ଆସିଲେ । ଗୌତମ ତାଙ୍କୁ ଡାକି ପାଖରେ ବସାଇଲେ]

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା—

— ଗଙ୍ଗା—

ଗୌତମ, (କିଛିକ୍ଷଣ ଚାହିଁ) ଆଜ ଏଡ଼େ ଝାଉଁଳିଲା ପରି ଦିଶୁଛ ! !

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା, ବାଁଶୀର ଅମିୟ ଝଙ୍କାର ସଙ୍ଗେ ତୋର ଆବେଗଭରା କଳ କାକଳି ମିଶାଇ ଦେ, ଏ ପ୍ରାଣଘାତି ଉଦାସ ଭାବ ସଙ୍ଗୀତର ଗମ୍ଭୀର ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ହଜିଯାଉ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ମୋତେ କଣ ଗାଇ ଆସେ ଯେ ମୁଁ ଗାଇବ ?

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ହଉ ହଉ, ବିନୟ ସେତିକରେ ଥାଉ । ଗାଆମ ଗଙ୍ଗା ।

[ଗଙ୍ଗା ବାଁଶୀ ବଜାଇ ଗାଇଲେ]

(ଚତଶୀ)

ଝାଉଁଳି ପଡ଼ଇ ଯେବେ କାନନ ନିଆଳୀ
କାକର ଆନ କେ ପାରେ ପରଶି କାଉଁଶି
ରେଖା ଶଶୀର ବିରସ
ସରସାଇ ଦିଏ ସିନ୍ଧୁ ତରଙ୍ଗ ବିଳାସ,
ଚସକର କର ଲଗି
ପ୍ରସନ୍ନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମୀ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଠଇ ସରାଗୀ । ୧
ସେ ଗୁଞ୍ଜଇ ପଶଇ ଯାଇଁ କାନନ ଗହ୍ୱଳେ
ଚିରି ଦଶ ଝର ସାଥେ ଖେଳଇ ବିଭୋଳେ
ହିମ-ପରଶା ସମୀର
ଲୁଟାଇ ଦିଅଇ ଯେତେ ଜଡ଼ତା ଜଞ୍ଜାଳ । ୨

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଗଙ୍ଗା କେବଳ ସ୍ୱରାପ୍ରିକା ନୁହେ—କବି ମଧ୍ୟ ।

—ଗୌତମ—

ସତେ ଗଙ୍ଗା, ଅତି ମଧୁର ତୋର ଗୀତଟି-ଜ୍ୟୋସ୍ନା-ଜଡ଼ିତ ମଧୁର ସ୍ୱପ୍ନ ପରି ଲଗେ ।

[ଗଙ୍ଗା ମୁହଁ ପୋତି ବସିଲେ-କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ]

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଗଙ୍ଗା, ନିଜେ ସ୍ୱପ୍ନଟିଏ ପରି ନୁହେଁ କି, ନା ଗୌତମ ? ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ତାକୁ ଧରି ପାରିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ କାହାର ।

—ଗଙ୍ଗା—

କାହିଁକି ମ ? ମୁଁ କଣ ପବନ, ନା ଶୂନ୍ୟ ?

— ଚନ୍ଦ୍ରା —

ନା, ଯୁଇ ।

[ଦେବଦତ୍ତ ଓ ଆନନ୍ଦ ଆସି ପହଞ୍ଚଲେ]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗୌତମ, ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା-ବିପଣି ଦେଖିଗଲ ନାହିଁ ଆଜି ? ସମସ୍ତେ ତୁମକୁ ଚାହିଁ ବସିଥିଲେ । ମହାରାଜାଙ୍କର ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ, ତମେ ସେଠାକୁ ଯାଇଥାନ୍ତ । ସେ ଆଶା କରିଥିଲେ କେତେ ! ଅତି ରମଣୀୟ ସେ ଉତ୍ସବ ଗୌତମ, ଚୁମ୍ବକ ପରି ମନପ୍ରାଣକୁ ଆକର୍ଷି ରଖେ ।

—ଆନନ୍ଦ—

ସତ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର, ବଡ଼ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ ଦୃଶ୍ୟ । ସେ ଉତ୍ସବ ତୁମପରି ରୂପ, ରୁଚି, ମହତ୍ତ୍ୱ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା-ସମ୍ପନ୍ନ ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ଯୁବକର ଏକାନ୍ତ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ଏ ସୁଯୋଗ ଜୀବନରେ ଥରେ ହରାଇଲେ ଆଉ ମିଳେ ନାହିଁ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଠିକ୍ କିପରି ଦିଶୁଥିଲା ଜାଣିଛ ଗୌତମ ? ବସନ୍ତର ପ୍ରଥମ ଆଗମରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରଜାପତି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଠୁଳ ହେଲେ ଯେପରି ଦିଶିବେ—ନୀଳ ଆକାଶରେ ବହୁ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ—ଘନ ଗହନରେ ଅଗଣିତ ମୟୂର ଏକତ୍ର ହେଲେ ଯେପରି ଉତ୍ସବମୟ ଦିଶିବେ—ଠିକ୍ ଅବିକଳ ସେହିପରି । ଏ ଅପୂର୍ବ ଛବି ଆଡ଼କୁ ତମେ ଏଡ଼େ ଉଦାସ କାହିଁକି ଗୌତମ ? ତମର ବାସନା ହୁଏ ନାହିଁ, ଉଦ୍ଦାମ, ଅଦମ୍ୟ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ

ନାହିଁ ଶୋଭାର ଏ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଦେଖି ଚକ୍ଷୁର ଲାଳସା ପରିତୃପ୍ତ କରିବାକୁ ?

ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ, ଉଚ୍ଛନ୍ନ, ଅଦମ୍ୟ ଅଶ୍ୱକୁ ଶିଥିଳ ବଲ୍‌ଗା ଦେବା ତ ଅତି ସହଜ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ନିରୋଧ କରି ନିଜର ଆୟତ୍ତରେ ରଖିବାହିଁ ଅଶ୍ୱାରୋହୀର ପଟୁତାର ପରିଚୟ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ତମ କଥା ମୋତେ ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର ଲାଗେ ଗୌତମ ! ମାନବ ଜୀବନର ଚରମ ସାର୍ଥକତା ସୁଖଭୋଗରେ । ପୃଥିବୀରେ ଦୁଃଖ ତ ଅଛି ଯଥେଷ୍ଟ, ତହିଁରେ ପୁଣି ଅତି ବଞ୍ଚ ହୋଇ ସୁଖର ଯେତେକ ସୁଯୋଗ ଅଛି, ସମସ୍ତ ଯେବେ ନିରୋଧ କରାଯାଏ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ, ତେବେ ଏଇ ଅନନ୍ତ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନଧାରଣର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ?

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ ଦେବଦତ୍ତ, ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରେରଣା ସୁଖ ଅନୁଭବ କରିବା । କିନ୍ତୁ ସେ ସୁଖ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜାତ ସୁଖ ନୁହେ—ସେ ଅନନ୍ତ, ଅଖଣ୍ଡ ନିତ୍ୟ ସୁଖ । ଲାଳସାର ନିଗ୍ରହ ବା ନିରୋଧହିଁ ଦେବତ୍ୱ । ଲାଳସାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ପଶୁର ଆଚାର । ଥରେ ଏ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରାଚୀନତମ ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତାମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଦେଖିଲ ଭାଇ, ସର୍ବପ୍ରକାର ଲାଳସା, ପ୍ରଲୋଭନ ଓ ପାର୍ଥିବ ସୁଖ ଆଶାରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ସେମାନେ କି କଠୋର ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ !

ସେମାନଙ୍କର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଆଦର୍ଶ, କାଳର ଅସୀମ ଅଙ୍କରେ । ତାଙ୍କର ପଦାଙ୍କ ଆମର ଅନୁସରଣୀୟ ନୁହେ ଦେବଦତ୍ତ ?

[ମନ୍ତ୍ରୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚାରୋଟି ସୁନା କଳସ ଆଣିଥିଲେ । ଗୌତମ ଶଯ୍ୟା ତେଜି ତାଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ ।]

—ଗୌତମ—

ପିତୃବ୍ୟ, କ୍ଷଣିକ ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗେ ମୁଁ ଶୋଭା-ବିପଣିକୁ ଯାଇ ପାରିଲି ନାହିଁ ବୋଲି ପିତା ବିଶେଷ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହେଲେ କି ?

—ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ—

ଏଟା ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଗୌତମ ! ଦେଶବିଦେଶରୁ କାହିଁ କେଉଁ ଦୂର ଦୂରାନ୍ତରରୁ, କେତେ ଯତ୍ନ, କେତେ ଆୟାସ କରି, ତମରି ଚିତ୍ତବିନୋଦନ ପାଇଁ ଆଜି ତୁମର ଜନ୍ମୋତ୍ସବରେ, ଅସଂଖ୍ୟ ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମା କୁମାରୀଙ୍କର 'ଶୋଭା-ବିପଣିର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରାଯାଇଥିଲା ଗୌତମ ! ବଡ଼ ପରିତାପର' ବିଷୟ, ତୁମରି ପାଇଁ ସ୍ନେହମୟ ଜନକ ଏ ବିପୁଳ ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ—ଆଜି ତୁମେ ଆଳସ୍ୟ ଔଦାସୀନ୍ୟରେ ମାତି, ତାଙ୍କର ସେ ଉଦ୍‌ଯୋଗର ସମସ୍ତ ଆୟାସ ପଣ୍ଡ କରିଦେଲ । ଶେଷରେ, ରିସାର ମନ୍ତ୍ରଣାରେ ତୁମର ସମ୍ମତି ଥିବାର ଜାଣି, ମହାରାଜ ଏହିପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଅଛନ୍ତି—ରୂପ, ଗୁଣ ଶୀଳ, ଶୌର୍ ଓ କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ତାଙ୍କ ବିଚାରରେ ଯେଉଁ ଚାରିଗୋଟି କୁମାରୀ ଅତୁଳନୀୟା, ସେମାନେ ଏକେ ଏକେ ଆସି

ତୁମ ସ୍ୱହସ୍ତରୁ ଅଶୋକ ସ୍ତବକ ସହ ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ପୁରସ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ।

—ଗୌତମ—

ପିତୃବ୍ୟ !

—ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ—

ତୁମର ପିତାଙ୍କର ଆଦେଶ—ଭରସା କରେ ତୁମେ ତହିଁରୁ ବହିର୍ଭୂତ ହେବ ନାହିଁ । (ବାହକଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି) ଯାଅ, ତୁମେମାନେ ଶଯ୍ୟା ପର୍ଶ୍ୱରେ କୁମ୍ଭ ରଖିଦେଇ ଯାଅ । ପିସା ଦେବୀ ଆସୁଛନ୍ତି । ସେ ତୁମକୁ ଏକେ ଏକେ ଚିହ୍ନାଇ ଦେବେ । [ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଚାଲିଗଲେ]

—ଗୌତମ—

ଏ ପୁଣି ଏକ ବିଷମ ସମସ୍ୟା !

—ଛନ୍ନା—

ଗୌତମ, ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ସମ୍ମତ ହୋଇ ଏତେବେଳକୁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହେବା ସୁନ୍ଦର ହେବ କି ?

—ଗୌତମ—

ଶୁଣିଛୁ ଛନ୍ନା ! ସଂସାରର ମାୟା ଜଟିଳ ଜାଲ ପରି ଦୁଚ୍ଛେଦ୍ୟ ।

[ପିସା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ପିସା—

ଚିନ୍ତା ଦୂର କର ଗୌତମ, ମୁଁ ଏକେ ଏକେ ଚିହ୍ନାଇ ଦେବି—ସାଧମତେ ତମକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ଗୌତମ ! ଆଜ

ତରୁଣ ଜୀବନର ଅପୂର୍ବ ସ୍ପନ୍ଦନରେ, ଖଣ୍ଡ ଜୀବନର ଅଖଣ୍ଡ ପୂର୍ଣ୍ଣତାରେ, ଅପରିପକ୍ୱ ପ୍ରାଣର ଆସନ୍ନ ପୂର୍ଣ୍ଣତାରେ, ନିତ୍ୟ ସହଚରର ସତ୍ୟ ଆଲୋକହିଁ ତୁମର ପଥ-ପ୍ରଦର୍ଶକ ହେବ—ଭୟ କଣ ?

—ଗୌତମ—

ଅନ୍ତରର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ନିଭୃତରୁ
ଉପୁଜଇ ଆଜି
ଅନୁଭୂତ, ଅଜ୍ଞାତ ଏ ବିଷମ ସ୍ପନ୍ଦନ !
ପ୍ରକାଶଇ ପୁଣି,
ବିଷାଦ ଆସକ୍ତି ମୂର୍ତ୍ତି ଅସମୟ ଶ୍ରାନ୍ତି ।
ସତେ କିବା ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ବନ୍ଧନେ
ବାନ୍ଧି କେହି ସ୍ଥାପୁଅଛି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପିଞ୍ଜରେ;
ମୁକ୍ତି ଯହିଁ ମୁଦା ପ୍ରୀତି ପ୍ରଣୟ ଅର୍ଗଳେ ।
ପୁଣି କ୍ଷଣେ ବିରାଜଇ ନୟନ ଅଗ୍ରତେ
ଅନନ୍ତ ଆଲସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ମଧୁର ବିଶ୍ରାନ୍ତି
ଶାନ୍ତି ସୁଖ ସୁଧା ଧାରା ନିତ୍ୟ·ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ।

—ପିତା—

ଗୌତମ, ଏ ଯେଉଁ ରାଜକୁମାରୀ ବିଳାସ-ବିଲୋଳ ଚଞ୍ଚଳ କୂଳରେ ଆସୁଛନ୍ତି, ଶୁଭ୍ର ମରାଳ-କଣ୍ଠଚୁମ୍ବୀ ନମ୍ର କବରୀରେ ଯାହାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟ,ଚନ୍ଦ୍ରପରି ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ମୌକ୍ତିକ ଏକ ଆରେକର ପ୍ରଭା ନ୍ୟୂନ କରୁଛନ୍ତି, ସେ ଆଗଙ୍ଗାଗୋଦାବରୀ ବିସ୍ତୃତ ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ଏକଛତ୍ର ପତି, ପ୍ରଥିତ-ଯଶା ଉତ୍କଳ-କେଶରୀଙ୍କର

ନୟନସମ୍ପତ୍ତି—ଅନୁପମା । ରୂପ, ଗୁଣ, ଶୀଳ, ଶୌଚ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଆଭିଜାତ୍ୟରେ ସେହି କେବଳ ତାଙ୍କର ଉପମାସ୍ଥଳ । ବିଦୁଷୀ, ତର୍କପ୍ରବୀଣା, ଗାନ୍ଧର୍ବବିଦ୍ୟାନିପୁଣା ଏ କୁମାରୀ ଉତ୍ସବମୟୀ ଅଳକାପୁରୀ ସଦୃଶ । ଆକାଶରେ ଲକ୍ଷତାରା ମଧ୍ୟରେ ଉଷାପ୍ରଦୋଷର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଧ୍ରୁବ ତାରା ପରି—ଅନୁପମାଙ୍କର ଅଶ୍ରୁତପୂର୍ବ କମନୀୟତା ବହୁ ଦୂର ଦୂରାନ୍ତରରୁ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛି । କୌଳୀନ୍ୟ ଓ ବିଦ୍ୟାରେ ଏହି ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷୀୟା ତରୁଣୀ ସମସ୍ତଙ୍କର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟା, ଯାଙ୍କୁ ତେଣୁ ପ୍ରଥମ ଅଶୋକ କୁସୁମ ଉପହାର ଦିଅ ।

[ଗୌତମଙ୍କର ଦାନ ଅନୁପମା କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟରେ ଗ୍ରହଣ କରି ହସି ହସି ଚାଲିଗଲେ । ଗୌତମ ନୀରବ, ନିଶ୍ଚଳ, ନିସ୍ପନ୍ଦ, ଅଧୋଦୃଷ୍ଟି ।]

—ପିସା—

ଏ ଯେଉଁ ଦୀର୍ଘାୟୀ ବଳୟିତ ତନୁ, ମରାଳଗମନା ମନ୍ଦ ମନ୍ଥର ଚରଣରେ ଆସୁଅଛନ୍ତି—ଈଷତ୍ ନମ୍ର କୋମଳ ଅଂସ ଦେଶବାହୀ ବେଣୀ ଆକାରରେ କେଶରାଶି ଯାହାଙ୍କର ଆଗୁଲ୍ଫ ଲମ୍ବିତ ହୋଇଛି, ସେ ଭାସ୍କରମଣ୍ଡଳ ତଳେ ଉର୍ବରତମ ଭୂଖଣ୍ଡର ବିଳାସୀ ଭୂପତିଙ୍କର କଣ୍ଠମଣି—ଅନୁରୂପା । କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଅତୁଳନୀୟା ଏ ତରୁଣୀ ରୂପ, ଗୁଣ, ରୁଚି, ଚରିତ୍ରରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟା; ଲଳିତ ଚାରୁକଳା-ନୈପୁଣ୍ୟରେ ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତିନୀ, ସମ୍ପଦରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟା, ଲଳିତକଳାବିଳାସିନୀ, ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ଯୌବନର ମନ୍ଦିରଭରା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟପୁରୀରେ

ଏ ନବାଗତା ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ୱରୂପା । ଏ ଲୋକଚକ୍ଷୁରେ ଅନୁପମାଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଦ୍ୱିତୀୟା । ଯାଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଶୋକ କୁମ୍ଭ ଉପହାର ଦିଅ ।

[ଗୌତମଙ୍କର ଦାନ ଅନୁରୂପା କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟରେ ଘେନ ଗର୍ବଭରେ ହସି ହସି ଚାଲିଗଲେ—ଗୌତମ ନୀରବ, ନିଶ୍ଚଳ, ଗମ୍ଭୀର]

—ପିୟା—

ଏ ପୁଣି ତୃତୀୟା—ଚିଜ୍, ଗୌରତନୁ, ଶୋଭାବୈଭବସମ୍ପନ୍ନା, ସ୍ଥିର ଅସ୍ଥିର ଚରଣରେ କନକ ନୂପୁର ତାଳେ ତାଳେ ବଜାଇ ଆସୁଛନ୍ତି । ପାଦର ନୂପୁରଠାରୁ ମସ୍ତକର ଅଳକାଞ୍ଚଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହାଙ୍କର ବସନଭୂଷଣରେ ଆଡ଼ମ୍ବର ନାହିଁ, ସମ୍ପଦ ଓ ରୁଚିର ମଧୁର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟରେ ଯାହାଙ୍କ ଆପାଦମସ୍ତକ ଭୂଷିତ, କାନନର ଅଯତ୍ନବର୍ଦ୍ଧିତ ମାଧବୀ ଫୁଲ ପରି ଯାହାଙ୍କର ସୁରଭି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ରୂପରାଶିକୁ ଚହଟାଇ ଦେଉଛି,—ସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମରୁମଣ୍ଡଳର ବୀରାଙ୍ଗଣୀ, ବଳବୀର୍ଯ୍ୟର ଅନନ୍ତ ଆଧାର, ଯଶକୀର୍ତ୍ତିବିଭ୍ରାଜିତ, ବୀରପ୍ରସବିନୀ ରାଜପୁତାନାଧିପତିଙ୍କର ଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପିଣୀ—ପ୍ରୀତିରୂପା । ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ, ବୁଦ୍ଧିକୌଶଳ ଓ ଅସ୍ତ୍ରଚାଳନାରେ କଳ୍ପନାର ଶେଷ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିଛନ୍ତି ସେ । ଶକ୍ତି ପ୍ରୀତିରୂପା ତରୁଣୀ ଷୋଡ଼ଶ ବର୍ଷରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ପୃଥିବୀର ଯଶୋମୁକୁଟର ପ୍ରସ୍ଫୁଟ ଶଶିକଳା ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସାହସ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ବିଚକ୍ଷଣତାରେ ମୌଳିମଣ୍ଡନା, ବିଚିତ୍ର ନୃତ୍ୟ-କୁଶଳା ଏହି ତରୁଣୀ—ଯାଙ୍କୁ ତୃତୀୟ ଅଶୋକ କୁମ୍ଭ ଉପହାର ଦିଅ ।

[ପ୍ରସ୍ତରୂପା ଗୌତମଙ୍କ ହାତରୁ କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟରେ ଉପହାର ଗ୍ରହଣ କରି କ୍ଷିପ୍ର ଚରଣରେ ପଛକୁ ଚାହିଁ ଚାଲିଗଲେ । ଗୌତମ ତଥାପି ନିସ୍ପନ୍ଦ ଦୀପଶିଖା ପରି ।]

—ପିସା—

ପ୍ରଥମା, ଦ୍ୱିତୀୟା କ୍ରମେ ତିଥି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ
ସୁଧାଂଶୁ ଆଦେର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ବରବପୁ
ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଶୀ
ଉଠେ ଯେବେ ହସି
ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣେ ମେଘ-ଅଞ୍ଚଳ ଉହାଡ଼େ
ତାରକା-ଗୁମ୍ଫିତ ଚାରୁ ନୀଳ ବ୍ୟୋମ-କୋଳେ,
ସେ ଶୋଭା ତୁଳନା ନୁହେ
ଏ ଶୋଭା ସହିତେ
ବିକଶି ଆସୁଛି ଯାହା ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଉଦୟେ ।
ଚନ୍ଦ୍ରାଂଶୁ-କିରଣ-ଧୌତ ଗଗନ-ଅଙ୍ଗନେ
ଗଭୀର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ମନ୍ଦ ସମୀର ପ୍ରବାହେ
ଭାସି ଆସେ ଯେହ୍ନେ ଧୀରେ ସୁଷମା ବିକାଶି
ଶରଦ ସୁହାଗବୋଳା ଧଳା ମେଘଖଣ୍ଡ
ଅମଳ କପୋଳେ
ବ୍ରୀଡ଼ାରୁଣ ଉକୁଟାଇ;
ଆନତ ନୟନା, ବ୍ରୀଡ଼ା-ବିନମ୍ର-ବଦନା
ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମା ବାଳା ଆସେ ସେହିପରି ।
ଶାକ୍ୟ ବଂଶୋଦ୍ଭବା ଏହି ନବ କିଶଳୟ

ସଦ୍ୟ ପରଶିଛି ବାଳା କୈଶୋରର ସୀମା ।
ଫଗୁଣର ରେଣୁ-ବୋଳା ମଳୟ ସମୀର
ସ୍ୱେରଇ ସ୍ୱେସଇ ଛୁଇଁ ଯାଏ ବରବପୁ ।
ରୂପ, ଗୁଣ, କୁଳ, ଶୀଳ, ମହତ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା
ଏକ ସଙ୍ଗେ ଆସି ହୋଇ ନିତ୍ୟ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ
ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି ନିଜ ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରକାଶେ ।
ଭକ୍ତି, ପ୍ରୀତି, ଦୟା, ଧର୍ମ, କ୍ଷମା, ପବିତ୍ରତା
ମହାର୍ଘ୍ୟ ମଣି ଗୋପା ସୁଠାମ ଶରୀର
ଚିରତରେ ସ୍ୱର୍ଗବାସ କରୁଛନ୍ତି ତହିଁ ।
ରତିସମା ଲାବଣ୍ୟ-ନିର୍ଝରୀ
ଲକ୍ଷ୍ମୀସମା କରୁଣା-ଉଦଧି ।
ମଧୁର ଆକୃତି ଗୋପା ପୀୟୁଷ ପ୍ରକୃତି
ଭୂଷଣ ହୋଇଛି ତହିଁ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି କେବଳ ।
ଲୋକଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ହେଲେହେଁ ଚତୁର୍ଥ
ଗୋପା ସଙ୍ଗେ ସମକକ୍ଷ ନାହିଁ ଏ ମହୀରେ ।
ଦିଅ ତେଣୁ
ଗୋପାକରେ ଚତୁର୍ଥ କଳସ,
କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟେ ବାଳା ରହିଛି ଅନାଇ ।

[ଗୌତମ ନିର୍ନିମେଷ ମୁଗ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋପାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ତାଙ୍କ କରରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କୁମ୍ଭ ସେହିପରି ରହିଲା । ଗୋପା ନମ୍ର କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟରେ ଅନାଇ ରହିଥାନ୍ତି ଅପଲକ ନେତ୍ରରେ । ସମସ୍ତେ ନୀରବ, ନିଶ୍ଚଳ, ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ଅନାଇଥାନ୍ତି ।]

(ଚଉତରଣି)

—ଗୋପା—

ହେ ଦେବତା !
ନିଜ ଗୁଣେ ବଳାଇଛ ଶକ୍ତି ଯେବେ
ଅନୁଗ୍ରହ ଅର୍ଥେ
ନିଗ୍ରହ କରୁଛ କାହିଁ ଅଭାଗୀର ପ୍ରତି ! !
ଅବା, ଅଯୋଗ୍ୟ କି ଗୋପା ?

—ଗୌତମ—

ଯୋଗ୍ୟତର ଯେଣୁ ଗୋ ତ୍ରୁଟରେ
ଅଯୋଗ୍ୟ ମଣାଇ
କ୍ଷୁଦ୍ର ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଳସ ।
ଘେନ ଗୋପା କଣ୍ଠହାର ପ୍ରିୟତର ଦାନ ।
[ଗୌତମ କଣ୍ଠହାର ଖୋଲି ଗୋପାଙ୍କୁ ଗଳାରେ ଦେଲେ]

—ଗୋପା—

କରୁଣା କରିଛ ଯେବେ ଦେବତା ଦାସୀକୁ
ଦିଅ ଶରଣ ଚରଣେ ।
ଚିରାଶ୍ରୟ ଦିଅ ପ୍ରଭୁ, ବାହୁଚ୍ଛାୟା ତଳେ ।
ନୁହଇ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ଦେବ ହେବ ସମକକ୍ଷ
ପୂଜା ଅଧିକାର ମାତ୍ର ଯାଚେ ଉପାସିକା ।

—ଗୌତମ—

ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋରଥ ଆଜ !
ଘେନ ଉପାସିକା ଆଜ ଗୌତମର ଦାନ

(ପଞ୍ଚତରଣି)

ଜୀବିତ-ସର୍ବସ୍ୱ ମୋର, ପଞ୍ଚଭୂତ ସଙ୍ଗେ ।
ଜଗତରେ ଯାହା କିଛି ନିଜସ୍ୱ ମୋହର
ଅକାତରେ କଲି କର-ପଦ୍ମେ ସମର୍ପଣ ।

[ଗୋପା ଗୌତମଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ସେ ତାଙ୍କ କର ଧରିଲରୁ ଚାରିଆଡ଼େ ଆନନ୍ଦ ଧ୍ୱନି ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡ଼ିଲା । ବିଶ୍ରାମ-ଗୃହ-ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାରେ ମଙ୍ଗଳବାଦ୍ୟ ବାଜି ଉଠିଲା । ପାଖରେ ଥିବା ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦରେ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଗୋପାଙ୍କୁ କୋଳାଗ୍ରତ କଲେ । ଗୌତମ ପଲଙ୍କରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଉଭା ହୁଅନ୍ତେ, ପିସା ଗୋପାଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ବାମରେ ସ୍ଥାପିଲେ ।]

(ଛୁଡଣି)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍କ

ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ

[ଗୋପା, ଗଙ୍ଗା ଓ ଶବା ତିନୋଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଦୀପ ଜାଳି ଦେହଳରେ ଥୋଇ ଦଣ୍ଡବତ କଲେ । ସମସ୍ତେ କିଛି କାଳ ସେହି ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ]

—ଗୋପା—

ଏ ସନ୍ଧ୍ୟା-ପ୍ରଦୀପ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ଧକାର ଉଜାଳି ଯେପରି ଜଳୁଛି ସଖି, ତାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ସଂସାରକୁ ସେହିପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦିଶନ୍ତା କି ସଖି ! ସୁଖ, ସୌଭାଗ୍ୟ, ସମୃଦ୍ଧିର ପୁଷ୍ପ-ଶୟନରେ ଉଦ୍‌ବେଗ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ହୋଇ ସେହିପରି ବସିଥାନ୍ତେ ସେ—ଆଜି ମୁଁ କାହିଁ, କେଉଁ ଦୂର ଦିଗ୍‌ବଳୟରୁ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଧାଇଁ ଆସିଛି ଉଜାଗରର ମହାଦୀପ ଦେଖି, ମୋତେ ତାଙ୍କର ଶରଣରକ୍ଷଣ ବାହୁଚ୍ଛାୟାତଳେ ଆମରଣ ଶରଣ ଦିଅନ୍ତେ କି ସଖି !! କାହିଁ ପାଇଁ କେଉଁ ଅନବଦ୍ୟ ଅଳକା-ପୁରୀର ଏକାଧୀଶ୍ୱର ସଖି ସିଏ, ମୋପରି ପଣେ ହେଲେ ଯାହା ନଖକୋଣକୁ ସରି ହେବେ ନାହିଁ ! ସତେ ସଖି ତାଙ୍କୁ ନେତ୍ର ପୂରାଇ ଦେଖି ଦେଖି ମୋ ମନ ସରିବ !!

(ସଂତିଷ୍ଣରେଶ)

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଏ କଥା କାହିଁକି କହୁଚ ଗୋପା, ସରଗର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଶୀଙ୍କ ହାତମୁଠାରେ ପାଇ କିଏ ହେଳାରେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲଣି ସଖି !

—ଗୋପା—

ମୁଁ ତ କୋଟିଏ ଆଶା କରି ଧାଇଁ ଆସିଛି ସେ କରୁଣା-ବାରିଧି କୂଳକୁ କରୁଣା-ପୀୟୂଷରୁ କଣିକା ଏ ପାଇ କୃତାର୍ଥ ହେବ ବୋଲି—ସଖି, ଅଭାଗିନୀ କଣ ସେଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବ ?

- ଗଙ୍ଗା—

ଗୋପା, ଏ ଅସଙ୍ଗତ ଆଶଙ୍କା କାହିଁକି କରୁଚ, ବନ୍ଧୁ ! ନାହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରା, ଏବେ ଆଉ ତାଙ୍କର ସେ ଉଦାସ ବୈରାଗ୍ୟ କଣ ଅଛି ! ଚଞ୍ଚର ଜଳର ନିଥର ଦେହରେ ଯେବେ ଫଗୁଣର ହୋଲି-ରଙ୍ଗା ପବନର ପରଶ ଲାଗେ, ଆଉ କଣ ତାର ସେ ଉଦାସ ଭାବ ରହେ ? ତମେ ତ ତାଙ୍କୁ କୁହୁକ ଫାନ୍ଦ ପାତି ଧରି ସାରିଲଣି, ସଖି, ଏବେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୁଅ ।

—ଗୋପା—

ତଥାପି କାହିଁକି ବେଳେ ବେଳେ ଛାତି ଚମକି ଉଠେ, ଗଙ୍ଗା ! କିଏ ଯେପରି ତାଙ୍କୁ ମୋ କୋଳରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଉଛି ! ସଦା ସର୍ବଦା ଆଖି ଆଗରେ ସେ ଲଳିତ କାନ୍ତି ଧରି ରଖିଥିଲେ ସଖି, ଆଖି ପଲକରେ କୁଆଡ଼େ ଯାଇ ମେଘଦେହରେ ଲୁଚି ଯାଉଚି ସେ ମୋହନ ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି !

—ଗଙ୍ଗା—

ନାହିଁ ଗୋ ନାହିଁ, ଅଚିନ୍ତା ହୋଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ଏଣିକି ବସ । [ବୀଣା ବଜାଇ ଗାଇଲେ]

ଧରା ପଡ଼ିଛି ଗୋ
ଦୂର ସରଗର ପରୀଟି ।
ଥିର ନୀରଧାର ଦେଖି ଆସିଛି ଖସି ଗୋ ସଖି,
ଚିର ଜୀବନର ତୃଷା ମେଣ୍ଟିବ ବସି
ଶୀତଳ ଜଳ ଛୁଇଁ ମୋହ ପଡ଼ିଛି ଶୋଇ
ସିନ୍ଧୁ ପାରିରେ ଘର ମାଡ଼ ଯାଇଛି ଭୁଲି
ଆଉ ସେ ନ ଯିବ ଗୋ ମୋହ-ଫାଶ ଏଡ଼ାଇ
ଶିକୁଳି-ଲଗି ଏବେ କରୀଟି ।

—ଗୋପା—

ସତେ ବନ୍ଧୁ, ସତେ ! ସପ୍ତ ସିନ୍ଧୁର ସୀମାନ୍ତ ପାରିରେ କେଉଁ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଉଦ୍ଭାସିତ ନିଶ୍ଚଳ ଅଚଳ ଚୂଳରେ ସେଇ ବିରାଟ ବିହଙ୍ଗର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ମୃତି-ବିଜଡ଼ିତ ଅପୂର୍ବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ନୀଡ଼, ଗଙ୍ଗା ! ସେ କଣ ଶିକୁଳି ଲଗାଇ ବାନ୍ଧି ରଖିବାର ବସ୍ତୁ, ସଖି ! ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ଦେବତା ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଅବତରି ଆସିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କରି ପୁଣି ସେ ବାହୁଡ଼ି ଯିବେ ସେଇ ଅନନ୍ତ ନୀଳିମାର ପରପାରିକି ! ତାଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ରଖିବାକୁ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ କାହାର ଅଛି, ଗଙ୍ଗା !

[ଦେବଦତ୍ତ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

(ଅଶ୍ରୁଳଗି)

—ଦେବଦତ୍ତ—

ନାଃ ! ଏକାବେଳେକେ ସୀମା ଲଙ୍ଘନ---ଏକାବେଳେ···

—ଗଙ୍ଗା—

କେଉଁ ସୀମା ଲଙ୍ଘନ କରିବାକୁ ବସିଲଣି ଦେବଦତ୍ତ, କଏ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଏଇ ଗୌତମଙ୍କର ଅତ୍ୟାଗ୍ରହ ! !

—ଗଙ୍ଗା—

ଅତ୍ୟାଗ୍ରହ, ନା, ଆଗ୍ରହ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଆଗ୍ରହ ? ଅଚ୍ଛା, ଗୋପା, ଗଙ୍ଗା, ଚନ୍ନା---ଆଉ ସେ ପିସା କାହିଁ ? ସେ ପୁଣି ଗୋଟାଏ ଅନ୍ଧ ଭକ୍ତ । ଆଚ୍ଛା, ତମ ସମସ୍ତଙ୍କର ମସ୍ତିଷ୍କ ସବୁ କଣ ଦୈବ ଦୁର୍ବିପାକରୁ ବିକୃତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ?

—ଗଙ୍ଗା—

ସେଇଟା ତ ମହା ସୁକୃତ ବଳରୁ ପାଇଥାଉଁ ଦେବଦତ୍ତ ! ପଥରଠାରୁ କଠିନ ହାଡ଼ଟା ତାର ଆଉ ବିକୃତ ହେବ କୁଆଡ଼ୁ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ତେବେ ଏ ଅସମ୍ଭବ ଅବତାରଣାର ଅର୍ଥ ? ଅତି ଅଳ୍ପ କଥାକୁ ଅଦ୍ଭୁତ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ, ଗୌତମକୁ ନେଇ ଥୋଇଲେଣି ଅତି ଅସମ୍ଭବ ଶୀର୍ଷରେ ! ଦେବତା, ଦେବତା

(କ୍ରମଶଃ)

କଏ ? ଗୌତମ ଦେବତା ଯେବେ, ତେବେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦିରରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବିଗ୍ରହ ଫିଙ୍ଗିଦିଅ ! ସେଥିପରେ ଆଉ ଲୋଡ଼ା କଣ..? ସେଠି ନେଇ ଗୌତମଙ୍କୁ ବସାଇ ଦିଅ; ଫୁଲ, ଚନ୍ଦନ, ଅର୍ଘ୍ୟ, ଆଲତି କରି ଉତମ ଥୋକେ ବେଶ୍ ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ସେବାଦାସୀ ସାଜି ଷୋଡ଼ଶୋପଚାରରେ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅ ତାଙ୍କର । ଆଉ କାଳ ବିଳମ୍ବ କାହିଁକି ? ଅଚଳ ଦେବତାଙ୍କୁ ସଚଳ ଦେଖି ଜନନେତ୍ର ସାର୍ଥକ ହେଉ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଆଚ୍ଛା, ଦେବଦତ୍ତ, ସହସା ତମର ଏ ବାଗ୍‌ଲତା ଉପୁଜିଲା କାହିଁକି ? କଥା କଣ ? ଗୌତମ କି ଗର୍ହିତ ପାପ କଲେ ? ହଂସ ମାରିବାରେ ବାଧା ଦେଲେ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଅତି ଭୀରୁ, ଅତି କାପୁରୁଷ, ନାରୀଠାରୁ ଆହୁରି କୋମଳ ତାଙ୍କ ହୃଦୟ ! ଶୁଣିବ ଗଙ୍ଗା, ତାଙ୍କ ଅପକୀର୍ତ୍ତି ? ଦଳେ ମୃଗ ରୋହିଣୀ କୂଳକୁ ଜଳ ପିଇ ଆସିଥିଲେ, ଏଇକ୍ଷଣି । ମୁଁ ଶର ସନ୍ଧାନ କରି ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଯାଉଛି, ପଛଆଡ଼ୁ କାହୁଁ ଆସି ଧନୁଶର ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ନଦୀଗର୍ଭକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ । କହିଲେ—ଦେବଦତ୍ତ, ବିଧାତାର ଏ ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ଆରାଧନାର ବସ୍ତୁ, ପୈଶାଚିକ ହିଂସାର ପାତ୍ର ନୁହେ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଛିଃ !. କି ଅନ୍ୟାୟ କଲେ । ଆଜ କେତେଡ଼ ବଡ଼ ଜମକଣ୍ଠାଏ ସାରିଦେଲେ ଲୋ !

(ଏକବୃକଣି)

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗଙ୍ଗା, ତୁ ନାରୀ ହୋଇ ମୃଗୟାର ଆନନ୍ଦ କାହୁଁ ବୁଝିବୁ! ଲକ୍ଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଅବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇ ଜନ୍ତୁକୁ ଭୂଇଁରେ ଶୁଆଇ ଦିଏ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ଉଲ୍ଲାସ ଉପୁଜେ, ତମେମାନେ କାହୁଁ ତା ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିବ !!

— ଗଙ୍ଗା —

ତଥାପି, ତମର ଦିବ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ମୋର ଏ ଚର୍ମଚକ୍ଷୁ ମିଶାଇ, ନାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସହଜରେ ବୁଝିପାରୁଛି—ଜନ୍ତୁ ଆହତ ହୋଇ ଭୂଇଁରେ ପଡ଼ି ପ୍ରାଣାନ୍ତକ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଛଟପଟ ହେଉଥିବ, ଉଚ୍ଛନ୍ନ ରକ୍ତଧାରା କ୍ଷତରୁ ଝରଝର ବହି ପଡ଼ି ଭୂଇଁକି ରଙ୍ଗାଇ ଦେଉଥିବ, ଆହତର ଚରମ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ବିକଳ ଆର୍ତ୍ତନାଦ, ତାର କାତର ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାହାଣୀ, ତାର କ୍ଲିଷ୍ଟ ଖରଶ୍ୱାସ, ପୁଣି ତାର ସେ ଆକୁଳ ନିରର୍ଥକ ପ୍ରୟାସ ଜୀବନ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ—ଏ କଣ କମ ଉଲ୍ଲାସକର ଦୃଶ୍ୟ !! ଠିକ୍ ଯେମିତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଶୀ ଆକର୍ଷଣରେ ଜଳଧି ଜଳ ଉଚ୍ଛୁଳି ଉଠେ; ପ୍ରାଣ ଭିତରଟା ଖାଲି ତ ସେମିତି ପୂରି ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡ଼ୁଥିବ, ନା, ଦେବଦତ୍ତ ?

—ଗୋପା—

ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅତି କୃପାର ଦାନ ଏହି ମାନବଜୀବନ, କାହିଁକି ଭଲ ବୃଥା ହିଂସାଦ୍ୱେଷର ନିଆଁ ଲଗାଇ ଜୀବନର ସରସତାଟିକ ନଷ୍ଟ କରିବ ?

(ଯବନିକା)

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଏ କ'ଣ ପ୍ରକୃତିର ନିୟମ ନୁହେଁ ଗୋପା, ଏ ଅଭିନୟ କ'ଣ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପୃଥିବୀ ବକ୍ଷରେ ଅଭିନୀତ ହେଉ ନାହିଁ—ଦୁର୍ବଳ ଉପରେ ପ୍ରବଳର ଅତ୍ୟାଚାର, ବ୍ୟଭିଚାର, ଆଉ ନିରାଶ୍ରୟ ଦୁର୍ବଳର ନିତ୍ୟ ନିୟତ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର ଓ ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜ୍ଜନ ? କୀଟ ପତଙ୍ଗ ଜୀବ ଜନ୍ତୁଠାରୁ ମାନବ ଯାଏ ସବୁ ଦେଖି ଆସ—ଆମେମାନେ ଯେବେ ସେହି ପ୍ରକୃତି-ନିୟନ୍ତ୍ରିତ, ତେବେ କେଉଁ ଯୁକ୍ତିରେ ତାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଲଙ୍ଘନ କରିବା ?

[ଗୌତମ ସହସା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ଗୌତମ—

ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରକୃତିସମ୍ଭୂତ କୋଟି ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଶୀର୍ଷତମ ସ୍ଥାନ ଦିଅ, ସେହି ଯୁକ୍ତିରେ, ଦେବଦତ୍ତ ! ମନୁଷ୍ୟ ଯେ ସାରା ପୃଥିବୀ ଉପରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରି ପାରିଛି, ତମେ କଣ ଭାବ, କେବଳ ପୈଶାଚିକ ଶାରୀରିକ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ? ଭୂପୃଷ୍ଠରେ ତ ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ମାନବ ସମଷ୍ଟି ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସାମର୍ଥ୍ୟଶାଳୀ, ବିଗିଡ଼ିଲେ ଧ୍ୱଂସ କରି ପାରନ୍ତେ, ମାତ୍ର ମାନବ ତା'ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କରୁଛି କାହିଁକି, ଭାବି ଦେଖିଲ—ମାନବର ବିବେକ, ବିଚାର ଅଛି—ଦୟା, କ୍ଷମା, ତ୍ୟାଗ, ସ୍ନେହର ଅକ୍ଷୟ କବଚ ଦେଇ ସେ ଆଜି ଭୁବନବିଜୟୀ। ଶକ୍ତି ଅଛି ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେ ଶକ୍ତି ଶରଣରକ୍ଷଣ ନିମିତ୍ତ ଅସି

ଧାରଣ କରିବାକୁ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ପ୍ରାଣୀର ପ୍ରାଣ ସଂହାର କରିବାକୁ ନୁହେଁ । ସର୍ବଜୀବେ ଦୟା ଓ ବିଶ୍ୱହିତେ ତ୍ୟାଗହିଁ ଏ ବିରାଟ ବ୍ୟାପାରର ଅଟଳ ଭିତ୍ତି । ସେ ଭିତ୍ତିରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହେଲେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନରକର ଅତଳ ତଳେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହେବ ମାନବ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ମୃଗୟା ତ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟସନ ଗୌତମ, କ୍ଷତ୍ରିୟର ଧର୍ମ୍ମ ।

—ଗୌତମ—

ସେ ଧର୍ମ୍ମରେ ଅଗ୍ନି ଲଗାଇ ସାଗର-ଗର୍ଭକୁ ଫିଙ୍ଗିଦିଅ ଦେବଦତ୍ତ ! ଯେ ଧର୍ମ ଅନୁସରଣରେ ପୃଥିବୀର କୌଣସି ଇଷ୍ଟ ସାଧିତ ହେବ ନାହିଁ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲି ଗର୍ବ କର ଦେବଦତ୍ତ, କ୍ଷତ୍ରିୟର କ'ଣ ଅସ୍ତ୍ର ଅସି ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ଗୌରବର ବସ୍ତୁ ନାହିଁ ? ତମ ଧମନୀରେ, ଦେବଦତ୍ତ, ସେହି ପବିତ୍ର ରକ୍ତ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି ତ, ଯେଉଁ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର କୀର୍ତ୍ତି-ବୈଜୟନ୍ତୀ ପୃଥିବୀର ସୃଷ୍ଟି ଆଦ୍ୟରୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଥିବାଯାଏ ଅଖିଳ ଗ୍ରହ ମଣ୍ଡଳ ସମକ୍ଷରେ ତ୍ୟାଗର ମହାମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚାର କରୁଛି ?

ହେର ଦୂରେ ପଶ୍ଚିମାଶା ପଟେ
ତମିସ୍ରା-ଗୁମ୍ଫିତ ସେହି ପ୍ରଶାନ୍ତ ଭୂଖଣ୍ଡ
ଭାସ୍କର ବଂଶର ମହାପ୍ରଚଣ୍ଡ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ
ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପଦରେଣୁ ସ୍ପର୍ଶେ ତୀର୍ଥୀଭୂତ ।
ସେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ମୋଳ ମଣ୍ଡି
ଜଳୁଛି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ତାରକା ଲିପିରେ
ମହାମନ୍ତ୍ର—ତ୍ୟାଗ

(ଚଉସଳକ୍ଷୀ)

ସେହି ସିନା ବସ୍ତୁ ଗୌରବର,
ସେହି ସିନା ଝର୍ଦ୍ଧର ଅତୁଳ ସମ୍ପଦ !
ଏହି ଅସି, ଦେବଦତ୍ତ, ଏ ତ ଗୋଟାଏ ନିର୍ଜୀବ ନିଷ୍ପନ୍ଦ, ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥ, ଆଜି ଫିଙ୍ଗିଦେଲେ କାଲି ଧୂଳିରେ ମିଶି ତାର ସତ୍ତା ଲୋପ ହୋଇଯିବ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଓଃ ! ସେ ଯାହିଁ ସତ୍ୟଯୁଗର କଥା ତମେ କହୁଛ । ସତ୍ୟଯୁଗ ତ ଅନେକ କାଳରୁ ଭୂପୃଷ୍ଠରୁ ଲୋପ ପାଇଲଣି ।

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ ! ଏକ ଅନବଚ୍ଛିନ୍ନ ସମସୂତ୍ରରେ ଗ୍ରଥିତ ଏଇ କୋଟି କୋଟି କଳ୍ପ । ଦିନ ପରେ ଦିନ, ମାସ ବର୍ଷ, ଯୁଗ, କଳ୍ପ, ଏ ଯାହା ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଆସେ ଯାଏ; ପୁଣି ଆସେ ପୁଣି ସମୁଦ୍ର ଲହରୀ ପରି ଅନନ୍ତ ଅସୀମତା କୋଳରେ ମିଶିଯାଏ, ସେ କେବଳ ଏକ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ପରିଣତି ପୃଥିବୀର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ । ଦୟା, ଧର୍ମ, ପ୍ରୀତି, ପ୍ରଣୟର କୌମୁଦୀ-ଜଡ଼ିତ ଏହି ଉତ୍ସବମୟୀ ଧରୀରେ ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା, ରକ୍ତପାତର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ଦେବଦତ୍ତ ! ଏ ପୃଥିବୀ ନିର୍ମ୍ମଳ, ପବିତ୍ର, ନିଷ୍କଳଙ୍କ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଏ କେବଳ ତମର ସ୍ୱପ୍ନ ଗୌତମ ! ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠରେ ନିତ୍ୟ ଏହି ଯେଉଁ ମୂକ ଅଭିନୟ ଚାଲିଛି—ହିଂସା, ଦ୍ୱେଷ, ଶଠତାର ଏହି ଯେଉଁ ବିକଟ ଛବି—ବିଶ୍ୱର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଯେତେ

ଦୟା, ଧର୍ମ, ପ୍ରୀତି ଉପରେ, ତେବେ ପ୍ରାକୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ବୈଷମ୍ୟ କାହିଁକି ? ପ୍ରକୃତି କି ପୃଥିବୀର ଆଦିମାତା ନୁହେ ? ତାହାଁର ଅନୁସରଣ, ଅନୁକରଣ କରିବା ତ ମାନବର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ !!

—ଗୌତମ—

ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସବୁ ବିଷୟରେ ନୁହେ । ପ୍ରକୃତି ଆଦ୍ୟାଶକ୍ତି ସତ୍ୟ; ପ୍ରାକୃତିକ ଜୀବଜନ୍ତୁର କଣ ଆଉ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଛି ଯେ, ବିବେକୀ ମାନବ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ସେ ପଶୁପକ୍ଷୀର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଅନୁକରଣ କରିବ ? ପ୍ରକୃତିରେ ଏ ଯାହା ବୈଷମ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟକରୁଛ, ଦେବଦତ୍ତ, ସେ କେବଳ ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପଟ ତଳେ, ଯାହା ଯୋଗେ ସତ୍ୟ, ନିଷ୍ଠା, ଦୟା— ଯାହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଫୁଟି ଉଠୁଛି । ପ୍ରାଣର ନିଷ୍କଳଙ୍କ ସରଳତାକୁ ଆଉ ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସାର ବିଷଜ୍ୱାଳାରେ ଜର୍ଜର କର ନାହିଁ ଦେବଦତ୍ତ ! ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ମାଧୁରୀରେ ପ୍ରାଣକୁ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିନିଅ । ଦେଖିବ, ଜୀବନ କି ମହୋତ୍ସବମୟ ! ଆସ ଦେବଦତ୍ତ, ଆସ ଗୋପା, ଆଜି ବିଶ୍ରାମ ଭବନର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା କୋଳରୁ ଦେଖାଇବି ପ୍ରଦୋଷର ପୀୟୂଷ ସ୍ପର୍ଶରେ ଏହି ଶସ୍ୟସ୍ଫୁରା, ପ୍ରୀତି-ନିର୍ଝର-ଝଙ୍କୃତା କି ସୁଷମାମୟୀ, କି ନିର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ, ନିର୍ବିକଳ୍ପ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ।

ଗୌତମ, ଗୋପା ଓ ଦେବଦତ୍ତ ହାତ ଧରାଧରି ହୋଇ ଚଲେ]

—ଗଙ୍ଗା—

ସଖି ମ, ଯୁବାଙ୍କର ଏ ବେଗ ତ କ୍ରମେ ବଢ଼ି ଚାଲିଲାଣି । ଆମେ ଭାବୁଥିଲୁ ବା କମିଯିବଣି ।

(କ୍ରମଶଃ)

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଆମେ ଥକା ହୋଇ ଦେଖିବା ସିନା ସଖି ! ଆମର ଆଉ ଉପାୟ କଣ ? ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଆମେ ଅତି ତୁଚ୍ଛ ।

—ଗଙ୍ଗା—

କେମିତି ଜାଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରା, ଯେମିତି ପୃଥ୍ୱୀର ମହୋଦଧି, ଆଉ ତା କୂଳରେ ଢେଉ-ଫିଙ୍ଗା ତୁଚ୍ଛ ଶାମୁକା ।

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ଧନ୍ୟ ତାଙ୍କର ପିତା, ମାତା, ଗଙ୍ଗା ! ମହାରାଜ ଏ ଆଡ଼େ ବିଜେ କରୁଛନ୍ତି; ପିସା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଛରେ । ତମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛ, ଗଙ୍ଗା, କେଇଁ ଦିନ ହେବ ପିହାଙ୍କ ମନରେ କାହିଁକ ସୁଖ ନାହିଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ସତେ ନା ? କାହିଁକ ମ ? କଥା କଣ ? ଦିହ ତ କିଛୁ ଅସୁଖ ନାହିଁ !!

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ନାଇଁ ମ, ତା ଭିତରେ କଥା ଅଛୁ ନା !

—ଗଙ୍ଗା—

ଭିତରେ କଥା ରହିଲେ ବାହାରଠା ଏମିତି ଝାଉଁଳ ପଡ଼େ, ନାଇଁ ?

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ସେ କଥା କଣ କି; ଆଗେ ଦେଖିନା, ଗୌତମ ଆଉ ପିସା କେହି କାହାକୁ ଚକ୍ଷୁର ଅନ୍ତରାଳରୁ ରଖି ନ ଥିଲେ । ଏବେ ଗୋପା ଆସିବା ଦିନୁ –

(ପଟକ୍ଷେପଣ)

— ଗଙ୍ଗା —

ମଲ୍, ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରତିମା ବିମୁଖ ହେଲେ କାହା ମନ ନୀରସ ହୋଇ ନ ଯିବ । ଏଇ ଆଉ ଗୋଟାଏ ବଚନ କଥା କଣ ?

[ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ଓ ପିସା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

— ଶୁଦ୍ଧୋଦନ —

ବେଶ୍ ସୁଯୋଗରେ ଦେଖା ହୋଇଛନ୍ତି । ଦେଖ ପିସା, ମୋର ସ୍ନେହ ନନ୍ଦନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀର ବୈରାଗ୍ୟ ବିନାଶରେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ମୋର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ତ ସବୁ ଜାଣ, ଆଉ ବେଶି କଣ କହିବ ?

— ଗଙ୍ଗା —

ମହାରାଜ, ଗୌତମ ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମା ଗୋପାଙ୍କର ମୋହ-ଶୃଙ୍ଖଳ ଛିନ୍ନ କରି ପାରିବେ ବୋଲି ଆପଣ ବିଚାରୁଛନ୍ତି ?

— ଶୁଦ୍ଧୋଦନ —

ତଥାପି, ଗଙ୍ଗା ..

— ପିସା —

ତଥାପି, ଚିନ୍ତାକର, ଯାହାର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରାଣ ଝୁରୁଛି ସେହି ମୁକ୍ତ ବିଶାଳତା କୋଳକୁ ଉଡ଼ିଯିବାକୁ, ମୁକ୍ତାପଞ୍ଜରରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରି ରଖିଲେ ସେ କଣ ରହିବ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସତ୍ୟ, ପିସା, ସତ୍ୟ—ବଡ଼ ନିର୍ମମ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୁଅ ମୋର, ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରତିମା ଗୌତମ ମୋର, ଉନ୍ନତତର ବୃହତର ରାଜ୍ୟର ପ୍ରୟାସୀ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ମହାରାଜ, ଆପଣ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହନ୍ତୁ । ଗୌତମ ଅତି ପ୍ରିୟତମ ପୂଜାପ୍ରତିମା ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର । କିଏ ହେଳାରେ ତାଙ୍କୁ ହରାଇ ବସିବ ? କିନ୍ତୁ, ମହାରାଜ, ଯେତେ ଉପାୟ ଖଞ୍ଜିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କର ଉଦାସୀନତା ତ ଆରୋଗ୍ୟ କରି ହେଉ ନାହିଁ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଶୁଣ ପ୍ରିୟା,
ସ୍ୱର୍ଗପୁରୀ ପ୍ରତିରୂପ ଏ ମାୟାପୁରୀରେ
ଗୌତମ ରହିବ ନିତ୍ୟ ଦେବ-ଉପଗୃରେ,
ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ, କଉତୁକେ ସଦା ନିମଜ୍ଜିତ ।
ତୃପ୍ତିହୀନ, ଶ୍ରାନ୍ତିହୀନ ଅଳସ ବ୍ୟସନେ
ଉଦାସୀର ପ୍ରାଣ ହେବ ନିସୁପ୍ତ ମଜ୍ଜିତ ।
ଏ ସପ୍ତ-ପରିଖା ବେଢ଼ା ବିଶ୍ରାମ-ଭବନେ
ତୁମେ, କଉତୁକେ ଅବା କାହାଣୀ ପ୍ରସଙ୍ଗେ
ଜରା, ବ୍ୟାଧି, ଦୁଃଖ, ଶୋକ, ଯନ୍ତ୍ରଣା, ମରଣ,
ତୁମେ ହେଲେ ନ ସ୍ପର୍ଶିବ ଅମିତାଭ ଶ୍ରୁତି ।
ଶ୍ରାନ୍ତିବଶେ କେହି ଯେବେ ଚକ୍ଷୁ ଅନ୍ତରାଳେ
ହୁଏ ଭୂମିଶାୟୀ, ଅବା ଯେବେ କେହି
ଅବହତ ଭାବେ କରେ ଅଶ୍ରୁ ବରଷଣ,
କାହାର କବରୀ ଘନକୃଷ୍ଣ କାନ୍ତିକୋଳେ
ରେଖା ମାନ ପରିଣତି
ତୁମେ ଦିଏ ଦେଖା ; ନିବାରିତ ହୋଇବ ସେ
ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ, ଅମିତାଭ ଅଗୋଚର

(ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ରହିବ ଏ ବାର୍ତ୍ତା ।
ପ୍ରତିଦିନ, ନିଶିଶେଷେ, ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣେ
ଶୁଷ୍କ ପତ୍ର ଯେତେ ପୁଣି ମଉଳା କୁସୁମ,
ଲୁଷ୍ଟଇ ପରଖା ପାଟର
ଦେବ ଯତ୍ନେ ଫିଙ୍ଗି ।
ଏମନ୍ତ ନବୀନ ନିତ୍ୟ, ସଦ୍ୟ ନିର୍ବିକଳ୍ପ
ଆମୋଦ, ଆହ୍ଲାଦ ସୁଖ ସମ୍ପଦ-ଅର୍ଗଳେ
ବନ୍ଦୀ ହେବ ପୁତ୍ର ମୋର ।
ମଳିନତା ନ ହେରିବ
ପୁତ୍ରର ନୟନ ।
ଗୋପାର ପ୍ରଣୟ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗୀଙ୍କ ହସ୍ତ
ହୋଇବ ସେ ପୁରେ ନିତ୍ୟ ଜାଗ୍ରତ ପ୍ରହରୀ ।
ଅଗୁରୁ-ଧୂପିତ, ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁରଭି-ପ୍ଲାବିତ
ନୃତ୍ୟ, କ୍ରୀଡ଼ା, କଉତୁକ କୁହୁକ ବେଷ୍ଟନେ,
ଯାପିବ ଗୌତମ ଯେବେ ମଧୁର ଯୌବନ,
ବୈରାଗ୍ୟ, ବିତୃଷ୍ଣାଗମ ଚିନ୍ତା ସିନ୍ଧୁପାରେ;
ଅମାନୁଷୀ ଭବିଷ୍ୟତ ସ୍ପୃହା
ଅବା ଯିବ ଗୋ ମିଳାଇ,
ଅନୁରାଗ-ଅରୁଣ ପରଶେ,
ପିତାର ତୃଷିତ ନେତ୍ର ହୋଇବ ସାର୍ଥକ
ଶଶିକଳା ସମ ଦପଟେ ବଢ଼ିବ ଗୌତମ
ରାଜ-ରାଜେଶ୍ୱର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପଞ୍ଚଦଶୀ ପ୍ରାଏ ।

(ପଦ୍ମଶ)

ସପ୍ତସିନ୍ଧୁପାରେ, ଅଷ୍ଟକୁଳାଚଳ ଶୃଙ୍ଗେ,
ତା କୀର୍ତ୍ତି ଅମର ଗାଥା ରହିବ ଅଙ୍କିତ,
ଶାକ୍ୟ ବଂଶ ଗଉରବ
ଉଠିବ ଝଲସି ।
ପିସା, ଶାକ୍ୟକୁଳର ଏକମାତ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ପ୍ରଦୀପ ଗୌତମ,
ସେ ଯେବେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇ ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ହୁଏ,
ତେବେ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଜଳ ଦେବାକୁ ଆଉ
କୁଳରେ ରହିବ କିଏ ?

—ପିସା—

ଆମେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ଆପଣଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପାଳନ କରିବୁ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପିସା, ତୁମେମାନେ ହିଁ କେବଳ ଭରସା ! ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କର, ଗୌତମ ଗୃହାଶ୍ରମରେ ରହି ମୋର କୁଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରୁ ।

[ଚାଲିଗଲେ]

—ପିସା—

ଧନ୍ୟ ରେ ବାତ୍ସଲ୍ୟ-ଭରା ପିତାର ହୃଦୟ ! ଗଙ୍ଗା, ମନୁଷ୍ୟ କଳ୍ପନାର ବାଲୁକାରାଶିରେ କି ବିଚିତ୍ର ମାୟାପୁରୀ ଗଢ଼ି ନ ବସେ !

—ଗଙ୍ଗା—

ତମର କଣ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଆଶଙ୍କା ହୁଏ ପିସା, ଗୌତମ ଏ ମାୟାପାଶ କାଟି ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ହେବେ ?

—ପିସା—

ଗୌତମଙ୍କର ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି, ତା ସଙ୍ଗରେ ପୁଣି ଏ ଗମ୍ଭୀର ସମାଧି; ଦେବ ଅଂଶରେ ଜାତ ମହାପୁରୁଷର ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରକଟ ଲକ୍ଷଣ ବନ୍ଧୁ, ଗୌତମ କ'ଣ ତିଷ୍ଠି ପାରିବେ ଗୃହାଶ୍ରମରେ ଚିରଜୀବନ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ସଖି, ପିସା, ନିୟତିର ଯାହା ଅଭିପ୍ରେତ, ତା ତ ହେବ । ତା ବୋଲି ଆମର ସାଧ୍ୟମତେ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଆମେ ତ୍ରୁଟି କରିବା କାହିଁକି !

—ପିସା—

ତୁମେ ଯେବେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମୋ ପରି ମିଳାମିଶା କରିଥାନ୍ତ, ଗଙ୍ଗା, ତେବେ ଆଜି ଏ କଥା କହନ୍ତ ନାହିଁ । ପିଲ୍‌ଦିନେ, ଅତି ତରୁଣ ବୟସରେ, ଗଙ୍ଗା ଆଷାଢ଼ର ନବୀନ ମେଘ ଦେହରେ ବଳାକା ପଂକ୍ତିର ବିଚିତ୍ର ତୋରଣ ଦେଖି ସେ ଅସୀମ ଆନନ୍ଦରେ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇପଡ଼େ, କ୍ଷୁଦ୍ରାଦପି କ୍ଷୁଦ୍ର ପତଙ୍ଗର ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷ କ୍ଷତ ହେଲେ ସିଏ ଅଶ୍ରୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରେ ନାହିଁ, ସେ ତ ଆଜି ତମ ମୋ ପରି ସ୍ପନ୍ଦନହୀନ ମାଂସପିଣ୍ଡ ନୁହେଁ, ଗଙ୍ଗା !

—ଗଙ୍ଗା—

ସଖି, ମୁଁ ତ ତମ କଥା କିଛି ବୁଝି ପାରୁନି । ଆଚ୍ଛା, ଆମକୁ ସେଥିରୁ କଣ ମିଳିବ ଭଲା କହିଲ ? ଆମର ଯେତିକି ଅଧିକାର, ଆମେ ସେତିକି କରିବା ସିନା !

(ବାଜନ)

—ପିସା—

ଶୁଣିବ ସଖି, ଥରେ ଦେବଦତ୍ତ ଆନନ୍ଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘୋଡ଼ା ଝପଟାଇ ଯାଉଥିଲେ । ସହସା ଘୋଡ଼ାର କ୍ଲିଷ୍ଟଶ୍ୱାସ ତାଙ୍କ କାନରେ ବାଜିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ି ନିଜର ମହାର୍ଘ ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳରେ ତା ଦେହରୁ ଝାଳ ପୋଛିଦେଲେ; ଅଶ୍ରୁ-ମୁଖ-ମଣ୍ଡଳ ତାର କଣ୍ଠ ସଲଗ୍ନ କରି ରହିଥାନ୍ତି — ଆଖିରୁ ଝରଝର ଲୁହ ଝରି ପଡ଼ୁଥାଏ !

—ଗଙ୍ଗା—

ପିସା, ଦେଖିଲଣି ନା, ଏ ଆଡ଼ୁ କିଏ ସେ ପଞ୍ଚାଏ ଆସୁଛନ୍ତି । ଏମାନେ ପ୍ରବାସୀ ପରି ଦିଶୁଛନ୍ତି ।
ଶୁଭୁଚନା —

ଝୁମୁ ଝୁମୁ ଝୁମୁ ଝୁଣ୍ଟିଆ ବାଜୁଚି
ବାଜୁଚି କଟୀରେ ରନ କିଙ୍କିଣୀ
ତାମସୀ ଯାମିନୀ ନମାନି ଆସୁଛି
କୁଞ୍ଜେ ପରା ବ୍ରଜ ମୁକୁଟମଣି !

—ପିସା—

ତୁମେ ଏତେ ଗୀତ କେମିତି ମନେ ରଖିଚ ମ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ଇଏ କଣ ମନେରଖା ଗୀତ ? ଇଏ ପରା ହୃଦୟ-ଉଛୁଳା କବିତା । ଏ କଣ ଆଉ ରେଖାଗଣିତ, ଚଦମିଲା, ଏଣୁତେଣୁ !

[ଦୁଇଟୀ ନର୍ତ୍ତକୀ ଓ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରତିହାରୀ ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ବାଦ୍ୟକ—

ମଣିମା, ମହାରାଜ ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖୁ ଆଜ୍ଞା କରିବା ହେଲେ ।

—ଗଙ୍ଗା—

କାହା ପାଖକୁ ? ଆମ ପାଖକୁ ନା [ପିସାଙ୍କୁ ଦେଖାଇ] ଏଇ ଆମର ରାଣୀ, ଯାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖୁ ।

—ପିସା—

ଓଃ ବଡ଼ ବାଉଳା କରଦଉ, ଗଙ୍ଗା !

[ଗଙ୍ଗା ଆଖି ଠାରି ମନାକଲେ]

—ବାଦ୍ୟକ—

ଆଜ୍ଞା, ମଣିମା !

—ଗଙ୍ଗା—

ତମମାନଙ୍କର ନିବାସ ?

—ବାଦ୍ୟକ—

ଆଜ୍ଞା, ଉତ୍କଳ ଦେଶ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଉତ୍କଳ ଦେଶ ? ସେ ଦେଶ ତ ସବୁଦିନେ ନାଚଗୀତ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ସେ ସଙ୍ଗୀତରେ ଆଉ ନାଚରେ କୁଆଡ଼େ ଗୋଟାଏ ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି ।

[ଗଙ୍ଗା ପିସାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଟିକଏ ହସିଲେ]

—ବାଦ୍ୟକ—

ଆଜ୍ଞା, ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହେଲା ସଂଗୀତର ପ୍ରାଣ, ଆଉ ଅବଲୁପ୍ତ ହେଲା ତାର ବିକାଶ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ହଁ, ବୁଝିଲି । ଆଚ୍ଛା, ତୁମେମାନେ ଯେବେ ପରିଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ନଥାଅ, ତେବେ ପରୀକ୍ଷା ସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଅ—

—ବାଯୁକ—

ଆଜ୍ଞା, ଶ୍ରୀହଜୁର ନିଶ୍ଚଳ ହୋଇ ନ ବସିଲେ ତାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଏଠି ଟିକଏ କର୍ଣ୍ଣ ରସାୟନ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଗୀତ···

—ବାଯୁକ—

ହଜୁରୁ ଯେପରି ଆଜ୍ଞା କରଯାଉଛ । ଆଜ୍ଞା, ଅବଧାନ କରିବା ହେଉ । ବିପ୍ରଲବ୍ଧା କିଶୋରୀଙ୍କ କୁଞ୍ଜକୁ ନିଶି ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହରରେ ଆଗମନେ, ଲଳିତା ସଖୀ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ଳେଷ କରୁଛନ୍ତି—

ଗୀତ— କାଲି କାହିଁ ରହିଲ ହେ ଛଳିଆ —
ସଙ୍କେତ କରି ଏ ନିଆଳ କୁଞ୍ଜେ
ସଜ ଘପେ ସଜ ତାରକା ପୁଞ୍ଜେ
ଶଠ-ଗୁରୁ କାହିଁ ରହିଲ ଭଣ୍ଡାଇ
ଭୁସାଇଲ ନେତ୍ରେ ଅଂଜନ ଗାର ହେ ଛଳିଆ ।
ଉଜାଗରେ ଗଲା ଯାମିନୀ ପାହି
ଚନ୍ଦ୍ରେ କରି ଦେଇ ଗୁଞ୍ଜିତ ସହି,
କେଉଁର ହାତେ ଦେବ ପ୍ରଣୟ-ପସରା
ପରିଣାମ ଭଲ ଦେଖାଇ ଦେଲ ହେ ଛଳିଆ ।

—ଗାୟକ—

ଆଜ୍ଞା, ଏହିପରି ସବୁ । ସ୍ଥାନ, କାଳ, ପାତ୍ର ନିର୍ବିଶେଷରେ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ଆସୁଁ ମଣିମା !

—ପିତା—

ହଉ ଆସ । ନିତ୍ୟ ମଧୁର ଏ କୃଷ୍ଣଲୀଳା । ପ୍ରାଣକୁ କୁଆଡ଼େ ହଜାଇ ଦିଏ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ପିତା, ନ ଖୋଜାଇ ଦେବ ସ୍ୱାମୀ ?

—ପିତା—

ଯୋଉଠି ହଜିଛି ଗଙ୍ଗା, ସେଠୁ ଖୋଜି ଆଣିନେବ ନାହିଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ମୁଁ ଯେବେ ଖୋଜିଆଣି ଦିଏ, ମତେ କଣ ଦେବ ?

—ପିତା—

ତୁମେ ଖୋଜି ପାଇଲା ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗା, ସେ ମିଳେଇ ଯାଇଥିବ, ଯୋଉଠି ହଜିଛି, ତାରି ଭିତରେ ।

—ଗଙ୍ଗା—

'ମିଳେଇ ଯାଇଥିଲେ ଝଲେଇ ଦେବା ଯେ ! ଆସ ମ ପିତା, ଆସ । ଖୋଜି ନିବା ଆମର ମଣିବଗ୍ରହଙ୍କୁ; ରୋହିଣୀ କୂଳରେ କି ନିର୍ଜନ ବନ ଭୂଇଁରେ କାହିଁ ଧ୍ୟାନରେ ବସିଥିବେ । ଆସ । ତୁମେ ତ ତାଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡେ ମୁଁ ଛୁଇଁ ପାର ନା, ଆସ ପିତା ।

(ସ୍ୱପନ)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍କ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ନିର୍ଜନ ରୋହିଣୀକୂଳ । ସୈକତ-ଶଯ୍ୟା ଗୋଧୂଳି-ରାଗରେ ରଞ୍ଜିତ । ଅଦୂରରେ କାଶଘାସମୟ ତଟଭୂମି । ଦୂରରେ ଶ୍ୟାମଳ ବନରାଜି—ସୁଦୂରରେ ହିମାଳୟର ତୁଷାର-କିରୀଟ ଦିନାନ୍ତ-ତପନ-ଚୁମ୍ବିତ । ଗୌତମ ଏକାକୀ ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ । ଭ୍ରୂକୁଞ୍ଚିତ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଗମ୍ଭୀର ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ—ପଦକ୍ଷେପ ଅସଂଯତ ବିହ୍ୱଳ ।]

—ଗୌତମ—

ମୃଗମଦେ, ଅଗୁରୁ ଚନ୍ଦନେ
ଅଶନେ, ବସନେ, କେତେ ମହାର୍ଘ ଭୂଷଣେ,
କେତେ ଯତ୍ନେ, କେତେ ସନ୍ତର୍ପଣେ
ଆୟାସେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଏହି ଭଙ୍ଗୁର ଶରୀର !
ବାତ୍ସଲ୍ୟେ, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟେ, ପ୍ରୀତି-
ପ୍ରଣୟ କୁହୁକେ; ସୁରମ୍ୟ ସୁଷୁପ୍ତି କୋଳେ
କଟିଯାଏ କାଳ, ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଆନନ୍ଦ-ପ୍ରବାହେ ।
କ୍ରମେ ଛିଦ୍ରପଥେ ଅତର୍କିତେ ପଶେ ଜରା
ଆଧି, ବ୍ୟାଧି, ଅନନ୍ତ ଯାତନା—
ଜର୍ଜ୍ଜରିତ, ପୀଡ଼ିତ ଶରୀର
ଶେଷେ ପଡ଼େ ମରଣ କବଳେ,
ନିମେଷକେ ଲଭିଯାଏ ଶେଷ ପରିଣତି

ଭୂପୃଷ୍ଠରୁ ।
କାହିଁ କେଉଁ ଅନିଶ୍ଚିତ ଅନ୍ଧକାର-ସ୍ତରେ
ଜ୍ଞାନ, ବୁଦ୍ଧି, କଳ୍ପନା ଅଗମ୍ୟ—
ମାନବର ମେଧା, ବିଜ୍ଞାନର ବୁଦ୍ଧି
ଫେଡ଼ି ନାହିଁ ଅଭେଦ୍ୟ ରହସ୍ୟ ।
ଜଡ଼, ଜୀବ, ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତେ
ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ କି ସତେ
ଏହି ପରିଣତି ?
ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ
ବା ସତେ ଏ ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ?
ନିରାଶ୍ରୟ ଅଶାନ୍ତ
ମାନବ ଜୀବନେ ଅବା
ଅଛି କାହିଁ ରୋଧିବାର ପଥ ?
ଅଛି କାହିଁ ମୃତ୍ୟୁ ସଂଜୀବନୀ
ଜରା-ମୃତ୍ୟୁ-ଯନ୍ତ୍ରଣା-ନିବାରଣୀ ?

ଇତର ପଶୁଜୀବନରେ କ୍ରମପରିଣତି ଯେପରି ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ, ଅକାଟ୍ୟ, ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ, ଶ୍ରେଷ୍ଠଜୀବ ମାନବ ଜୀବନ ସେହିପରି ଅସହାୟ, ସେହିପରି ଅବଶ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ? ତେବେ କଣ ମାନବ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ, ଇତର ପଶୁଜୀବନ ପରି ଅତର୍କିତ ଉପସଂହାର ହୋଇଯାଏ ? ? ?

ନା, ନା, ମାନବ ଜୀବନ ଉନ୍ନତତର, ମାର୍ଜିତତର, ନିଶ୍ଚୟ ଚିରନ୍ତନ ହୋଇଥିବ । ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ଯେବେ, ସେ

ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆହୁରି ସୁଖାବହ, ଆହୁରି ଆନନ୍ଦମୟ ହୋଇଥିବ।
ମରଣ ଯେବେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ତେବେ ମରଣର ପଟକ୍ଷେପ
ଅନ୍ତରାଳରେ ଜୀବନର ଅବସ୍ଥା କଣ ?
ବୀଣାର ଝଙ୍କାର ସମ
ମାନବ ଜୀବନ; କାହୁଁ ଆସେ
କାହିଁ ଯାଏ ଅନନ୍ତ ପ୍ରୟାଣେ !
ଦୁଇଆଡ଼େ ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁ
ଅଭେଦ୍ୟ ଆବର; ତମିସ୍ର-ଛୁରିତ ?
ଜଡ଼ କୁହେଳି-ପ୍ଲାବିତ ।
ଧ୍ରୁବ କି ମରଣ ସତେ,
ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଏତେ
ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ ନିୟତି ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଶାସନେ ?
ଆସେ ଯେବେ ଜୀବ ଏହି ଧରଣୀର କୋଳେ
ଶୈଳ-ଦରୀ-ଝର-ଶୋଭୀ
ଏ ମହା-ଉତ୍ସବେ
ରହେ ନାହିଁ କଷା ଶରତରେ;
ଭୁଞ୍ଜି ସୁଖୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ନିତି
ପ୍ରଣୟ ଉତ୍ସଙ୍ଗେ ?
ଅଲଙ୍ଘମାୟୁ କି ମୃତ୍ୟୁ
ହିମାଳୟ ସମ ଦୁସ୍ତର
ଶୂନ୍ୟ ସମ ଦୁଷ୍ପ୍ରବୋଧ ?
ଅବା ଅଛି କାହିଁ

ଜୀବ ଜ୍ଞାନ, ଧ୍ୟାନର ସେପାରେ
ସରଳ, ସୁଗମ,
ସୁଖ, ସୁଲଭ, ସରଣୀ, ଅନୁସରି ଯାହା
ଜୀବ ହେବ ଅନଶ୍ୱର ?
ଗୋପନେ
ରହିଛି କାହିଁ ସ୍ୱପ୍ନାତୀତ ଦେଶ
କଳାନିଧି କୌମୁଦୀରେ ନିତ୍ୟ ଉଦ୍ଭାସିତ,
ପୂଗ ପୁନ୍ନାଗ ଗହଳେ
କେକା-ମୁଖରିତ ? ନାହିଁ ଯହିଁ
ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା, ନାହିଁ ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ
ଅଖଣ୍ଡ ସୁଖର ମହାପୁଣ୍ୟ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ?
କାହିଁ—କାହିଁ—ସେ କଳ୍ପନାନ୍ତ ପୁରୀ

[ଅଳ୍ପ ଆଗରୁ ମାୟାବତୀ ଆସି ଗୌତମଙ୍କୁ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ନୟନରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ]

—ମାୟାବତୀ—

ଗୌତମ ! [ଗୌତମ ଚମକି ପଡ଼ିଲେ]

—ଗୌତମ—

କିଏ ? [ପଛକୁ ଚାହିଁଲେ]—ମା !!

—ମାୟାବତୀ—

ହଁ ପୁଅ, ଅମିତାଭ, ଏକାକୀ ଏଠି ଆସି ବସିଛୁ ବାବୁ ! ତୋର ସଙ୍ଗୀମାନେ, ଯଶୋଧାର ଆଖି ତୋତେ କେତେ ଖୋଜିଲେଣି ।

—ଗୌତମ—

ମା ! ଜୀବନେ କିବା ଯେ ତୃଷା
ନ ପାରଇ କଳି, ହୃତାଶନେ
ଜଳିଯାଏ ମୋର ମର୍ମ୍ମସ୍ଥଳ ।
ଅଖଣ୍ଡ ବିଳାସ-ଭୋଗେ
ଆକଣ୍ଠ ନିମଜ୍ଜି, ନ ହୁଏ
ମାତା ସେ ତୃଷା ତିଳେ ନିର୍ବାପିତ,
ବିକଳେ କାନ୍ଦଇ
ମୋର ଅତୃପ୍ତ ଜୀବନ ।
କହ ମାତା, କେମନ୍ତେ ସେ ତୃଷା-କରୁ ଲଭିବି ନିସ୍ତାର ।

—ମାୟାବତୀ—

(ଅଶ୍ରୁ ପୋଛି) ପ୍ରଶ୍ରୟ ନ ଦିଅ ବାପୁ,
ସେ ତୃଷାକୁ ତିଳେ; ସେ ତୃଷା ତୋ ଚିତ୍ତ
ପୂର୍ଣ୍ଣ; ପାଇଲେ ଆଶ୍ୱାସ,
ଜନକ, ଜନନୀ, ଗୋପା, ସଙ୍ଗିନୀ ସହିତେ
ବିଶାଳ କପିଳବାସ୍ତୁ ହେବ ଉସୁରଣି ।
ସୁଖୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରୀତି ଭୋଗେ
ବଳାଅ ତୁ ଚିତ୍ତ—ନିବର୍ତ୍ତିବ ତୃଷା,
ଶୁଦ୍ଧ ହେବ ପ୍ରାଣ ।

—ଗୌତମ—

ସେ ତୃଷା କଣ ପାପତୃଷା, ମା, ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ?

(ଏକତି)

—ମାୟାବତୀ—

ନା ପୁତ୍ର, ସେ ମହାପୁଣ୍ୟମୟ ତୃଷା ! ମାତ୍ର ପୁତ୍ର, ତୋର
ଏ ତରୁଣ ବୟସରେ ଶୋଭନୀୟ ନୁହେ ।
ପରିଣତ ବୟସେ ତୁ
ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମେ ଲୋଡ଼ିବୁ ସେ ସତ୍ୟ ବାରୁ !
ସମାଧି ଆସନେ ବସି
ଯୋଗ ନିଷ୍ଠାବଳେ
ଲଭିବୁ ସେ ତୃଷାତୁର ଜୀବନେ ପାରିଣା ।
ଅସୁନ୍ଦର ସେଣୁ ବାବୁ,
ତରୁଣ ବୟସେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱ ବିଚାର,
ନ ବଳାଅ ଚିତ୍ତ ତହିଁ ।
ମହାଜନ ବାକ୍ୟ ଅନୁସର
ଯଥାକାଳେ ବିହିତ ତୁ କର ରେ ସାଧନ ।
ତରୁଣ ଜୀବନ ତୋର ,
ରାଜପୁତ୍ର ତୁହି, ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ-ମନୋରଥ
ପୂତ ସୁରଧୂନି; ଜନକ-ଜନନୀ-ନେତ୍ର
ଅତୁଳ ପିତୁଳୀ, ବାଳିକା ଗୋପାର
ତୁ ରେ ପୂଜାର ପ୍ରତିମା ।
ବିହିତେ ତୁ ଦିଅ ଚିତ୍ତ;
ଶାକ୍ୟବଂଶ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଥେ
ଦିଅ ପ୍ରାଣ ମନ ।

(ଦାଷଠି)

କଳ୍ପଦ୍ରୁମ ତୁ ରେ ବାବୁ, ନିରାଶ୍ରୟ ଭବେ
ଆଶ୍ରିଛନ୍ତି କୋଟି ଜୀବେ
ତୋ ଶୀତଳ-ତଳ୍ପ; କେଉଁ ପ୍ରାଣେ
କହ ବାବୁ, ତେଜିବୁ ଶରଣ,
ଶରଣ-ରକ୍ଷଣ-କୁଳେ ଲଭିଛୁ ଜନମ ।

[ଗଙ୍ଗା ଓ ଆନନ୍ଦ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ଆନନ୍ଦ—

ରାଜପୁତ୍ର, ଆପଣ ଆସି ଏଠି ନିର୍ଜନରେ—ସମସ୍ତେ ଆପଣଙ୍କୁ ଖୋଜି ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେଣି ।

—ମାୟାବତୀ—

ଗୌତମ ରେ, ଯାଅ ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ । କ୍ରୀଡ଼ାକୌତୁକରେ ମନ ଦିଅ ।   [ପ୍ରସ୍ଥାନ]

— ଆନନ୍ଦ—

ଆସନ୍ତୁ, ରାଜପୁତ୍ର ।

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା, ଗୋପା କାହିଁ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ସେ ତମକୁ ଖୋଜି ନ ପାଇ ଭୂଇଁରେ ଗଡ଼ି କାନ୍ଦୁଚନ୍ତି । ମୁଁ ପରା ବୋଧ ଦେଇ ଆସିଲି—କଳାକାହ୍ନୁଙ୍କୁ ଖୋଜି ଆଣୁଚି, ତେବେ ଆଉ କାନ୍ଦ ନାହିଁ । ଆଜି ସବୁ କେତେ ନୂଆ କଥା ତମ ପାଇଁ ଖଞ୍ଜା ହୋଇଛି—ଆସ; ଆସ ।

(ଚୌପଦି)

—ଗୌତମ—

ଦିନେ ଚାଲ ସମସ୍ତେ ଯିବା, ଆନନ୍ଦ, ହିମାଚଳର ତୁଷାର ଗହ୍ୱଳରେ ଖେଳିବା । ଜୀବନରେ ଥରେ ହିମାଚଳର ମହିମାମଣ୍ଡିତ ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ମୋର ଅଦମ୍ୟ ଇଚ୍ଛା ।

—ଆନନ୍ଦ—

ରାଜପୁତ୍ର, ଏତେ ଉଚ୍ଚକୁ କଣ ପହଞ୍ଚି ପାରିବା—ଯେଉଁଠାକୁ ପକ୍ଷୀ ସୁଦ୍ଧା ଯାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ! !

—ଗୌତମ—

ତା ଠାରୁ ଆହୁର ଉଚ୍ଚକୁ—ଉନ୍ନତତମ ଚୂଳକୁ, ଯେଉଁଠି ତୁଷାର ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ, ଅଜ୍ଞାତ, ଅକଳୁଷ, ସେହି ଅଜ୍ଞାତ ଅଦୃଷ୍ଟର ରହସ୍ୟମୟ ପ୍ରଦେଶକୁ ।

—ଆନନ୍ଦ—

ଅସମ୍ଭବ, ରାଜପୁତ୍ର !

—ଗୌତମ—

ମନୁଷ୍ୟର ଅସାଧ କଣ କିଛି ଅଛି, ଆନନ୍ଦ, ଯେଉଁ ମାନବ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱ ଲଭ କରି ପାରୁଛି ।

—ଆନନ୍ଦ—

ତଥାପି—

[ଦୂରରୁ କିଏ ଡାକିଲା ଗଙ୍ଗା]

—ଗଙ୍ଗା—

ଅମିତାଭ; ଆସ ଯିବା; ତେଣେ ସମସ୍ତେ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ହେଲେଣି ତୁମକୁ ନ ଦେଖି ।

—ଗୌତମ—

ଅଣାୟତ୍ତରେ ହଜିଯିବ ଯେହ୍ନ
ଅଜ୍ଞାତ ତାମସେ,
ଶାଶ୍ୱତ ନିତ୍ୟ ଯା ନୋହେ
ହିମାଚଳ ସମ,
ଯାହାର ବିନାଶ, ଗଙ୍ଗା,
ନୋହିବ ନିରୋଧି
ଶତ ପ୍ରିୟା, ଶତ ସଙ୍ଗୀ,
ଶତ ମାତା ସତ୍ତ୍ୱେ
ତାଠାରେ ବଳାଅ ଚିତ୍ତ
କି ହେବ ସଜନ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ବାହାଘର ତ—ବାହାଘର ତ ପୁଣି ।

—ଗୌତମ—

କ'ଣ, ଗଙ୍ଗା ?

—ଗଙ୍ଗା—

ତମର ସେହି ପୁତୁଳା ଖେଳ । ଆସ, ଆସ, ତାକୁ ମୂଳରୁ ଉପାଡ଼ ନ ଦେଲେ ହବନି [ଗୌତମଙ୍କ ହାତ ଧରି ଘୁଞ୍ଚିଗଲେ]

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍କ

ତୃତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ବିଶ୍ରାମଭବନର ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନ । ଲତାମଣ୍ଡିତ ବିଚିତ୍ର ମଣ୍ଡପ । ଘନଗୁଳ୍ମ ତରୁରାଜିର କୌମୁଦୀ-ଶବଳିତ ରୁଚିର ଛାୟା । କୁସୁମ-ସୁରଭି ଚାରିଆଡ଼େ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛି । କଳାପୀ ତାର ଚନ୍ଦ୍ରକାବଳି ଲୋଟାଇ ଦେଇଛି ନିକୁଞ୍ଜ ଅଙ୍ଗନରେ । ସଙ୍ଗିନୀଗଣ ଏଣେ ତେଣେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ସୁନ୍ଦର, ରୁଚିର, ବିଶ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଦିରମୟ । ଚମ୍ପା ଫୁଲ ଗୁନ୍ଥୁଥିଲେ—ପିସା ତୃଣ-ଶେଯରେ ଶୋଇ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ହୋଇ ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ—ଗୋପା ବୀଣା ଯେନ ବଜାଇବାର ପ୍ରୟାସ କରୁଥିଲେ !]

—ଗୋପା—

ନାଇଁ ମ ପିସା, ମୋ ଦେଇ ଏ ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଆଦୌ ମନୋନିବେଶ କରି ପାରିଲି ନାହିଁ ।

—ପିସା—

ତୁମେ ତ ମୂଳରୁ ଏମିତି ହତାଶ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛ । ଶିଖୁ ଶିଖୁ ଶିଖି ଯାଆନ୍ତ ନା ! ଦିନକରେ କଣ ସବୁ ଆସିଯିବ ? ସବୁ ଗୁଣରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଭାଗ୍ୟବତୀ ତୁମେ ଗୋପା, ଇଏ ଗୋଟାଏ କିବା କଥା ଯେ, ତୁମକୁ କଠିନ ହେବ ।

(ଛଷ୍ଟି)

—ଗୋପା—

ଯାହାଙ୍କ ପୀୟୂଷ ସ୍ପର୍ଶରେ ଗୋପାର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ହୋଇଛି ପିସା, ସେ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ କେଜାଣି ଏ ବୀଣା ମୋର ଆପ୍ଲୁତ ହେବ ।

—ପିସା—

ଗୋପା, ତପସ୍ୟା କଲେ ଶୁଣିଛି ସ୍ୱର୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରତ୍ୱ ମିଳେ— କିନ୍ତୁ ସଖି, ଏମନ୍ତ ଆଶ୍ରିତବତ୍ସଳ ପ୍ରଣୟ-ପିତୁଳି ତ କାହାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତମପରି ଭାଗ୍ୟବତୀ କେହି ନ ଥିବ, ଗୋପା !

[ଗୀତ ଗାଇଲେ]

ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ନାହିଁ କେ ନ ଥିବ
ତୋ ସଙ୍ଗେ ହେବ ସମସରି
ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଣ୍ଡନ ପୂର୍ଣ୍ଣ-କଳାନିଧି ନାୟକ
ଲଭିଛୁ ଯାହା ଖେଳି ଖେଳ ରେ ପ୍ରିୟ ଆଳି !
ସମ୍ପତ୍ତି ବଳେ ଗଳୁ ବଳି
ଇନ୍ଦ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ, ଅରୁଣ, ନାଗଗଣ
ଗନ୍ଧର୍ବ ଗଗନ-ବିହାରୀ ରେ ।

ସଖି, ତମରି ଆଉ ଊଣା କଣ, ତୁମେ ଯାହା ପାଇଛ, ମନୁଷ୍ୟ ହୋଇ କେହି ତା ପାଇ ନାହିଁ ।

—ଗୋପା—

ପିସା, ସତେ ତମ ଆଖିରେ ମୁଁ ଏତେ ଭାଗ୍ୟବତୀ ପରି ଦିଶେ ? ମୋର କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ଡରଲାଗେ ପିସା, କେତେ ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ହଜାଇ ନିରମାଖି ହୋଇ ବସିବି । କରୁଣା-ଉଦ୍‌ବେଳିତ ବିଶାଳ ହୃଦୟ ଯାହାଙ୍କର ଅଖିଳ ସୃଷ୍ଟିକ

ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ରହିଛନ୍ତି, ପିସା, ମୁଁ ସେ ଅସୀମତା କୋଳରେ
କ୍ଷୁଦ୍ରାଦପି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଳବିନ୍ଦୁଟିଏ ସିନା । [ଗଙ୍ଗା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]
ଗଙ୍ଗା, କାହାନ୍ତି ସେ ?

—ଗଙ୍ଗା—

କିଏ, ଗୋ ? [ଗୋପା ନୀରବ ରହିଲେ]

—ଗଙ୍ଗା—

ଆସୁଛନ୍ତି ଗୋ ଆସୁଛନ୍ତି—

[ଗୀତ ଗାଇଲେ]

ଶାରୀ ବୋଇଲା ଆସୁଛନ୍ତି ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡଚୂଳ
ଶୁଆ ସୂଚଏ ଶୁଭ ବଜେ
ସମୀରେ ଭାସିଆସେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ସୁ-ଆମୋଦ
କସ୍ତୁରୀଦଳା ସରସିଜେ ଗୋ ରାଜରାଣି !
ବିରହ-ଶେଯ ତେଜି ଉଠ
ଦେଖ ଆସିବେ ବଳେ, ତୋଳି ଧରିବେ କୋଳେ
ଭୁଞ୍ଜିବୁ ସର ସୁଧା ପୁଣି ଗୋ ରାଜରାଣି !

—ଗୋପା—

ସତେ, ତାଙ୍କୁ ଖୋଜି ପାଇଲୁଟି, ଗଙ୍ଗା !

—ଗଙ୍ଗା—

ଚାଇଲି ଗୋ ସନ୍ଧି ପାଇଲି,
ଛଳ ଛଳ ନେନେ ଗୁହାଁରି ସଜନ
ବେଗେ ବଜେ କରି ବୋଇଲି ।

—ଗୋପା—

ଗଙ୍ଗା, ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଆସିଲୁ ନାହିଁ, ସଖି !

—ଗଙ୍ଗା—

ଜଗୁଆଳୀ ରଖି ଦେଇ ଆସିଛି । ଧରି ସେନ୍ନ ଆସିବ ।

—ଗୌତମ—

[ପ୍ରବେଶ କରି] ଗୋପା !

—ଗୋପା—

ଜୀବନ-ସର୍ବସ୍ୱ !

[ଗୋପା ଗୌତମଙ୍କ ପାଖକୁ ଧାଇଁଗଲେ; ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ]

—ଗୌତମ—

ଅକଳଙ୍କ ଶଶିକଳା ମୋର ! ଗୋପା, ତୋର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରଣୟର ଅଧୀର ଧାରା-ଶ୍ରାବଣର କଣ ବିରାମ ନାହିଁ ସଙ୍ଗିନ ?

—ଗୋପା—

ବିରାମ ସତେ କଣ ତୁମେ ଚାହଁ ପ୍ରିୟତମ !

—ଗୌତମ—

ନା ଗୋପା, ତୋର ପ୍ରଣୟ-କୌମୁଦୀରେ ମୋତେ ପଥହରା କରି ଦେ—ଜୀବନର ଏ ଅଜ୍ଞାତ ଅବୋଧ ସ୍ପନ୍ଦନ ପ୍ରଭଞ୍ଜନରେ ମିଶି ଭାସିଯାଉ ।

—ଗୋପା—

ପୃଥିବୀର ଏଇ ଷଡ଼ୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଭୋଗ ପ୍ରିୟତମ, କଣ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେ ?

—ଗୌତମ—

ଯଥେଷ୍ଟକୁ ବଳି ପଡ଼ୁଛି ଗୋପା, ନୋହିଲେ ମାନବ ଜୀବନର ସବୁ ପୂଣ୍ୟ ସଙ୍କଳ୍ପ କଣ ଏକାବେଳେକେ ପାସୋର ଯାଆନ୍ତା ! !

(ଅଶ୍ରୁସ୍ତର)

—ଗୋପା—

ଏ ପୃଥିବୀରେ ତମର ତ କିଛି ଅଭାବ, କିଛି ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ନାହିଁ । ତେବେ ଏ ଅକାରଣ ଅତୃପ୍ତି କାହିଁକ ?

—ଗୌତମ—

ସେଇଥି ପାଇଁ ତ ଏଇ ଅତୃପ୍ତି ଗୋପା, ପ୍ରାଣ ଲୋଡ଼ୁଛି ବିଶାଳତର, ରୁଚିରତର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ମହତ୍ତର ଓ ଶିବତର ଭିତ୍ତି ଉପରେ । ଗୋପା, ପ୍ରାଣ ଲୋଡ଼ୁଛି ଅଖଣ୍ଡ, ଅମ୍ଳାନ ପୂର୍ଣ୍ଣତା—ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ପରିତୃପ୍ତିରେ ମାନବର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ପ୍ରିୟତମ !

—ନିଦାଘ ନିଶୀଥିନୀର ଉନ୍ମତ୍ତ ସମୀରଣ କୀଚକ କାନନକୁ ଅପୂର୍ବ ସଙ୍ଗୀତମୟ କରି ବହି ଯାଉଛି, ଗୋପା, ତହିଁରେ କି ଏକ ଅଧୀର ଆକର୍ଷଣ ଦୂର ଦିଗନ୍ତର ସିନ୍ଧୁପାରିକ, ବିଶ୍ୱ ପାସୋରାଇ ଦେଇ ମୋତେ କେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନଜଡ଼ିତ ମାୟାପୁରୀକୁ ଭସାଇ ନେଉଛି । ଆକାଙ୍କ୍ଷା ହେଉଛି ଗୋପା,—ନା,ନା, ଗୋପା, ତୋର ପ୍ରୀତିର ମାୟାଜାଲରେ ମୋତେ ନିବିଡ଼େ ଛନ୍ଦ ଦେ ପ୍ରିୟତମା, ମୁଁ ଆଜ ସେ ଅନନ୍ତ ପ୍ରହେଳିକାରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।

—ଗୋପା—

ଆସ, ପ୍ରିୟତମ; ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟର ପୁଣ୍ୟପ୍ରତିମା, ତମରି ଚରଣ-ରେଣୁ ପାଇ ଏ ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ହେଉ ।

[ଗୌତମ ଗୋପାଙ୍କ କୋଳକୁ ଢଳି ପଡ଼ିଲେ]

— ଗୌତମ —

ସୁଖ, ସୌଭାଗ୍ୟ ଭୋଗ ଛାଡ଼ି କାହିଁକି ଲୋକେ ହିମାଚଳର ତୁଷାର ଗହ୍ୱଳରେ ରହି ତପସ୍ୟା କରନ୍ତି, ଜାଣୁ ? ସେମାନେ ନିବୃତ୍ତିର ସମ୍ଭୋଗର ପ୍ରୟାସୀ ପରା !

— ପିସା —

ନା, ଅମିତାଭ, ସେମାନେ କର୍ମ-ବନ୍ଧନ ଖଣ୍ଡନ ପାଇଁ ନିବୃତ୍ତିର କଠୋର ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି ।

— ଗୌତମ —

ପ୍ରକୃତିର ଅନନ୍ତ କୌତୁକମୟ ମାର୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପିସା ?

— ଗୋପା —

ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଦୃଷ୍ଟରେ ସମାନ ସୁଖଭୋଗ କଣ ଥାଏ, ପ୍ରିୟତମ !

— ଗୌତମ —

ଅଦୃଷ୍ଟ ! ଅଦୃଷ୍ଟ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଗୋଟାଏ କଣ ଅଛି ? ଅଦୃଷ୍ଟ ସେତିକି, ଯେତିକି ମାନବର ଦୃଷ୍ଟି ବା କଳ୍ପନାର ଅଗୋଚରରେ । ଅଦୃଷ୍ଟର ଅଳୀକ କଳ୍ପନା କରି ମାନବର ଶକ୍ତିକୁ ସୀମିତ କରିବା କଣ ସମୀଚୀନ ?

— ଗଙ୍ଗା —

ତୁମେ ସିନା ବଡ଼ ମଣିଷ, ବଡ଼ ମଥା, ବଡ-ବଡ଼ କଥା ଚିନ୍ତା କର । ଆମର ଶକ୍ତି ବା ଏତେ କାହିଁ ? ଆମ ପାଇଁ ଅଦୃଷ୍ଟ ବଡ଼ । ଆମେ ସେତିକି ଜାଣୁ ।

(ଏକସ୍ୱର)

— ଗୌତମ —

ସ୍ରଷ୍ଟା ନିଜେ ତ କେତେ କୋଟି କାଳ କଳ୍ପନା କରି ରହସ୍ୟାମୃତରେ ତୁମକୁ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ସୃଜିଛନ୍ତି, ଗଙ୍ଗା, ତମର ଅଗୋଚର କଣ ?

— ଗଙ୍ଗା —

କାହାକୁ ? ଆମକୁ, ନା ତମକୁ ?

[ଗୀତ ଗାଇଲେ]

କେତେ କାଳ କଳ୍ପି କଳ୍ପି ବିଧି ସିଦ୍ଧ
କଲା ବିଚିତ୍ର ପ୍ରତିମା
ସୁଧାବ୍ଧି ମନ୍ଥାଇ ଶୋଭା-ମାନଦଣ୍ଡେ
ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟେ ଖଞ୍ଜି ଗରିମା ।
ଦେଖି ପବନ ନୋହେ ଲା ଆଖି
ଭୃଙ୍ଗେ ବାନ୍ଧନ୍ତି ପଦ ମୁଁ ଲକ୍ଷି
କୋଟି ଜନ୍ମାନ୍ତେ ହୁଅନ୍ତି ବକ ।
ବାହୁଛାୟାତଳେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମାଗେଲେ
ପଶନ୍ତି ବନ୍ଧୁ ଶରଣ
ଆୟାସ-ଅର୍ଜିତ ମାନବ ଜୀବନ
ନ ହୁଅନ୍ତା ଅକାରଣ ।

— ଗୌତମ —

ଏକାବେଳେକେ କୁହୁକ ଲଗାଇଲା ପରି ସବୁ ପାସୋରିଲି ଦେଅ, ଗଙ୍ଗା, ତମର ସୁଧାକଣ୍ଠରେ । ତମର ରହସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପ-ଲଣିରେ କି ଅସରନ୍ତି ଅମିୟ ସଞ୍ଚି ରଖିଛ ! !

(ବାହୁଣ)

—ଗଙ୍ଗା—

ଅଖିଳ ପୀୟୂଷପ୍ରବାହ ତୁମେ । ସବୁ ତୁମର କୃପାରୁ ପ୍ରିୟବର !

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ପିସା, ନଅ ଗୋ ଏ ଫୁଲହାର ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପିନ୍ଧାଇ ଦିଅ ।

—ପିସା—

[ଉଠିଆସି] ଅମିତାଭ, ପ୍ରାଣର କାମନାତକ ଆବେଗରେ ଗୁନ୍ଥି ଏ କୁସୁମ ହାର, ଚନ୍ଦ୍ରା ତୁମକୁ ଭେଟିଛି ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଚନ୍ଦ୍ରା ବଡ଼ କପଟୀ, ପରତୁଣ୍ଡରେ କେମିତି ବଖାଣି ହଉଛି ଦେଖନ୍ତୁ ।

—ଗୋପା—

ତୁମର ସେ ମାୟାପୁରୀ କାହାଣୀ ଆଜି ଗୋଟିଏ ନୂଆ କରି କହିବଟି, ଗଙ୍ଗା !

—ଗଙ୍ଗା—

ଆଜି ସେ କାହାଣୀ ଥାଉ, ଆଜି ଆସ, ଗୋଟିଏ ଖେଳ ଖେଳିବା ।

—ଗୋପା—

କି ଖେଳ ?

—ପିସା—

ଆଜି ପରୀ ଆସିଛନ୍ତି କୋଉଠୁ ସବୁ ନାଚିବାକୁ ।

(ଭେସ୍ତର)

— ଗଙ୍ଗା —

ମଲ୍, ସତେ ତ! ଯିବଟି ଚନ୍ଦ୍ରା, ଡାକ ଦବ । [ଚନ୍ଦ୍ରା ଗଲେ]

— ଗୌତମ —

ଗଙ୍ଗା, ତୋର ବିଚିତ୍ର କାହାଣୀ ବହୁକାଳରୁ ଶୁଣି ନାହିଁ ।

— ଗଙ୍ଗା —

ହଉ, ଶୁଣେଇବ ଯେ, ଆଗେ ଦେଖିସାର । ଦୂର ବିଦେଶରୁ ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି ତମ ଶ୍ରୀଗୁମ୍ଫକୁ ।

[ନର୍ତ୍ତକୀମାନେ ଆସି ନାଚିଲେ—ଦକ୍ଷିଣୀ ନାଚ]

— ଗୌତମ —

ବେଶ୍ ସୁନ୍ଦର, ଅତି ରୁଚିକର । [ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ନର୍ତ୍ତକୀମାନେ ଚାଲିଗଲେ] ଜୀବନ ଯେବେ ଏହିପରି ନୃତ୍ୟ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟ ଅନନ୍ତ ସଙ୍ଗୀତମୟ ହୋଇଥାନ୍ତା, ଗୋପା !! ପ୍ରେମର ଘନ ମଦିରାପାନ କରୁ କରୁ ଜୀବନର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସମୟ ପ୍ରବାହ ମହାସିନ୍ଧୁରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତା । × × × କେଉଁ ଦିଗନ୍ତ ଉହାଡ଼େ ସେ ମହାସିନ୍ଧୁର ଶୁକ୍ତିସୈକତ ବେଳାଭୂମି ଗୋପା, ମହୋଦଧି ଊର୍ମି ପାରେ ପୁଣି କେଉଁ ଗୋଧୂଳି ରାଗ ରଞ୍ଜିତ ଅପୂର୍ବ ମହାଦେଶ—

— ଗୋପା —

ପ୍ରିୟତମ, ମହାସୁଖାବହ ଏହି ମିଳିତ ଜୀବନ! ଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଗ ଛାଡ଼ି କାହିଁକି ଅଳୀକ କଳ୍ପନା-ରାଜ୍ୟରେ ଭାସି ବୁଲିବା ?

(ତଳସର)

—ଟିସା—

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତ ଯଥେଷ୍ଟ, ଅମିତାଭ, ପରୋକ୍ଷ ପାଇଁ ଏତେ ଚିନ୍ତା କାହିଁକି ?

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା, ଦେ, ଦେ, ତୋର କଳକାକଳି-କୁହୁକ ଝଙ୍କାର ଗୌତମର ଉଷ୍ଣ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ମାନ୍ଧାପୁଷ୍ପର ଶ୍ରାବଣ-ଆସାର, ଢାଳି ଦେ, ସଖି !

[ଗୋପାଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତରେ ଗଙ୍ଗା ଗାଇଲେ]

ତପନ-ତାରକା-କୋଳେ   ମହାସିନ୍ଧୁ ପରପାରେ
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଘନୀଭୂତ ନୀରେ ଉଜଳ ଦେଶ
ସରଗ ତାରକା ଯହିଁ   ସଞ୍ଜ-ଦୀପାଳୀ ଜାଳଇ
ସୁରଭି ହୁଅଇ ଯହିଁ କୁସୁମ ବେଶ
ଶରତର ବଉଦମାଳୀ
ଯେ ଦେଶ ରଜା ଦୁଆରେ ମୁକ୍ତା-ଝାଲର ।
ସୁଖ ଯହିଁ ସମୀରଣ   ପ୍ରଣୟ ଗୋ ନୀଳବ୍ୟୋମ
ଅଚଳ ହୀରା-ମୁକୁତା-ମାଣିକରାଶି
ସମ୍ପଦକୁ ତୁଚ୍ଛ ମଣି   ସେ ରାଇଜ ନୃପମଣି
ପକ୍ଷିରାଜ ତୁରଗରେ ସ୍ନେହ ଅଧିକ
ମନହୁଁ ଭୁଣତ ଗତି   ଉଡ଼େ ପକ୍ଷିରାଜ ନିତି
ଦେଖାଇ ଆଣେ ସେ ରବି ଶଶୀ ଦ୍ୟୁଲୋକ
ଦିନେ ରାଜା ମନେ ବିସ୍ମର —

(ପଞ୍ଚସ୍ୱର)

— ଗୌତମ —

ଗଙ୍ଗା, ଗଙ୍ଗା, କେଉଁ ଘନ ତମିସ୍ର ଆବରେ
ଲୁକ୍କାୟିତ ସେ ମାୟା-ତୁରଗ
କହ କେଉଁ ଲୁପ୍ତସ୍ମୃତି ସୀମାନ୍ତ ସେପାରେ ।
ଢନେ ମାନ୍ଥ—
ଥରେ ମାନ୍ଥ, ଆଗେନ୍ତି ସେ ମାୟା-ତୁରଙ୍ଗମ
ହେରନ୍ତୁ ଏ ପୃଥିବୀର ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତୃତି,
କାହିଁ କେଉଁ ମହୋଦଧି-ନୀରେ
ବୁଡ଼ିଯାଏ ପ୍ରଦୋଷ-ତପନ,
କେଉଁ ହିମାଚଳ ଚୂଳେ
ଉଠେ ଶଶୀ ହସି ।
ଏ ଭୂଗୋଳ ବ୍ୟୋମ ପରପାରେ
କେଉଁ ଦେଶ, କେମନ୍ତ ବସତି,
କେମନ୍ତ ଜୀବନ ତହିଁ ପ୍ରସରେ ନିୟତ ।
ତହିଁ କି ଗୋ
ଅଛି ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା
ବ୍ୟାଧି, ଜରା, ମରଣ ଆବର୍ତ୍ତ ?
କହ ଗୋପା,
କେମନ୍ତେ ନିରୋଧି ହେବ
ଏ ତ୍ରିତାପ ଜ୍ୱାଳା—
କ୍ରୂର ନିଷ୍ଠୁର ଏହି କ୍ଷିପ୍ର ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ?
କାହିଁ ସେହି ମହୌଷଧି—

(କ୍ରମଶଃ)

ପୀୟୂଷ-ପ୍ରଲେପ,
ଯା ଲଭି ଜିଣିବ ମୃତ୍ୟୁ
ସନ୍ତାପିତ ଜୀବ ?
ଗୌତମର ସର୍ବସ୍ୱ ଉତ୍ସର୍ଗେ
ପ୍ରିୟତମ ପ୍ରାଣ ବନମଧ୍ୟେ ?

—ଗୋପା—

କି ଲୋଡ଼ା ତହିଁରେ
ପ୍ରାଣ ଯେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ?

—ଗୌତମ—

ସପ୍ତାଶ୍ୱ-ବାହିତ ଯେବେ
ଅଶ୍ୱ ଝପଟାଇ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଣୁ ବହାୟୂସେ
କରେ ଜୟ ଯାତ୍ରା,
କଳ୍ପନା ମୋ ଯାଏ ଭାସି
ଅନନ୍ତ ଦିଗନ୍ତେ—
ତରୁଣ ଅରୁଣ ଆଭା ବଚନ ତୋରଣେ;
ତୋ କୋମଳ କୋଳେ ଗୋପା,
ଚନ୍ଦ୍ରାଭସ ନେତ୍ରେ
ଚୁମ୍ବିଛି, ଗୋଧୂଳି ରବି ଯାଏ ଅସ୍ତାଚଳେ
ଫେରୁ ଖେଳ ପ୍ରକୃତିର ସଙ୍ଗେ;
ପ୍ରାଣେ ଜାଗେ କେତେ ମନୋରଥ,
ପ୍ରାଣ ଲୋଡ଼େ
ଉଡ଼ିଯିବ ମରାଳ ପକ୍ଷୀରେ

(ଦୃଶ୍ୟାନ୍ତର)

ଗଗନ-ବିସ୍ତୃତ ପାରେ ଅନନ୍ତ ଅସୀମେ,
ହେରିବି ତମିସ୍ରା-ଘେରା ଅଜ୍ଞାତ ପ୍ରଦେଶ
ଅଳସ-ବିଳାସ-ଲୋଳ ଲୋକାନ୍ତ-ନିବାସୀ ।
ସେ ଦେଶ ଜୀବର ସଙ୍ଗେ
ସ୍ଥାପିବି ନିବନ୍ଧ
ନିତ୍ୟ ସତ୍ୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶୃଙ୍ଖଳେ ।
କହ ଗଙ୍ଗା, ପକ୍ଷିରାଜ ଆଣିଦେବୁ ସତେ ?
ଜୀବନ-ସଞ୍ଚିତ ମୋର
ଉନ୍ମତ୍ତ ବାସନା,
ହେବ ଗୋ ସାର୍ଥକ ସତେ !
କାନନ, କାନ୍ତାର, ଗିରି, ଦରୀ, ଉପତ୍ୟକା
ହେରିବି ନୟନେ ଏହି ବିଶାଳ ଜଗତ;
ଅତୁଳ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରୀତି-ଘନୀଭୂତ ସୃଷ୍ଟି ।
ଯିବି ଦୂରେ ଦିଗନ୍ତ ଉହାଡ଼େ
ପହୁଁଞ୍ଚନ୍ତି ସୁଖେ ଯହିଁ
କପୋତ କପୋତୀ—
ହିମାଚଳ-ଚୂଳେ ଯହିଁ ଗୋଧୂଳି-ଅରୁଣ
ମୁକୁଳାଏ ତୁଷାର ଗହ୍ୱଳେ
ପଦ୍ମ, ପାରିଜାତ ।
ଗୋପା, ତୋର କେବେହେଲେ ଏପରି ଉନ୍ମତ୍ତ କାମନା
ହୁଏ ନାହିଁ, ପ୍ରକୃତିର ଏ ଅନନ୍ତ ମହୋତ୍ସବ ଦେଖିବାକୁ ?

—ଗୋପା—

ଗୋପାର ସକଳ ତୀର୍ଥ ପରା ତୁମର ଶ୍ରୀଚରଣ ତଳେ ପ୍ରିୟତମ ! ଗୋପାର ଆଶା, ଆକାଙ୍କ୍ଷା, କାମନା, ବାସନା, ସବୁ ତ ତୁମର ପଦାବ୍ଜରେ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ।

—ଗୌତମ—

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ତୋର ସାଧନା ଗୋପା, ଅଦ୍ଭୁତ ତୋର ନିଷ୍ଠା ! ମାନବ ଜୀବନର ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ପ୍ରହେଳିକା-କୋଳରେ ତୁ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଶୀତଳ ସରସୀ । ଗୋପା, ଜୀବନର ମହାଶ୍ରାନ୍ତିରେ ତୁ ମଧୁର ବିଶ୍ରାନ୍ତି ଆଣିଦେଉ । ଜୀବନ ଯେବେ ତାରକା ତପନ ପରି ନିତ୍ୟ ଚିରନ୍ତନ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତେବେ କେଜାଣି ତୋର ଋଣ ଶୁଝି ହୁଅନ୍ତା ।

—ଗୋପା—

ପ୍ରୀତି, ପ୍ରଣୟ କଣ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନର ବସ୍ତୁ, ପ୍ରିୟତମ ! ପ୍ରାଣ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣର ବଚନ, ପବିତ୍ର ନିବନ୍ଧ ଏ—ଜନ୍ମ ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ—ଅବିକୃତ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଥାଉ, ମୋ କାହାଣୀ ଆଉ ଦିନେ ଶୁଣିବ, ମୁଁ ଯାଉଚି ।

—ଗୌତମ—

କାହିଁ ଯାଉଛୁ ଗଙ୍ଗା ?

—ଗଙ୍ଗା—

ଯାଉଚି ଗୋଟାଏ ଆମୋଦର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବି । ଆସ, ପିସା, ଯିବା । ଭାରି ଗରମି ଜଣା ଲାଗୁଛି ଏଠି ବସି ବସି ।

[ଗଙ୍ଗା, ପିସା ଚାଲିଗଲେ । ଦୁହେଁ ନୀରବ]

—ଗୋପା—

ନିବିଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ କଣ ଭାବୁଛ, ପ୍ରିୟତମ !

—ଗୌତମ—

ଭାବୁଛି—ମୋର ଯଶୋଧାରାର ଆଉ କିଛି କଣ କାମ୍ୟ ନାହିଁ ?

—ଗୋପା—

ଜଗତରେ ଯାହା କାମ୍ୟ, ସବୁ ତ ତମରି ବାହୁଛାୟା ତଳେ ସୁଲଭ ହୋଇଛି, ଅମିତାଭ ! ଆଉ ଅଧିକ କାମ୍ୟ ମୋର କ'ଣ ?

—ଗୌତମ—

ଗୋପା, ଜୀବନର ପୂତ ସୁରଧୁନୀ ଧାରା ମୋର ! ତୋର ଜନ୍ମ କଣ କେବଳ ଅଜସ୍ର, ଅବିରାମ ଦାନ ପାଇଁ ?

—ଗୋପା—

ତୁମେ ତ ସବୁ ବଳେ ବଳେ କାଢ଼ି ନେଇଛ ଗୌତମ, ତୁମରି ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲରେ ।

—ଗୌତମ—

ନା, ଗୋପା, ନିପୁଣ ନଟକାର ପରି ତୁ ହରି ନେଇଛୁ ସବୁ, ଗୌତମର କଳ୍ପନା, ଜଳ୍ପନା, ଆଶା, ଆକାଙ୍କ୍ଷା-ସବୁ । ତୋର ଅକୁଣ୍ଠିତ ଦାନର ପ୍ରତିଦାନ ଦେବାକୁ କିଛି ନାହିଁ ଆଉ ମୋର !

—ଗୋପା—

ଅଛି ପ୍ରିୟତମ ! ଗୋପାକୁ ତମରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ବାହୁଛାୟାତଳେ ଅଭୟ ଆଶ୍ରୟ ଦିଅ ପ୍ରଭୁ ! ଗୋପାର ସକଳ କାମନାର ଉପସଂହାର ହୋଇଯାଉ ।

(ଇତିଶ୍ରୀ)

—ଗୌତମ—

ପ୍ରାଣର ନିଗୂଢ଼ତମ ପ୍ରଦେଶରେ ତୋତେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ସିଂହାସନରେ ସ୍ଥାପିଛି ଗୋପା, ତୋର ଆଉ ଚିନ୍ତା କଣ ?

—ଗୋପା—

ଗୋଟିଏ କଥା କହିବି, ରଖିବ ପ୍ରିୟତମ ?

—ଗୌତମ—

କହ, ଗୋପା ।

—ଗୋପା—

ବିଶ୍ରାମ-ଭବନରୁ ବାହାରକୁ ଯିବାର ସଂକଳ୍ପ ତ୍ୟାଗ କର ।

—ଗୌତମ—

କାହିଁକି, ଗୋପା ?

—ଗୋପା—

କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କର ନାହିଁ ପ୍ରଭୁ, ସେବାଦାସୀକୁ ସେତିକ ଭିକ୍ଷା ଦିଅ ।

—ଗୌତମ—

ତୋର ତ କିଛି ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ନାହିଁ ମୋଠାରୁ, ଗୋପା !

—ଗୋପା—

ତେବେ, କାଲି ଆଉ ଯିବ ନାହିଁ ?

—ଗୌତମ—

ନା, ଯିବ ନାହିଁ । ତେବେ ଅଦମ୍ୟ କୌତୂହଳ ମୋର ମେଣ୍ଟିବ ନାହିଁ, ଗୋପା ?

—ଗୋପା—

ଥାଉ, ଆଉ ଦିନେ ଯିବ ।

—ଗୌତମ—

ଗୋପା, ମାନବ ହୃଦୟର ଏ ଅନନ୍ତ ପ୍ରୀତି, ଏଥିରେ କ'ଣ ସାରା ଜଗତ ସମଅଧିକାରୀ ନୁହେଁ ? ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧିରେ କ'ଣ ଏ ପ୍ରୀତିର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ?

—ଗୋପା—

ପ୍ରିୟତମ, ପ୍ରୀତିର ବିସ୍ତୃତି ପୃଥିବୀର ବିସ୍ତୃତି ପରି ଅସୀମ ଅନନ୍ତ—ତାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ବିଶ୍ୱବୋଧରେ । ପ୍ରତିପଦର ରେଖାଶଶୀ ପରି କଳାଏ କଳାଏ. ସମୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ହୋଇ ପରିପକ୍ୱ ବୟସରେ ବିଶ୍ୱ ବ୍ୟାପିଯାଏ ଏହି ଅନବଦ୍ୟ ପ୍ରୀତି ।

—ଗୌତମ—

ତରୁଣ ଜୀବନର ଫଗୁଣ ଅଷ୍ଟମୀରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା କାହାର ଜୀବନରେ ହେଲେ ଆସେ ନାହିଁ ?

—ଗୋପା—

କାହିଁ ଆସିବ ଗୌତମ ? ସେ ପରା ଅତିଥି !

—ଗୌତମ—

ହଁ, ଗୋପା, ସତେ, ସତେ, ଏଇ ଅତିକ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରାଣ, ସେ ତୋର ପ୍ରେମ-ମୂଲକୁ ନଅଣ୍ଟ । ଅନନ୍ତ, କୋଟି କୋଟି ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ଆଉ କ'ଣ ଅଛି ? ରୂପକଥାର ରୂପମଞ୍ଜରୀ ପରି କି ଗଭୀର ତନ୍ଦ୍ରା ମୋ ପଦ୍ମରେ ଭରି ଦେଉଛୁ, ଯଶୋଧାରା ! ତୋର ପ୍ରୀତିର ଅଶ୍ରାନ୍ତ ଧାରାରେ ସପ୍ତସିନ୍ଧୁ ପରପାରେ ଭସାଇ ନେଇଛୁ ମୋତେ ।

(ବଦ୍ୟାଅଶୀ)

ବିଶ୍ୱ ହୃଦରେ କୌମୁଦୀ ମନ୍ଦିତ
ସୁରାପାନ ସମ
ନୃତ୍ୟ, ବଚନ, ବିଭୋର:
ପ୍ରାଣ ଲୋଡ଼େ ଗଭୀର ପାରଣା ।

[ଅନ୍ତରାଳରୁ ନର୍ତ୍ତକୀମାନେ ନାଚି ନାଚି ଆସିଲେ]

ଗୀତ— ସରି ନ ଯାଉ ରାତି
ଆରେ ମୋ ପ୍ରାଣସାଥି
ସରି ନୋହିବ ପରା ଆଜି ଦିନେ
ବାହୁ ପାଶରେ ବନ୍ଦୀ
କରି ଗୋ ରଖ ବାନ୍ଧି
ଅଦିନ ଅତିଥି ଏ ତୋ ଭୁବନେ ।

—ଗୌତମ—

ସତେ କଣ ସ୍ୱର୍ଗ ଅଧିକ ମନୋହାରୀ ଗୋପା ! ଏ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ବଳି ?

—ଗୋପା—

ଏଥିରୁ ଅଧିକ ଆଉ କି ଲୋଡ଼ା, ପ୍ରିୟତମ ?

—ଗୌତମ—

ଲୋଡ଼ା କେବଳ ବିସ୍ମରଣ ଗୋପା,
ସୁକୋମଳ କୋଳେ ତୋର ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ରାମ !

ତୃତୀୟ ଅଙ୍କ

ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ

[ସୁସଜ୍ଜିତ ରାଜମାର୍ଗ । ପ୍ରତିଦ୍ୱାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ, ରମ୍ଭାତରୁ ଓ ତୋରଣ । ହର୍ଷ, ଆନନ୍ଦ, ଉଲ୍ଲାସରେ ସହରଆଜି ଉତ୍ସବମୟ । ମାର୍ଗ-ପାର୍ଶ୍ୱର ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷକାଣ୍ଡରେ ଉତ୍ତମା ଚିତ୍ର ଲେଖୁଥିଲେ ଓ ଗୀତ ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ହେଉଥିଲେ ।]

—ଗଙ୍ଗା—

କି ଗୋ ଉତ୍ତମା, ଆଜି ତ ଭାରି ଚିତ୍ରା ଲେଖା ଚାଲିଛି ।
ନିଜ ବାହାଘର ପାଇଁ ନିଜେ ଚିତ୍ରା ନେଖୁଛ ନା କ'ଣ ମ ?

—ଉତ୍ତମା—

ମଲା, ତୁମେ କୁଆଡୁ ଅଇଲ ମ ଗଙ୍ଗା ? ଅକାଳେ ସକାଳେ ହେଲେ ତ ବିଶ୍ରାମ-ଭବନ ବାହାରେ ତମ ପାଦ ପଡ଼େ ନାଇଁ । ଆଜି ପରା ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ଗହଣରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଛ, ନାଇଁ ? ନଇଲେ ତ ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ତମକୁ ଦେଖୁ ନ ଥିବେ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ପରା ଦିନରାତି ଖାଲି ଛକି ବସିଛନ୍ତି ତୁମକୁ ଦେଖିବାକୁ

—ଉତ୍ତମା—

ଏଇ ବାଟେ ବିଜେ କରିବେ ନା, ଗଙ୍ଗା ! ଆଜି ହେଲେ ଟିକିଏ ଚାହିଁ ନେଇ ପବିତ୍ର କରିବ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ସେଇଥିଲାଗି ଚିତା ଲେଖା ହଉଚି,ନାଇଁ ? ବଡ଼ଦାଣ୍ଡବାଟେ ପଶି ଅଇଲ ସେ, ଲାଗିଲା ସତେ କି ଅଳକାପୁରୀ ! ଘରଆଡ଼ କେଡ଼େ ପରିପାଟୀରେ ସଜା ହୋଇଚି ସେ । ଏଇଠି ଥା, ଦେଖିବ ସେ ଉତ୍ତମା, ନେତ୍ର ପବିତ୍ର କରିବାର ଲାବଣ୍ୟ-ପ୍ରତିମା ସତେ !

—ଉତ୍ତମା—

କଳ୍ପନା କରି ଚିତ୍ର ଲେଖିଚ, ଦେଖିଲ ସଖି, ହୋଇଚି ନା ? ପ୍ରଥମ ଏଇଠି ଦେବଦତ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅସ୍ତ୍ରପରୀକ୍ଷା ତାଙ୍କର, ଉଡ଼ନ୍ତା ଚଢ଼େଇ ଆଖିକି ସେ ନାଖି ବିନ୍ଧନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବଳି ଲକ୍ଷ ବିନ୍ଧିଚନ୍ତି, ଚଳନ୍ତାଚକ୍ର ଉପରେ କାଇଁଚକୁ । ଏଠି ଦେଖ, ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷା । ଆଉ ଶେଷରେ ସଖି, ଦେଖ, ସେଇ ଯୋଉ କାଳିଆ ଘୋଡ଼ା—ଭୂତ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ଡରୁଥିଲେ; ତାଙ୍କ ରଶ୍ମି ଆକଟରେ ବେକ ଭଙ୍ଗି, ନାକ ଫୁଲେଇ କେମିତି ନାଚୁଚି; ଦେଖିଲ !

—ଉତ୍ତମା—

ଲୋକେ ପରା ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲେ ସେଦିନ; କାହୁଁ ସେ ଶିଖିଲେ ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ଅସ୍ତ୍ରସାଧନା ?

—ଗଙ୍ଗା—

ତୁମେ ଯୋଉଠୁ ଶିଖିଲ ବଙ୍କ-କଟାକ୍ଷ ।

—ଉତ୍ତମା—

ସମସ୍ତେ କହୁଚନ୍ତି, ଦେବତା ଅଂଶରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ; ନୋହିଲେ ଏ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କାହୁଁ କରନ୍ତେ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ତମ ବେଳକୁ ବଳେ ଦେଖିବ ନାହିଁ; ଆହୁରି କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ବୀର ଆସି କେତେ ଅସାଧ ସାଧନ କରିବେ ।

—ଉତ୍ତମା—

ଆମର ସେ ତପସ୍ୟା କାହିଁ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ମଲ୍ଲି, ଏଇଥି ପାଇଁକି ତପସ୍ୟା ? ଖଣ୍ଡେ କଟାକ୍ଷକୁ ତ ଦୁନିଆର ଦଉଲତ ନଅଣ୍ଟ ! ସେଥିରେ ପୁଣି ତମର ଯୋଡ଼ ପଦ୍ମପଲାଶ ଲୋଚନ ।

—ଉତ୍ତମା—

ଯା ମ ମିତ, ତମର ପରିହାସ ନ ଗଲା ! ଏଲାଗେ ଆସିବେଟି ମିଛ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ମଲ୍ଲି, ତୁମେ ଏତେ ଉତଲା ହେଲେ ଚଳିବ ଆଉ ? ଧୀରେ ମନ୍ଥରେ ସବୁ ଦେଖି ଗୁହ୍ନିଁ ଆସୁଥିବେଟି ! କେବେ ତ ହେଲେ ଆସନ୍ତନ ସେ ଗମ୍ଭୀର ବାହାରକୁ ।

[ଦୂରରୁ ଦେବଦତ୍ତ ଓ ଆନନ୍ଦ ଆସିଲେ]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଭଦ୍ରେ, ରାଜମାର୍ଗ ଆଳାପର ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଭଦ୍ର, ଏ ଆଡ଼କୁ ବିଜେ କରନ୍ତୁ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

[ପାଖକୁ ଆସି] କଏ, ଗଙ୍ଗା, ଦୂରରୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲି ନାହିଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ତୁମ ଉପରେ ପରା ଭାର ଦିଆଯାଇଛି ସବୁ ଦେଖାଶୁଣା କରି ଠିକ୍ ରଖିବାକୁ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗୃହଆଡ଼େ ତ ଆନନ୍ଦ, ଉତ୍ସବ ଲଗାଇ ରଖିଛି, ଦେଖୁନ !

—ଉତ୍ତମା—

ଯାହା ଦୈନନ୍ଦିନ, ସ୍ୱାଭାବିକ, ସେଇତ ସିନା ଦେଖନ୍ତେ । ଏତେ କଟକଣା କାହିଁକି ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ?

—ଦେବଦତ୍ତ—

ମହାରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଅନ୍ୟରୂପ ସୁନ୍ଦରି ! ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ପୀଡ଼ାଗ୍ରସ୍ତ କେହି ବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁଗୋଚର ହେବେ ନାହିଁ ।

—ଉତ୍ତମା—

କାହିଁକି ମ ମିତ ? ସମସ୍ତେ ସିନା ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ନେହ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ତୁମେ ବୁଦ୍ଧିହୀନ, ଉତ୍ତମା ! ସେ ଏବଯାଏ ଜାଣନ୍ତୁ ଯେ; ଜୀବନ ଗୋଟାଏ ଅଶ୍ରାନ୍ତ, ଅନନ୍ତ ମହୋତ୍ସବ । ଦୁଃଖର ଲେଶ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଲେ ଆଉ ରକ୍ଷା ଅଛି ? ସ୍ଫଟିକ ଜଣି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଛାଇଟି ପଡ଼ିବ, ସେ ସବୁ ଦିନକୁ ଛବି ହୋଇ

ରହିବ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଭିତରେ । ଦେଖିଲଣି ଦେବଦତ୍ତ, ଉତ୍ତମାଙ୍କର ନିପୁଣ ଚିହ୍ନ, ସେ ଦିନର ଅସ୍ତ୍ରପରୀକ୍ଷାର ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ସତେ, ବଡ଼ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇଛି ! ସେଦିନର କଥା ମନେ ପଡ଼େ, ଗଙ୍ଗା, କିଏ କଳ୍ପନା କରିଥିଲା ଗୌତମଙ୍କର ଏ ଅଦ୍ଭୁତ ଅସ୍ତ୍ର-ପାରଦର୍ଶିତା !

—ଗଙ୍ଗା—

ମୁଁ କିନ୍ତୁ ଜାଣିଥିଲି ଦେବଦତ୍ତ, ଦେବକଳାରେ ଯାର ଜନ୍ମ, ତା ପକ୍ଷରେ ସବୁ ସହଜସାଧ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ତମ ସାଙ୍ଗରେ ସେଇଠି ମୋର ଅମେଳ । ସେ ବିଶ୍ବର ଆଜି ଦିନକୁ ରହିଲା । [ଦୁଇଜଣ ପ୍ରହରୀ ପହଞ୍ଚିଲେ, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି] ଦେଖ, ତୁମେମାନେ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସଜାଗ ଥାଅ । ରାଜଆଜ୍ଞା ଯେପରି ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୁଏ ।

—ପ୍ରହରୀ—

ଯଥା ଆଜ୍ଞା, ଦେବ !

—ଦେବଦତ୍ତ—

ତମ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ମୋ ପାଖରେ ଥାଅ; ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇପାରେ । ରାଜପୁତ୍ର କେଉଁଠି ?

—ପ୍ରହରୀ—

ଉତ୍ତର ଦିଗରେ—ମୟୂରସରୋବର ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଗହଣରେ ଆଉ କିଏ ଅଛନ୍ତି ?

—ପ୍ରହରୀ—

ରଥରେ ବିଜେ କରିଚନ୍ତି; ଗହଣରେ ସାରଥୀ ଛନ୍ଦକ ଅଛନ୍ତି ।

—ଗଙ୍ଗା—

ତେବେ ତ ଅଉ ସତ୍ୱରେ ଆସି ପହୁଞ୍ଚିବେ । ତମର ଚନ୍ଦ ଲେଖା ସେଉକରେ ସାରିଦିଅ, ଉତ୍ତମା ! ସଜ ହୋଇଥାଅ ଦେଖିବ ଦାଣ୍ଡେ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଜେ ।

—ଉତ୍ତମା—

ତୁମେ ଏଠି ଥାଅ ମିତ, ମୁଁ ଏଇନେ ଆସୁଚି ।

—ଗଙ୍ଗା—

ତମର ପରା ଗୌତମଙ୍କ ଗହଣରେ ଆସିବାର ଥିଲା, ଆନନ୍ଦ ?

—ଆନନ୍ଦ—

ପୁଣି ମହାରାଜ ଆଦେଶ ଦେଲେ, ନିଜେ ଯାଇଁ ସବୁ ଦେଖିବାକୁ । କାଲେ କିଛି ଅମଙ୍ଗଲ ଘଟିବ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ତ ପାଗଲ, ଗଙ୍ଗା !

[ଦୂରରେ ହୁଲହୁଲି ଓ କୋଲାହଲ ଶୁଭିଲା]

—ଗଙ୍ଗା—

ରଥ ଆସି ପାଖେଇ ଗଲଣି ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କର । ଉତ୍ତମା, ଉତ୍ତମା, ଆସ ଗୋ ଆସ—ଧାଇଁ ଆସ ।

—ଉତ୍ତମା—

[ତରତରରେ ଆସି] କାହାନ୍ତି, କେଉଁଠି ମ ମିତ !

[ତରୁଣୀମାନେ ଲଜାଞ୍ଜଳି ଓ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦେଲେ । ପିଲାଟିଏ ଚାଲିଆସିଲା]

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଭଦ୍ରେ, ଶିଶୁଟିକୁ କୋଳକୁ ନଅ । ରାଜପୁତ୍ର ବଜେ କରୁଛନ୍ତି ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଶୁଭିଲା ନାଇଁ ହୁଳହୁଳି ତୁମକୁ ? [ରଥ ପାଖକୁ ଆସିଲା] ଦେଖିଲ ଉତ୍ତମା, ଉଇଁଲା ସୂର୍ଯ୍ୟ ପର ତାଙ୍କର କମନୀୟ ଅଙ୍ଗକାନ୍ତ !!

—ଉତ୍ତମା—

ଶୁଣ ମ, ଶୁଣ ମ, ମିତ, ସେ କଣ କହୁଛନ୍ତି ।

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦକ ! ମନୋହର ଅଖିଳ ସଂସାର
ଚକ୍ଷେ ଆଣେ ଅପୂର୍ବ ଆହ୍ଲାଦ !
ଶ୍ରମ-ଉପାର୍ଜିତ ଧନେ
ତୃପ୍ତ, ସୁଖୀ ନର ;
ପ୍ରୀତ, ଦୟା ପରପୂର୍ଣ୍ଣ
ତରୁଣୀ ନୟନ, ହୃଦ-ଆନନ୍ଦ-ସଦନ
ପ୍ରଫୁଟିତ ଅମଲ ଆନନେ ।

— ଛନ୍ଦକ—

ତୁମ ଯୋଗେ ପୂଜ୍ୟ,
ଆଜ ଉଚ୍ଛୁଳଇ ଉଲ୍ଲାସ ମହାନ
ମହୋଦଧି ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟେ ଯଥା ।

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦକ, ସ୍ୱାର୍ଥସୁଖେ ନପୂତ ମଣ୍ଡିତ
ବିଶ୍ରାମ ଭବନ, ସନ୍ତ୍ର ପରିଖାନ୍ତରାଳେ
ନ ଗଣେ ମୁଁ ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ,
ମଧୁର ପ୍ରକୃତି—ମୋ ଦର୍ଶନେ
ଉଲ୍ଲସିତ କେଡ଼େ !
ଦେଖ, ଅଗ୍ରେ କ୍ଷୁଦ୍ରଶିଶୁ
ମାତୃପ୍ରେମ ଘନୀଭୂତ
ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରତିମା ;
ଫିଙ୍ଗଇ ସେ
କ୍ଷୁଦ୍ର କରେ ପୁଷ୍ପ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି ।
ତୋଳି ଧର, ଛନ୍ଦକ, ସେ ଲବଣୀପିତୁଳା
କୋଳେ ବସି ନିବ [illegible]
ନଗର ଭ୍ରମଣେ ।
କୋଳେ ଆରେ ଧନ,
ଅକଳୁଷ ଅଗସ୍ତ୍ୟ ତାରକା !
ତୋ ପରଶେ ପୂତ ଏ ପ୍ରପଞ୍ଚ ।
ଧୀରେ, ଛନ୍ଦକ, ଧୀରେ
ଧୀରେ ଧୀରେ ଚଳାଅ ମୋ ରଥ,
ପ୍ରାଣ ଭରି କରେ ଉପଭୋଗ
ଜୀବନ-ପ୍ରବାହେ
ନିତ୍ୟ, ଅଖଣ୍ଡ ଉଲ୍ଲାସ ।

ଆସ ବତ୍ସ,
ଜଗତରେ ପୁଣ୍ୟ ପାନ୍ଥ
ପୀୟୂଷ-ପ୍ରତିମା
ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରୀତିର ନିତ୍ୟ ନବ ବାଳକର ।
ଛନ୍ଦକ, ଏ ଶୁଚି ତନୁ ପରଶ ପଥର ପରି ଯାହାକୁ
ଛୁଏଁ, ତାକୁ ଅମ୍ଳାନ କାଞ୍ଚନ କରିଦିଏ ।

—ଛନ୍ଦକ—

ଶିଶୁଟିକୁ ଛାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତୁ । ତାର ଜନନୀ ଛଳଛଳ ନେତ୍ରରେ ଚାହିଁଛନ୍ତି ।

—ଗୌତମ—

ଯାଅ ବତ୍ସ, ମାତୃ ଅଙ୍କ ଦିଅ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି । ଗଙ୍ଗା, ତୁମେ କେତେବେଳେ ଆସିଲ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ରାଜ୍ୟପାଳର ସଜ ତରୁଣୀମାନେ ତମକୁ କେମିତି ବନ୍ଦେଇବେ, ଦେଖିବାକୁ ବାହାର ଆସିଲି ।

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ,
ପରିଖା-ପାରିରେ ଏହି ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁବିସ୍ତୃତ
ରୁଚିର ମୋହନ
ମହା ଚିତ୍ତ-ଆକର୍ଷକ ।
ନାହିଁ ମଳନତା, ନାହିଁ ବିଶ୍ରାନ୍ତ କାହିଁରେ,
ଏ ଜଗତ ମହୋତ୍ସବମୟ !

(ବସ୍ଥାନବେ)

[ଉତ୍ତମା ଅର୍ଘ୍ୟ ଥାଳ ନେଇ ଗୌତମଙ୍କୁ ବନ୍ଦେଇଲେ]

ଲଳିତେ ଗୋ,
ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ସର୍ବ ମନୋରଥ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ କନ୍ୟା, ଉତ୍ତମା ।

—ଗୌତମ—

ମାଧବିକା ପରି ଗୋ ଉତ୍ତମା,
ବିକଶିତ ପ୍ରକୃତିର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-ନିକୁଞ୍ଜେ;
ସୁରଭି ପ୍ରସରୁ ନିତ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟତାପ ଯାଏ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଗୌତମ, ଉତ୍ତମାଙ୍କର ଚିତ୍ରନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖିଲଣି । ତମର ଅସ୍ତ୍ର-ପ୍ରତିଯୋଗିତାକୁ ଜୀବନ୍ତ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି ଚିତ୍ର-ଫଳକାରେ ସେ ।

—ଗୌତମ—

କି ଅଲୌକିକ ଚିତ୍ର-କୌଶଳ ! ତୁମେ ଲଳିତ କଳାରେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ, ଉତ୍ତମା ସୁନ୍ଦରି ! ତମର ନୈପୁଣ୍ୟର ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଦାନ ଗୌତମର ଏ କଣ୍ଠହାର ଉପହାର ଘେନ—ଗଭୀର ସୌହାର୍ଦ୍ୟର ସ୍ମାରକ ଏଇଟି ।

—ଉତ୍ତମା—

ଉତ୍ତମାର ଜୀବନ ଆଜି ସାର୍ଥକ ହେଲା, ରାଜପୁତ୍ର !
[ମାର୍ଗ-ଆବର୍ତ୍ତନାରୁ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କିଏ ଡାକି ଉଠିଲା]

(ନେପଥ୍ୟରେ)

—ଭିକ୍ଷୁକ—

ଉଃ, ଯାଆନ୍ତା ଭଲ ଏ ଜୀବନଟା ବାହାରି !

—ଗୌତମ—

[ଚମକି] କାହାର ଏ କରୁଣ କଣ୍ଠ ? କାହାର ଏ ବିକଳ ବେଦନ ? [ଅତି ବୃଦ୍ଧ, କୁଷ୍ଠଗ୍ରସ୍ତ ଗୋଟିଏ ଭିକ୍ଷୁକ ପଦାକୁ ଆସିଲା]

—ଭିକ୍ଷୁକ—

ଚର୍ମ-ଚକ୍ଷୁରେ ଦେବତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଏଠି ଲୁଚିଛି ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

[କ୍ଷିପ୍ର ପଦରେ ତା ପାଖକୁ ଯାଇ] ପାଷଣ୍ଡ, ନରକ-କୀଟ, ଦିଶୁ ନାହିଁ ରାଜପୁତ୍ର ସମ୍ମୁଖରେ । ଯା, ଯା, ତୋ ଗାତରେ ପଶ ଯା, ଉଠ ।

—ଭିକ୍ଷୁକ—

ଆଖି ପୂରାଇ ଟିକିଏ ଦେଖି ଜୁଡ଼ାଇବି ଯେ ! ପୁଣ୍ୟପ୍ରତିମା ଦେଖି ଦେଲେ ଥରେ, ଏ ଜୀବ ଜୁଡ଼ାଇବ ମୋ—ଏ ପ୍ରାଣ ଆଉ ରହିବ କି !

—ଦେବଦତ୍ତ—

ପ୍ରହରୀ, ଉଠାଇ ଫିଙ୍ଗି ଦିଅ ୟାକୁ ଦୂରକୁ—ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ।

—ଗୌତମ—

ଦେବଦତ୍ତ, ତିଷ୍ଠ କ୍ଷଣ କାଳ ।

—ଦେବଦତ୍ତ—

ଯା, ଯା, ଏଠୁ ଦୂର ହୁଅ, କୃମିକୀଟ [ପଦାଘାତ କଲେ]

(ରୌଘନ୍ଥବ)

[ଗୌତମ ଧାଇଁ ଯାଇଁ ତାକୁ କୋଳ କଲେ]
ତମର କ'ଣ ପ୍ରାଣ ନାହିଁ, ଦେବଦତ୍ତ !
ଏତେ କର୍କଶ,
ଏତେ ନିଷ୍ଠୁର ତୁମେ !
କେମନ୍ତେ ବଳାଇଲ ଚିତ୍ତ,
ପଦାଘାତ କରିବାକୁ ଏ ଗଳିତ ଅଙ୍ଗେ,
ନର ବୋଲି ଦିଅ ପରିଚୟ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ଛି, ଛି ! ଏ କଣ କଲ ଗୌତମ ! ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତକୁ ଛୁଅଁ ନା, ଛୁଅଁ ନା । ଦୂର ହୁଅ—ଦୂର ହୁଅ ଘୃଣିତ ଜୀବ !

—ଛନ୍ଦକ—

ସେ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ, ରାଜପୁତ୍ର ! ଅତି ସଂକ୍ରାମକ, ମାରାତ୍ମକ ସେ ବ୍ୟାଧି । ଛି, ଛି, ତାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ।

—ଗଙ୍ଗା—

[ଗୌତମଙ୍କୁ ଟାଣି ଆଣି, ତାଙ୍କ ଦେହ ନିଜ ପଣତରେ ପୋଛି] ଜାଣୁ ଜାଣୁ ନିଆଁକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ୁଛ, ଅମିତାଭ ! ଲକ୍ଷ ଲୋକର ନେତ୍ରପିତୁଳା ତମେ । ଆସ, ଆସ, ଛି, ଛି !

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦକ, ପ୍ରହେଳିକା ସମ
ଲାଗେ ତୁମ୍ଭ ବାଣୀ ।
କିବା ବ୍ୟାଧି ?
ସଂକ୍ରାମଣ ବୋଲନ୍ତି କାହାକୁ ?
କେବା ଏହୁ ? କେଉଁ ଜୀବ ବୋଲାଏ ଜଗତେ ?

ଆକାରେ ମାନବ ସମ
ଇଙ୍ଗିତେ, ଭାଷଣେ; ମାତ୍ର
ବିକୃତ ଦୁଃଖିତ ଏଡ଼େ ବାର୍ଦ୍ଧିକାମୟ !
ବକ୍ର ପୃଷ୍ଠ ତାର,
ଧ୍ୱସ୍ତ ଗଳିତ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ,
ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଏ ପୂତି ଗନ୍ଧ ରକ୍ତ-ଜର୍ଜରିତ !
ମନୁଷ୍ୟ ଏ ଯେବେ
କହ ତ୍ୱରା କିବା ତାର ଆରୋଗ୍ୟ ଉପାୟ ।
ସମ୍ଭବେ କି
ନିଜ ଅଙ୍ଗ ସ୍ୱେଚ୍ଛା-ବିନିମୟେ—
ସମ୍ଭବେ କି
ଶାକ୍ୟରାଜ୍ୟ ଅକାତରେ ଦାନେ,
ତପେ, ମନ୍ତ୍ରେ, ଯାଗ-ଯଜ୍ଞେ
କୁହୁକେ, ସାଧନେ ଅବା
ସମ୍ଭବେ କି ନବୀନ ଯୌବନ ?
କହ, ଗଙ୍ଗା, କହ କେ କହିବ
ପୀଡ଼ା କିବା ?
କି ଅଭାବ, ଅଯତ୍ନ-ଜନିତ
ଅତର୍କିତେ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘୋଟିଛି ଏହାକୁ !
କହ, କହ, ଏ କି ନୁହେ ଭୂଗୋଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜୀବ
ନର ଆଖ୍ୟାଧାରୀ ! !
ମାତୃଗର୍ଭୁଁ କେହି କେବେ ଏ ବିକୃତି ବହି

ହୁଏ କି ଭୂମିଷ୍ଠ ?
ଅସ୍ଥି ସମୁଦାୟ ଦିଶେ ନଗ୍ନ କମ୍ପା ?
ଆହାର ଅଭାବେ, ଅବା ପରିଜନହୀନ
କାନ୍ଦେ ସେହୁ ଏମନ୍ତ ବିକଳେ ?
ଆସନ୍ନ ମରଣ ବୋଲି
ଉଚ୍ଚାରେ ବିକଟେ—
ମୃତ୍ୟୁର ଆଗମ କିବା ଏମନ୍ତ ଭୀଷଣ
କହ, କହ !
କହ ଗଙ୍ଗା, କହ ହେ ଛନ୍ଦକ,
ନୁହଇ କି ମନୁଷ୍ୟ ଏ ଜୀବ ?
ମାନବ ଯଦ୍ୟପି, ଏ କି କ୍ଷିପ୍ତ ପରିଣତି ? ? ?

— ଛନ୍ଦକ —

ପ୍ରିୟବର, ମାନବ ଏ ।
ନୁହେ କ୍ଷିପ୍ତ, ନୁହେ ଆଜନ୍ମ ବିକୃତ,
ଆକସ୍ମିକ, ଅତର୍କିତ ନୁହେ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ।
ଝାଉଳି ପଡ଼ିଛି ଶକ୍ତି, ଶ୍ରୀମନ୍ତ ଯୌବନ
ଚିର କାଳ ଗତି ଅନୁସରି ।
ବଳେ ତାର ତନୁ ଗ୍ରାସିଅଛି ପରିଣତି,
ଜଡ଼, ଜୀର୍ଣ୍ଣ, କି ଶକ୍ତ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ !
ଯୌବନେ ଏ ତନୁ
ଥିଲା ସୌଷ୍ଠବ-ମଣ୍ଡିତ—
ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ଥିଲା ଚକ୍ଷୁ,

(ତାନ୍ଟବ)

ଦେହ ସରଳ, ସୁଠାମ ।
ସ୍ଥିର କାଳ କ୍ରମେ
ନିଃଶେଷେ ଶୋଷିଛି ତାର ଜୀବନର ମଧୁ ।
ସେ ଲୁଣ୍ଠନ ନିବାରଣେ ଅଶକ୍ତ ମାନବ ।
ବିଜୟ ଦୁନ୍ଦୁଭି ବାଇ
ପଶିଅଛି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛିଦ୍ରପଥେ
ବିକଳ ବିକୃତି—ଜରା, ବ୍ୟାଧି
ମୃତ୍ୟୁ-ପୁରୋଗାମୀ ।
ଅଶକ୍ତ ଶରୀରେ ତାର
ଦେଇଛି ଲଗାଇ ଭୀଷଣ ତାଣ୍ଡବ,
ଚିତ୍ତ-ବିଦାରକ
ରକ୍ତ, ପୂତି ବିସ୍ଫୋଟିକା ।
ବିକୃତ ତା' ଚିନ୍ତା-ବୃତ୍ତି, ବିବେକ, ମାନସ,
ଜୀବନ-ପ୍ରଦୀପେ ତୈଳ
ହେଲାଣି ନିଃଶେଷ !
ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଜରା କାଳ-ମୁଷ୍ଟିଗତ ନିଃସହାୟ ଜୀବ !
ଅକାରଣ ଗଳଗ୍ରହ ମଣି
ତେଜିଲେଣି ଜ୍ଞାତି-ପରିଜନ,
ବିଷମ ବ୍ୟାଧିରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ସମସ୍ତ ଶରୀର ।
ବିସ୍ମିତ ନୁହଇ ଦେବ,
ଅଙ୍ଗ-ପରଶନ ।

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦକ,
ବ୍ୟାଧି-ଜରା ଆସଇ କି
ପାତ୍ର ନିର୍ବିଶେଷରେ ?
ଗ୍ରାସଇ କି ଅଖିଳ ମାନବେ ?
ଅବା ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଘଟେ
କେବେ ଅକସ୍ମାତେ
ଅପ୍ରାକୃତ, ଅଦୃଷ୍ଟ ଏ ଯେଣୁ ?

—ଛନ୍ଦକ—

କାଳ ନ କରଇ ଦେବ,
ପାତ୍ରାପାତ୍ର ଭେଦ,
ପ୍ରକୃତିର ନିୟମ ଏ, ନିତ୍ୟ ସନାତନ,
ଅନନ୍ତ ଜୀବନ ଜରା କାଳ ମୁଷ୍ଟିଗତ;
ବ୍ୟାଧି-ଜରା ମୃତ୍ୟୁ ପୁରୋଗାମୀ
ଅଭେଦ୍ୟ, ଅଜେୟ !

—ଗଙ୍ଗା—

ମିଥ୍ୟା କଥା,
ଘୋର ପ୍ରବଞ୍ଚନା ! ବ୍ୟାଧି, ଜରା
ମହା ଆକସ୍ମିକ ।
ଧନୀ, ଦରିଦ୍ର କୁଟୀରେ,
ପ୍ରବେଶେ ସେ କାଳସର୍ପ
ଅତର୍କିତେ, କରେ

(ଅନେଶ୍ୱଷ୍ଟ)

ପ୍ରାଣେ ନିଦାନ ଦଂଶନ ।
ବିଭବ-ବନ୍ଧନ ଜନ
ଜରାବ୍ୟାଧି-ମରଣ-ଅଧୀନ ।

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ ଅବା ଅନୃତ ତୋ ବାଣୀ
ସ୍ପଷ୍ଟ କରି କହ, ଗଙ୍ଗା, ମୋତେ
ପ୍ରବଞ୍ଚନା ନ ଶୋଭେ ଗୌତମ

[ଗଙ୍ଗା ଅଧୋମୁଖୀ ରହିଲେ]

ସତ୍ୟ ତେବେ ଛନ୍ଦକର ବାଣୀ—
ଜରା, ବ୍ୟାଧି ନିୟତି ଅନୁଜ୍ଞା
ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଶକ୍ତି, କ୍ଷତ୍ରିୟର ବାହୁବଳ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରଣୟିନୀର ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରଣୟ, ଜ୍ଞାନ, ବିଜ୍ଞାନ, ବିବେକ, ବୁଦ୍ଧି, ଯୋଗ, ଯାଗ, ଶତକୋଟି ଉପଚାର; କେହି କେବେ ଜରା ବ୍ୟାଧି ମୃତ୍ୟୁ ନିବାରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ? କାଳର ଦୂର ଗତି କେହି କେବେ ନିରୋଧି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ?—

ଆଜି କିଛି କାଳ ଅନ୍ତେ
ଗ୍ରାସିବ ଏ-ଜରା
ଜୀବନର କଳ୍ପବଲ୍ଲୀ ମୋର ଯଶୋଧାରା !
ମୋ ସହିତେ, ଗଙ୍ଗା, ପିସା, ଛନ୍ଦା, ହସ୍ତା, ଯେତେ—
ସମସ୍ତେ ପଡ଼ିବେ ତାର ନିଠୁର କବଳେ ?
ବ୍ୟାଧି ପୁଣି ଆସି ଆତଙ୍କିତେ
କରିବ ଶ୍ମଶାନ ସତେ ମୋର ମାୟାପୁରୀ ?

ରକ୍ତ, ପୂତି, କୀଟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ଏ ଶରୀର ?
ନାହିଁ କି ଛନ୍ଦକ,
ଏଥୁଁ ଉଦ୍ଧାର ଉପାୟ ?
ଏଡ଼େ ନିରୁପାୟ ଏତେ ଶକ୍ତିଧର ନର ?
କହ କହ ଛନ୍ଦକ, ସତ୍ୱର
କେଉଁ ଗୂଢ଼ ପଥେ
ପଳାଇ, ନିଷ୍କୃତି ମିଳେ
ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଜରା-କରୁ ?
ମରଣର କଠୋର କବଳୁଁ ?

—ଛନ୍ଦକ—

ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ହେ ଦେବ,
ପ୍ରକୃତିର ନିର୍ଦ୍ଦୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ।
ଲୋଳ ଜରା ଆସିବ ନିଶ୍ଚିତ,
ବିକୃତ କରିବ ନର ସ୍ନିଗ୍ଧ ଅଙ୍ଗକାନ୍ତି ।

—ଗୌତମ—

ଜଳବିମ୍ବ ସମ
ଏହି ମାନବ ଜୀବନ;
ତହିଁ ପୁଣି କ୍ରୂର ବିଭୀଷିକା—
ବ୍ୟାଧି, ଜରା ଯନ୍ତ୍ରଣା ପୀଡ଼ନ,
ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦହନ ତେବେ ଜୀବନ-ସରଣୀ,
ମଣେ ଯାହା ପୁଷ୍ପ, ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟ ! !
ଛନ୍ଦକ,

ବ୍ୟାଧି ଯେବେ ଅନନ୍ତ ପ୍ରକାର,
ଅତର୍କିତେ କାଳସର୍ପ ସମ
ଦଂଶେ ଯେବେ,
କିବା ସୁଖ ଏ ଜୀବନେ ଆଉ
ନିତ୍ୟ ମହାଶ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ୍ତ-ମରଣେ ?
ଅନିଶ୍ଚିତ, ଅନିତ୍ୟ ସକଳ ।
କେ ନିର୍ଭରେ କହିବ ଭରସି
ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତ ଆଜି ମୁହିଁ ନୀରୋଗ, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ,
ପୁଣି ଊଷାଗମେ କାଲି
ଜାଗରିବ ସୁଖେ ?
[illegible]ବାଜି ଭ୍ରମେ
ନର କିବା ମୁଗ୍ଧ,
ପରିଣାମ-ମୁଦ୍ରିତ-ନୟନ ?
ଜୀବନ ତେବେ ହେ
ନିତ୍ୟ ମହାଶ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ,
ଅସ୍ଥିର, ଚଞ୍ଚଳ, ଅତି
ଅନିତ୍ୟ, ଭଙ୍ଗୁର ! !
ସାରଥି, ଫେରାଅ ରଥ
ଘେନ ଯାଅ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ପ୍ରପଞ୍ଚ ସେପାରେ ।
[ରଥ ଫେରାଇ ଚାଲିଗଲେ । ସମସ୍ତେ ନିର୍ବାକ୍, ନିଶ୍ଚଳ, ଅଧୋମୁଖ]

ତୃତୀୟ ଅଙ୍କ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ଅନ୍ତଃପୁର । ମହାରାଣୀଙ୍କ କକ୍ଷ । ମାୟାବତୀ ଓ ଚନ୍ଦା]

—ମାୟାବତୀ—

ତୁ କ'ଣ ସତ କହୁଚୁ, ଚନ୍ଦା ? ସତେ, ପୁତ୍ର ମୋର— ଆଜ ସଂସାରରେ ମୋର କିଏ ଅଛି, ଚନ୍ଦା ? ତାର ଶଶି-ମୁଖକୁ ଚାହିଁ ସିନା ଜୀବନ ଧରିଚି !

—ଚନ୍ଦା—

ମହାରାଣି, ଚନ୍ଦାର ପ୍ରାଣ ବିନିମୟରେ ଯେବେ ଆପଣଙ୍କର ସୁଖ ସମ୍ବାଦ ହୁଅନ୍ତା, ତେବେ ଚନ୍ଦା ସେ କୋମଳ ହୃଦୟରେ ଆଘାତ ଦିଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

—ମାୟାବତୀ—

ପୁଣି ସେ ସେହିପରି ତମମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗ ଛାଡ଼ି ନୀରୋଳ ନିର୍ଜନରେ ବିମର୍ଷ ହୋଇ ବସୁଚି ? 'ସେହିପରି ଏଣୁ ତେଣୁ ଚିନ୍ତା କରି କରି ଚେତା ହଜି ଯାଉଚି, ତା'ର ?

[ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ସହସା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମାୟା, ମାୟା,
ପୁତ୍ର ମୋର ନଗର ଭ୍ରମଣେ
ସହସା ଦେଖିଛି

(ଷଏ ହିନ)

ଜରା, କୁଷ୍ଠାନ୍ଧାନ୍ତ ପଙ୍ଗୁ !
ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପ୍ରୟାସ ମୋର
ହୋଇଅଛି ବ୍ୟର୍ଥ—
ମନୋରଥ ଅନ୍ତଃ ଗୋ
ପଡ଼ିଅଛି ଭାଙ୍ଗି ।

—ମାୟାବତୀ—

ପ୍ରଭୁ, ପ୍ରଭୁ, ମୋର ଶ୍ରୁତି ବଧିର ହେଲା ନାହିଁ ଏ ଦାରୁଣ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଶୁଣିବା ଆଗରୁ ? ଏ କ'ଣ ସତ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ! ଶତ ଶତ ପ୍ରହରୀ, ଏତେ ସନ୍ତର୍ପଣ, ଏତେ ସଜାଗ ଦୃଷ୍ଟି ସବୁ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା ? ଆଜ ଏତେ କାଳ ଅଗୋଚର ରହିଲା ଏ ବାର୍ତ୍ତା ଆପଣଙ୍କର ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ନୁହଇ ରହସ୍ୟ, ମାୟା,
ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ପ୍ରାଣ-ବିଦାରକ !
ଏ ସତ୍ୟ ଶତ୍ରୁର କେବେ
ନୋହୁ ଗୋ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।
ଗୌତମ ଦେଖିଲା ଦୃଶ୍ୟ—
ବିକୃତ ଭୀଷଣ,
ତରଳ ହୃଦୟୁଁ ତାର ପଡ଼ିଲା ଚମକ;
ଛିନ୍ନ ହେଲା ମାୟା-ବଜ୍ର-ତନ୍ତୁ,
କରୁଣା ସମୁଦ୍ର, ମାୟା, ଉଚ୍ଛୁଳ ।
ପିତା-ହୃଦେ ଖେଦ ହେବ ଜାଣି

(ଶଏ ଲୁହର)

ପ୍ରକଟ ନ କଲେ ବାର୍ତ୍ତା
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯେ କଲେ,
ଆଜି ଏ ସପ୍ତମ ଦିନେ ପାଇଲି ବାରତା ।
ସ୍ୱପ୍ନ ନୁହେଁ, ମୋହ ନୁହେ,
ନୁହେଁ ମତିଭ୍ରମ,
ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ ଏ ଘଟଣା !
ଭୂମିକମ୍ପେ ଟଳିଗଲା
ଆଶା-ସୌଧ-ଭିତ୍ତି,
ମନୋରଥ-ସିଂହାସନ
ଭୁଷି ଯିବ ଭାଜି ।

—ମାୟାବତୀ—

ଏଡ଼େ ବିଜ୍ଞ ହୋଇ କାହିଁକି ତାକୁ ନଗର ଭ୍ରମଣ ଅନୁମତି ଦେଲେ, ମହାରାଜ ! !

— ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମାୟା, ଉପାୟ ନ ଥିଲା ଆନ !!
ଚିନ୍ତାଶୀଳ ପୁତ୍ର ମୋର, ଘୁଣାକ୍ଷରେ ଯେବେ
ଜାଣନ୍ତା ବନ୍ଦୀ ସେ
ସପ୍ତପରିଖା-ବେଷ୍ଟନେ;
ଶଙ୍କା ହେଲା ମନେ—
ପ୍ରାଣେ ତାର ଉପୁଜି ଆଘାତ
ସମୂଳେ ଉପୁଡ଼ିଯିବ ମୋର ଆଶା-ତରୁ ।
ମାୟା, ନିୟତିର୍ ଅକାଟ୍ୟ ଲିଖନେ

ବୁଦ୍ଧିହୀନ ନର
କରେ ବଳେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ,
ଫଳ ତହୁଁ ହୁଏତେ ବିପରୀତ ।

—ମାୟାବତୀ—

ପ୍ରଭୁ, ନିଜ ଭ୍ରମରୁ ଏ ଦଶା ଘଟିଲା । ଯାହା ହେଉ ପଛେ, ଗୌତମଙ୍କୁ ନଗର ଭ୍ରମଣ ଅନୁମତି ଦେବାର ଉଚିତ ନ ଥିଲା ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସବୁ ଦୈବର ନିୟତିର ଚକ୍ର, ମାୟା ! ତା ସମକ୍ଷରେ ସବୁ ବିଚକ୍ଷଣତା, ବିଚାର, ବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାଜିତ । ମାୟା, ନେତ୍ରାଗ୍ରତେ ଦିଶିଯାଏ

ପ୍ରକଟ ସେ ଛବି—
ପୁତ୍ର ମୋର ତରୁଣ ବୟସେ
ଅନ୍ଧ କରି ପିତା, ମାତା, ପ୍ରଜା, ପୁରଜନେ,
ଗୋପାର କୋମଳ ପ୍ରାଣ
ଦଳି ନିରୁଦ୍‌ବେଗେ; ହୋଇବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ,
ତୁଷାର-ଗଳିତ ଭୃଗୁବାହୀ ଜଳୋଚ୍ଛ୍ୱାସ
ପର୍ବତ ସମାନ ବନ୍ଧ
ଯିବ ହେଳେ ଲଂଘି ।

—ମାୟାବତୀ—

ପ୍ରାଣ ଧରି ରହି ପାରିବାଟି ପ୍ରଭୁ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ନିୟତିର ଅଭିପ୍ରେତ ଅବଶ୍ୟ ଫଳିବ । ମାନବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିରୁପାୟ ।

—ମାୟାବତୀ—

ଉପାୟ ଅଛି !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କି ଉପାୟ, ମାୟା ! କହ, କହ । ଆସନ୍ନ ବିପଦରେ ନାରୀମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ସହଜରେ ସ୍ଫୁରେ । ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଅମୃତ ପ୍ରୟୋଗରେ ଯେବେ ପୁତ୍ରର ବୈରାଗ୍ୟ ଉଭେଇ ଯିବ—ଯତ୍ନ କରିବି, ପ୍ରାଣଥିବା ଯାଏ ପ୍ରୟାସ କରିବି, ଅମୃତ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ।

—ମାୟାବତୀ—

ପୁତ୍ରକୁ କରନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅର୍ପଣ ।
ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-ମଦିରା
ହେଲେ ସାମାନ୍ୟ ଆସ୍ୱାଦ ।
ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ସୁଖଦୁଃଖ,
ଶାସନର ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା,
ପ୍ରଭାବିବ ଉଦାସୀନ ଚିତ୍ତ,
ସଂସାରର କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରେ ରହିଲେ ଆବଦ୍ଧ,
ଅବସର ନ ରହିବ
ନିର୍ଜନ ଚିନ୍ତନେ ।
ଦୈବ ମଙ୍ଗଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ
ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱା ବଧୂମାତା ମୋର;

(ଶଏ ସାତ)

ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇବ ଯେବେ ଅମୂଲ୍ୟ ରତନ
ପିତା ଅଙ୍କ କରିବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ,
ଅପତ୍ୟ-ସେନେହ ଦୃଢ଼ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ବନ୍ଧନେ
ବାନ୍ଧିବ ଉଦାସୀ ପୁତ୍ର,
ବୈରାଗ୍ୟ ଯିବଟି ଭାସି
ପୀୟୂଷ-ପ୍ରବାହେ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସତ୍ୟ, ମାୟା, ତୋର ମନ୍ତ୍ରଣା ଅତି ସମୀଚୀନ । ଶୁଭଲଗ୍ନ ବାଛି ଅତିଶୀଘ୍ର ଅମିତାଭକୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରିବ । ଆଶା ହୁଏ, ପୁଣି ଆଶା ଏ ନିରାଶ ପ୍ରାଣରେ ଅଙ୍କୁରୁଛି, ମାୟା, ଅପତ୍ୟର ଅସୀମ ଆକର୍ଷଣ ପୁତ୍ରକୁ ମୋର ବା ବାନ୍ଧି ରଖି ପାରିବ !

ପୁତ୍ର ମୋର ହୋଇବ ଗୋ ପିତା,
ପିତା ବୋଲି ସମ୍ଭାଷିବ
ଶିଶୁର ଦରୋଟି —
ସୁକୋମଳ, ମୃଣାଳ ବାହୁରେ
ବେଷ୍ଟି ମୋର ପୁତ୍ର ଗଳଦେଶ
ଆଦରେ ଲେଖିବ ତହିଁ
ପୀୟୂଷ-ଚୁମ୍ବନ ।
ପ୍ରାଣରୂପା ଗୋପା, ପୁଣି ପ୍ରତିରୂପ
ନବଜାତ ତବ;
ସ୍ନେହମୟ ପୁତ୍ର ମୋର

କେଉଁ ପ୍ରାଣେ ପାରିବ ବିସର୍ଜି ?
ମାୟା, ମାୟା, ଦୁଃଖହାଗ୍ନି ଶୁଣିଛନ୍ତ ଡାକ !

—ମାୟାବତୀ—

ଚାଲନ୍ତୁ, ଦେବ, ରାଜ୍ୟଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗୌତମ କରରେ ଅର୍ପଣ କରି, ଆମେ ରାଜ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର ହୋଇଯିବା । ତାର ରାଜ୍ୟ, ତାର ପ୍ରଜା, ତାର ଗୃହସଂସାର, ସେ ବୁଝୁ । ଦାୟିତ୍ୱ ଲଦିଦେଲେ, ସେ ବଳେ ତହିଁରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ରହିବ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ନିଜକୁ ବୃଥା ପ୍ରତାରଣା କରୁଛ ସିନା, ମାୟା ! ଗୌତମର ପୂର୍ଣ୍ଣଶଶିମୁଖ ନ ଦେଖି ତୁମେ କ୍ଷଣେ ତିଷ୍ଠି ପାରିବ ?

—ମାୟାବତୀ—

ସତ୍ୟ ପ୍ରଭୁ, ନୟନ-ପିତୁଳୀ ହଜାଇ ଅନ୍ଧ ହୋଇ କାହିଁ ଯିବା ?

—ଚନ୍ଦ୍ରା—

ମହାରାଣି, ରାଜପୁତ୍ର ଗୋପାଗତ-ପ୍ରାଣ । ଈଶ୍ୱର କୃପାରେ ତାଙ୍କର ଲାବଣ୍ୟ ପ୍ରତିମାଟିଏ ହେଲେ, ସେ କଣ ଆଉ ମୁରୁଛି ପାରିବେ ? ଆପଣମାନେ ଚିନ୍ତା ଦୂର କରନ୍ତୁ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ତଥାପି ଅସ୍ଥିର ଚିତ୍ତ ଗଣଇ ପ୍ରମାଦ !
ଦୟାର ବାରିଧି ପୁତ୍ର,
ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରାଣତନ୍ତୁ ତାର
ବାଜଇଟେ, ଅତି ମୃଦୁ ବାୟୁ ସଂଚଳନେ ।

(ଶୟନ)

ମହୋଦଧି ତଟେ
ରଚିଛି ମୁଁ ମହାନନ୍ଦେ ବାଲୁକା-ପ୍ରାସାଦ,
କିଏ ଜାଣେ,
କେଉଁ କ୍ଷଣେ ଅଶନି ନିର୍ଘୋଷେ
ଆସିବ ଗରଜି ଅତି ଭୀମ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ,
ସଙ୍ଗେ ଘେନି ତୁଙ୍ଗ ଊର୍ମିମାଳା,
ଧୂଳି ସଙ୍ଗେ ଧୂଳିସୌଧ
ଦେବ ଗୋ ମିଶାଇ । [ପ୍ରତିହାରଣୀ ଆସିଲ]

× × × ×

କି ସମ୍ବାଦ ?

—ପ୍ରତିହାରଣୀ—

ମହାରାଜ, ଶାକ୍ୟକୁଳର ନୟନମଣି ଶାକ୍ୟସିଂହ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଶ୍ରୀମୁଙ୍କର ଅବସର ଅପେକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି ।

—ମାୟାବତୀ—

ପ୍ରିୟତମ ପୁତ୍ର ! ଶୀଘ୍ର ଘେନି ଆସ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ବିଶ୍ରାମ-ଭବନୁ ପୁଣ ଆସିଲା କେମନ୍ତେ ?
କି ନିମନ୍ତେ
ମୋର ସାଥେ ଯାଚଇ ସାକ୍ଷାତ ?

[ଗୌତମ ଓ ଦେବଦତ୍ତ ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ଗୌତମ—

ପିତା, ମାତା, ଜୀବନ-ବିଧାତା, ପ୍ରଣାମ ଚରଣେ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ହୁଅ ପୁତ୍ର, ତ୍ରିଭୁବନଜୟୀ ।

— ମାୟାବତୀ—

ସୁଖୀ, ଚିରଜୀବୀ, ଯଶସ୍ୱୀ ହୁଅ, ନେତ୍ର-ପିତୁଳି ମୋର !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସୁଖର ସ୍ୱର୍ଗପୁରୀ ଗୃହ କି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସିଲୁ , ପୁତ୍ର ।

—ଗୌତମ—

ପିତା, ବନ୍ଦୀ ମୁଁ କି ବିଶ୍ରାମ-ଭବନେ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କିଏ କହେ ପୁତ୍ର ?

—ଗୌତମ—

ତେବେ କିମ୍ପା ଗତିବିଧି ମୋର
ସନ୍ତର୍ପଣେ ଲକ୍ଷୁଥାନ୍ତି
ସଙ୍ଗୀ, ସାଥି ଯେତେ ?
ଆଜ ଯେବେ, ପିତା, ଏକାନ୍ତେ ମନାସି
ବିଶେଷ ନିବନ୍ଧେ ତବ ଚରଣ ବନ୍ଦନ,
ତୋରଣ ପ୍ରଦେଶେ ଆସି
ପ୍ରେରିଲି ଅନୁଜ୍ଞା ଫେଇବାକୁ ଦ୍ୱାର,
ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ନୟନେ ରକ୍ଷୀ

ରହିଲି ଅନାଇ,
ବୋଇଲି ବିଭଙ୍ଗ ସ୍ୱରେ—
ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଆଦେଶ ବିନା
ନ ଫେଡ଼ିବି ଦ୍ୱାର,
ପ୍ରଭୁ, କରନ୍ତୁ ମାର୍ଜନା ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମୂର୍ଖ ରକ୍ଷୀ,
ତୁମେ ଦେଖିଅଛୁ ମୋର କଲ୍ୟାଣ କାମନା ।
ତୋର ସ୍ୱାଧୀନତା, ପୁତ୍ର,
ନୁହଇ ଆବଦ୍ଧ ।
ମୋ ଆଦେଶେ,
ଆଗନ୍ତୁକେ ନିଷିଦ୍ଧ ପ୍ରବେଶ ।

—ମାୟାବତୀ—

ପିତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ସେ ଅତି ସତ୍ୱର ତୋ କରରେ ରାଜ୍ୟଭାର ଅର୍ପଣ କରିବେ । ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାଯ୍ୟ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେଲେ ସାଧାରଣଙ୍କଠାରୁ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

—ଗୌତମ—

ମାତା, ଏ କି କହ ଅଦ୍ଭୁତ କଥନ ?
ରାଜା ଯେବେ ମର୍ମେ ନ ହେଜଇ
ପ୍ରଜା ପ୍ରାଣେ ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଆକାଙ୍କ୍ଷା, ପ୍ରୟାସ,
ସମ୍ପଦେ, ବିପଦେ

ପ୍ରଜା ସଙ୍ଗେ ଏକମେଳେ ନ ସାଧେ ବିହିତ,
କିବା କାର୍ଯ୍ୟ ସିଂହାସନେ ବସି ?
ପ୍ରଜାହିତ-ବ୍ରତ ଯେବେ ରାଜାର ଅଲଂଘ୍ୟ,
ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରହିଲେ, ମାତା,
ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ହେବ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ।
ବିଳାସ-ବ୍ୟସନେ
ଥାଇ ମଦିରା-ବିଭୋର
ରାଜଧର୍ମ୍ମ ନୋହିବ ପାଳନ ।
ମାତା, ସମ ସର୍ବେ ଏ ବିଶ୍ୱ ସଂସାରେ—
ଏକାସନ, ଏକ ପରିବାର ।
ରାଜଧର୍ମ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜନ —
ଅଭାବ, ବିପଦ, ଦୁଃଖ,
ଦୈନ୍ୟ ବିମୋଚନ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସତ୍ୟ ପୁତ୍ର, ମାତ୍ର ରାଜଧର୍ମର ପୁଣି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅଛି । ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାରର ନିରପେକ୍ଷ ବିଚାର କରି ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରିବା, ଅର୍ଥାତ୍ ଶାସନ କରିବା ମଧ୍ୟ ଗୌଣ ରାଜଧର୍ମ, ପୁତ୍ର, ମୁଖ୍ୟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ । ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟରୁ ବିଗ୍ରହ, ଅତ୍ୟାଚାର, ଅନ୍ୟାୟକୁ ଦମନ କରି ଶରଣରକ୍ଷା କରିବା ରାଜାର ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହୋଇଆସିଛି ।

(ଶୀଏ ଟେର)

—ଗୌତମ—

ପିତା,
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟ ତାରା
ଅଗମ୍ୟ ପ୍ରଦେଶେ,
ମାନବର କଲ୍ପନା ଅତୀତେ
ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାନବର ଆରାଧ ଦେବତା—
ଜରାବ୍ୟାଧି କଷାଘାତେ
ଜର୍ଜର ମାନବ,
ସାଶ୍ରୁ ନେତ୍ରେ ବିକଳ ବେଦନେ
ଯାଚେ ପିତା, କାତରେ ଶରଣ—
ସେ ତ କାହିଁ ନ ରଖେ ଶରଣ
ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ
ଅନନ୍ତ ବିଶ୍ୱର ! !
କି ହେତୁ ଉଦାସ ସେଥୁ
ନିତ୍ୟ ହାହାକାରେ ?
କାମ୍ନା ବିଶ୍ୱେ, ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା, ପାପ, ଅଭିନୟ
ସର୍ବଦର୍ଶୀ ନିୟାମକ
ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଜଣେ !
ମୋ କ୍ଷୁଦ୍ର ବକ୍ଷରେ ପିତା,
ଜୀବର ଜୀବନେ·
ଯେତେ ଯାହା ଲାଲସା, ପ୍ରେରଣା,
ସବୁ ପିତା, ତାଙ୍କର ପ୍ରେରିତ,

ସେହି ତେଣୁ ଏକାନ୍ତ ଶାସକ,
ବିଚାରକ, ବିଧାୟକ—ସେହି ଏକା ଜଣେ ।

—ମାୟାବତୀ—

ସେ ଯେବେ ଦୋଷୀର ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରିବେ, ତେବେ ଦୀନର ଦୁଃଖ ସେହି ଏକା ମୋଚନ କରିବେ, ବାପୁ, ମାନବର ତହିଁରେ କି ଅଧିକାର ?

—ଗୌତମ—

ତେବେ କ୍ଷମା, ମାତା,
ଜୀବର ବିକଳ ହେରି
କାନ୍ଦେ ଏ ହୃଦୟ ?
ପ୍ରତିକାରେ ଆସଇ ପ୍ରେରଣା ?
ଭାବି ଦେଖ, ମାତା,
ଦଣ୍ଡ ବିହି ଦୋଷୀ ପାପୀ ଜନେ
କେ କାହିଁ ଲଭିଛି କେବେ
ଆତ୍ମାରେ ପ୍ରସାଦ ?
ଦଣ୍ଡର ବିଧାନେ
ଦୋଷ, ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସା, ପାପ,
ନିବର୍ତ୍ତିଛି କାହିଁ ! !
ବିହିଛି ସେ ଅପରେ କଧଣ
କଷଣ ଦେଲେ, ମା, ତାକୁ
ନ୍ୟାୟ, ନୀତି, ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁସରି
କଠିଣ ହୁଏ ତା ଚିତ୍ତ,

ଯାଏ ହିଜ ସୃଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତ !
ଅନଳେ ଅନଳ ମାତା,
ନହେଁ ନିର୍ବାପିତ, ଲୋଡ଼ା ତେଣୁ
ଶୀତ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳ ।
ମାନବର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରେରଣା ଜୀବନେ
ବିଶ୍ୱଜନ-ହିତ ଏକମାତ୍ର
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସାଦ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପୁତ୍ର, ତୋର ଯୁକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ।

—ଗୌତମ—

ଦିଅ ତେବେ ଅନୁଜ୍ଞା, ଜନକ,
କୌତୂହଳ ପାଳି
ଯାଏଁ ପୁଣି ଶାକ୍ୟପୁରେ,
ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ଗତିବିଧି
ସହଜ, ସୁଲଭ, କରେ ସନ୍ଦର୍ଶନ ।
ସେଦିନ, ଜନକ,
ଅଗ୍ରେ ହୋଇଥିଲା ଯେଣୁ
ଘୋଷଣା ପ୍ରଚୁର,
ସମାରୋହେ ପୂରିଥିଲା ଶାକ୍ୟ-ରାଜଧାନୀ;
ନିତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ,
ଦୁଃଖ, ନିରାନନ୍ଦ ଛବି
ଯାଇଥିଲା ଲୁଚି ।

ଖେଳୁଥିଲ ପ୍ରତିମୁଖେ
ଆନନ୍ଦ-ଲହରୀ,
ଏ ଦୃଶ୍ୟ ନୁହଇ ସତ୍ୟ, ନିତ୍ୟ, ସ୍ୱାଭାବିକ ।
ଦିଅ ଅନୁମତି, ପିତା,
ବିନା ଆଡ଼ମ୍ବରେ ଯାଇ
ନିଜ ଇଚ୍ଛାମତେ,
ଅକୃତ୍ରିମ, ଅକପଟ
ସହଜ ଜୀବନ ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ମେଳେ
କରେ ମୁଁ ଆସ୍ୱାଦ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଯାଅ, ପୁତ୍ର, ସର୍ବଁ ଅଭିରୁଚି,
କିଏ କହେ ପିତା ତୋତେ
ରଖିଛି ଅର୍ଗଳେ ।

—ଗୌତମ—

ଚାଲ ଦେବଦତ୍ତ, ଆଜି ପିତା ଅନୁମତି ଦେଇଛନ୍ତି, କପିଳବସ୍ତୁର ଦୂରେ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଗ୍ରାମକୁ ଯାଇ ସାଧାରଣ କୃଷକର ସହଜ ଜୀବନ ଯାପନ ଦେଖି ଶିଖି ଆସିବା ।

[ଗୌତମ, ଦେବଦତ୍ତ, ଛନା ଚାଲିଗଲେ । ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ଓ ମାୟାବତୀ ସେଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ]

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଯାଏ ଚାଲି ପୁତ୍ର ମୋର
ମହୋଲ୍ଲାସ ଭରେ ।

[ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ହେର ଗୋ ଜନନି,
ତାର ସୁଠାମ ଶରୀର,
ଦିବ୍ୟ-ଦ୍ୟୁତି-ଉଦ୍‌ଭାସିତ
ତାର ବରବପୁ ! !

—ମାୟାବତୀ—

ପତିତ-ପାବନ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ ତାଠାରେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁ !
ଗୌତମଙ୍କୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ ସିନା; ପୁଣି ଯେବେ—

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପ୍ରଥମ ଭ୍ରମଣ
ନିଷେଧ, ବିରକ୍ତି ଅଶୁଭ
ପରିବର୍ତ୍ତୀ ପାରେ, ମାୟା,
ଦ୍ୱିଶାପୂ ଏ ଲଗ୍ନେ । ପିଞ୍ଜରେ ଆବଦ୍ଧ
ବନବିହାରୀ କୋକିଳ,
ଚମକି ପଡ଼ଇ ମୃଦୁ ସମୀର ସଞ୍ଚାରେ ।
ମୁକ୍ତିର ସହଜ-ସିଦ୍ଧ ଶାନ୍ତି ନିର୍ବିକଳ୍ପ,
ମୁକ୍ତି ତେଣୁ ଭୋଗୁ ଅମିତାଭ;
ବିଶ୍ୱର ବିଚିତ୍ର ଲୀଳା କରିଲେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
ସତ୍ୱରେ ବାହୁଡ଼ିବ ସେ
ସୁଖଶାନ୍ତି-ପରିବେଶପୂର୍ଣ୍ଣ
ଗୃହାଶ୍ରମେ, ଚଞ୍ଚଳ କୁରଗ
ମାୟା, ହେବ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ।

—ମାୟାବତୀ—

ନା ପ୍ରଭୁ, ପୁତ୍ରକୁ ବାରଣ କରନ୍ତୁ । ମୋର ପ୍ରାଣରେ ବଡ଼ ଉଦ୍‌ବେଗ ହେଉଛି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମାୟା, ହିମାଚଳର ଅଗମ୍ୟ ଚୂଳରେ ପ୍ରାଣପିତୁଳୀକୁ ଲୁଚାଇବା ସିନା ? ଦୈବକୁ ତ ସବୁ ସୁଗମ, ମାୟା !

—ମାୟାବତୀ—

ଦୈବକୁ ଅଲଂଘ୍ୟ ବିଚାର, ଜାଣି ଜାଣି ଆଜ କଣ ପ୍ରାଣପିତୁଳୀକୁ ସମୁଦ୍ରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେବା ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମୋ ପ୍ରାଣରେ କ'ଣ ସମାନ ଆଘାତ ଲାଗିବ ନାହିଁ ମାୟା! ଅତି ନିରୁପାୟ, ନିଃସହାୟ ଆମେ ପ୍ରିୟତମ, ଦୈବର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଲଂଘିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ—ନାହିଁ । ଚାଲ, କିନ୍ତୁ ହେଲେ ସତର୍କତାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେବା ।

ତୃତୀୟ ଅଙ୍କ

ତୃତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

[ଗୌତମ ଏକାକୀ । ସୁଖମୟ ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳ । ଶୀତଳ ଚନ୍ଦ୍ର କିରଣରେ ବନଭୂମି ସ୍ଥିର, ନିଶ୍ଚଳ । ଦୂରରେ ହିମାଚଳର ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ଶୃଙ୍ଗ ତୁଷାରମଣ୍ଡିତ । କରତଳନ୍ୟସ୍ତ-ଗଣ୍ଡ ଗୌତମ ଗଭୀର ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ]

—ଗୌତମ—

ମୃଗମଦ, କସ୍ତୁରୀ ଚନ୍ଦନେ
ଫୁଲ ଗନ୍ଧେ, ଅଗୁରୁ ଆମୋଦେ
ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଏ ତନୁ
ଛିଦ୍ରପଥେ ପଶେ ବ୍ୟାଧି
କାଳସର୍ପ ସମ—
ଉଗ୍ର ବିଷେ କରଇ ଜର୍ଜର ।
ଗଳିତ, ପଳିତ, ଲୋଳ,
ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଅଶକତ
ପରିଣତି—ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ, ନିଶ୍ଚିତ;
ରକ୍ତ, ଅଶ୍ରୁ ନିତ୍ୟ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ।
ବ୍ୟାଧିର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ପଡ଼େ
ମରଣ କବଳେ—କ୍ରୂର, ଚକିତ, ଭୀଷଣ—
ଜୀବନର ମହୋତ୍ସବେ
ଘୋର ଯବନିକା ।

(ଶଏ କୋଡ଼ଏ)

ଆୟାସେ ପୁଷ୍ଟିତ ତନୁ
ହୁଏ ଭୋଜ୍ୟ ଶକୁନ ଶିବାର;
ନୁହେ ବା ଅନ୍ତିମ ଚିତା—
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅନଳେ ହୁଏ
ଭସ୍ମେ ପରିଣତ—ଯାଏ ଲଭି
ଏ ବିଶ୍ୱରୁ ଗୋତ୍ର, ପରିଚୟ—
ବିଳାସ, ବ୍ୟସନ, ଭୋଗ, ସୁଖ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ
ଧୂଳି ମେଳେ ଯାଏ ମିଶି ।

× × ×

ଶରତର ଶୁଭ୍ର ଅଭ୍ରଲେଖା
ଭାସି ଆସେ ଦିଗନ୍ତ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ,
ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ସୁଖ ସ୍ପର୍ଶେ
ଦିଶେ ଝଲମଲ—
ଅସ୍ତାଚଳ ତଟୁ ଆସେ
ତାମସୀ ଯାମିନୀ
ପୋଛିଦିଏ ମହୋତ୍ସବ ଛବି !
ମାନବର ବୁଦ୍ଧି, ବିଜ୍ଞାନର ମେଧା,
ତାପସୀର ଯୋଗଦୃଷ୍ଟି ଭେଦି ନାହିଁ
ମରଣ ରହସ୍ୟ ।
ଦେଶକାଳପାତ୍ର-ନିର୍ବିଶେଷେ
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ପାଳେ ଜୀବ
ନିୟତି ଅନୁଜ୍ଞା ।

(ଶଏ ଏକୋଇଶି)

ଆସେ ଯାଏ—ଯାଏ ଆସେ;
ପୁଣି ସେହି ଖେଦ, ଭେଦ,
ବିଚ୍ଛେଦ ବିୟୋଗ,
ଜରା, ବ୍ୟାଧି, ମୃତ୍ୟୁ ବିଭୀଷିକା;
ଅକସ୍ମାତେ, ଭ୍ରମେ କେବେ
ଅଳ୍ପ ସୁଖଭୋଗ—ଆପାତ-ମଧୁର ।
ଜୀବର ଜୀବନେ
ପ୍ରକୃତିର ନିଷ୍ଠୁର ଚକ୍ର
ଆବର୍ତ୍ତେ ଏମନ୍ତ ।
ପ୍ରାଣ ବାଞ୍ଛେ ହେରିବ ସେ
ସ୍ୱପ୍ନାଙ୍କିତ ପୁରୀ—
ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ତର୍କ କରିବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ,
ଜ୍ଞାନ ଯାର ଅଜ୍ଞାନେ ମଜ୍ଜିତ
ପରିଚୟ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ବିଲୁପ୍ତ ।
ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା-କ୍ଲିଷ୍ଟ
ଅନନ୍ତ ଜୀବନ କାଳ-ବଜ୍ର-ମୁଷ୍ଟିଗତ
ଦଳିତ, ଚର୍ବିତ ।
ଏ ଜୀବନ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ,
ଦୁଃଖ, ମୃତ୍ୟୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଯେଣୁ—
ସାର ଶୂନ୍ୟ ସୌଭାଗ୍ୟ, ସମ୍ପଦ
ସୁଖ ଛାୟାବାଜି ।
ସୁଖ ସରେ ନିଦାରୁଣ ଛନ୍ଦେ,

ଯୌବନ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ, ପ୍ରଣୟ ବିଚ୍ଛେଦ ।
ଜୀବନର ମହାଲକ୍ଷ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ—
ଆପାତ ସୁଖ-ମଦିରା
ପିଇ, ମତ୍ତ ନର
ବିକୃତ ବିବେକ-ବୁଦ୍ଧି !
[ଦୂରେ କାହାର ଗୀତ ଶୁଭିଲା—ଗମ୍ଭୀର ଉନ୍ମାଦକର]
ନାଉରି !
ଘଟା' ନାହିଁ ନାହା ଏପାରି !
ସାହା ନାହିଁ, ଆଶ୍ରା ଏକା ବାହା ତୋହରି ।

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ ଭାସି ଆସେ
ଉନ୍ମାଦ-ମଦିରା
ନଏଁ ପ୍ରାଣ ଭରି ।   [ନିଶ୍ଚଳ—କରତଳନ୍ୟସ୍ତଗଣ୍ଡ]
ନାଉରୀ— ଏ ପଟେ ମୁଁ ତ ଭାରି
ଅତଡ଼ା ନୁହେଁ ଠଉରି
କାହିଁରେ ଭିଡ଼ିବୁ ନାହା ଛନ୍ଦା ଦଉରି । ୧ ।
ବଉଦ ଅନ୍ଧାର କରି
ଉତ୍ତରୁ ଆସୁଚି ମାଡ଼ି
ଧୂମାଳି ଉଠିବ ପରା ହେଲାଣି ବାରି । ୨ ।
ଆର ପଟେ ଘାଟ ଗୂଳି
ତାଳଶାଳର ଗହଳି
ଆଉଜାଇ ବାଳକୂଳେ ବାନ୍ଧରେ ତରୀ । ୩ ।

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ,
ନାହିଁ ଏଥି ଆଶ୍ରୟ କଳ୍ପିତ,
ନାହିଁ ଏଥି ଅଭୟ ବାଞ୍ଛିତ ।
ଅନ୍ତ ବିହୀନ ଏ ସୃଷ୍ଟି,
ବିହୀନ ଏ ଅଖଣ୍ଡ ଯାତନା,
ପ୍ରତିକାର ଚିର-ବହିର୍ଭୂତ ।
ଏ ବିଶ୍ୱ-କଳ୍ପନା କିରେ
ନିତ୍ୟ ଦୁଃଖ ଭୋଗ ? ? ?
ବିଶ୍ୱସ୍ରଷ୍ଟା ବହୁ ଦୂରେ
କଳ୍ପନା ଅଗମ୍ୟ—ନିର୍ଲିପ୍ତ, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ।
ଭବେ ନିତ୍ୟ ଜରାବ୍ୟାଧି-ମରଣ-ଆବର୍ତ୍ତ,
ବିଶୃଙ୍ଖଳ, ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ପ୍ରଳୟ-ତାଣ୍ଡବ ।
ଅବା ଏ କଣ୍ଟକ ବନେ
ଅଛି କାହିଁ ସୁଗମ ସରଣୀ ?
ମାନବର ଅନନ୍ତ ପ୍ରଣୟ,
ସ୍ନେହ, ଦୟା, ନିଷ୍ଠା, ଶୌଚ,
ସତ୍ୟ, ଅନୁରାଗ,
ମୃତ୍ୟୁ କିରେ ନିର୍ବାଣ ତାହାର—
ଅବା ଅଛି ତହିଁ ଦିଗନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ
ଶ୍ୟାମଳ, ରୁଚିର, ସ୍ନିଗ୍ଧ କୋମଳ ପ୍ରାନ୍ତର ??
ଅଛି ସ୍ୱତେ ପରିତ୍ରାଣ ପଥ — .

(ଶଏ ଚବର୍ଣ୍ଣି)

ବହ୍ନିମୟ ଗହନ ଗହ୍ୱରୁ ? ?
କାହିଁ, କାହିଁ,
କାହିଁ କେଉଁ ଅଗମ୍ୟ ଶୂନ୍ୟରେ
କାହିଁ ସେହି ମନ୍ତ୍ରୌଷଧି, ଆସୃଷ୍ଟି-ଈପ୍‌ସିତ ? ? ?
ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର, ଯୋଗ ବା ବିଜ୍ଞାନେ,
ପ୍ରୟାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବା
ଶୁଦ୍ଧ ସାଧନାରେ ଦିଶିବ ସେ ଅପୂର୍ବ ଆଲୋକ—
ଜରା ବ୍ୟାଧି ମରଣ ଖଣ୍ଡନ ?
ହଜିଯିବେ—ହଜିଯିବେ ସର୍ବେ
ସର୍ବଗ୍ରାସୀ ମୃତ୍ୟୁର କବଳେ—
ପ୍ରିୟତମ ଯଶୋଧାରା—
ଶଚୀ, ହସ୍ତୀ, ଗଙ୍ଗା, ପିସା ଆଦି
ପଡ଼ିବେ ଝାଉଁଳି,
ଏ କ୍ରୂର ପରିବର୍ତ୍ତନ କୋହିବ ନିରୋଧି । ..
ମାତି ନିତ୍ୟ ଶିଶୁ ସମ
ଲୁପ୍ତାବାଜ କ୍ଷଣିକ ଆମୋଦେ
କିବା ଶ୍ରେୟ ଉପୁଜିବ ତହିଁ ?
ସଂକଳ୍ପ କରିବି ସ୍ଥିର,
ଲୋଡ଼ିବି ଅଗମ୍ୟ ଦେଶେ
ମୃତ୍ୟୁ ସଞ୍ଜୀବନୀ—ଜରାବ୍ୟାଧି-ବିଶଲ୍ୟକରଣୀ ।
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଏହି ନୀଳନଭ,
ନିମ୍ନେ ମେରୁ ଧରା,

(ଶୀଏ ପଟଶି)

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ନଗେନ୍ଦ୍ର-ବନ୍ଦ୍ୟ ନିତ୍ୟ ହିମାଚଳ,
ଶୁଣ'ଆଜ ଗୌତମ ସଙ୍କଳ୍ପ—
ଏକାସନେ ଶୁଷ୍କ ହେଉ ଶରୀର-ପଞ୍ଜର
ଘୋଟୁ ବା ଅଶନି-ଘନ କଳ୍ପାନ୍ତ ପ୍ରଳୟ,
ଏକନିଷ୍ଠ କରିବ ସାଧନା—
ଫେଡ଼ିବ ନିଶ୍ଚିତ ଜନ୍ମମରଣ ରହସ୍ୟ
ଆହରିବ ମନ୍ତ୍ରୌଷଧି ଜରବ୍ୟାଧିମୃତ୍ୟୁ-ନିର୍ବାପକ;
ସତ୍ୟ, ଧ୍ରୁବ ନିଶ୍ଚିତ ସଙ୍କଳ୍ପ ।

[ଗଙ୍ଗା ଆସି ପହୁଞ୍ଚିଲେ]

—ଗଙ୍ଗା—

କି ସଙ୍କଳ୍ପ ଗୌତମ ?

—ଗୌତମ—

[ଆବେଗରେ ତାଙ୍କ ହାତ ଧରି]

କ୍ରୂର କାଳ ନିର୍ଦ୍ଦୟ କୁଠାରେ
କମନୀୟ କୃଶ ତନୁ ତୋର
ଲୋଟିବ ଭୂତଳେ—
ପ୍ରିୟତମା ଯଶୋଧାରା
ହଜିଯିବ ମୃତ୍ୟୁ ତମିସ୍ରାରେ,
ଦେହ ଧରି ସହି'ତ ନୋହିବ ଗଙ୍ଗା,
ଘୋର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ,
ଜାଣୁ କି ତୋ ମନ୍ତ୍ରୌଷଧି ?

ଜାଣୁ କି ଗୋ ପୀୟୂଷ-ପ୍ରଲେପ ?
ଜ୍ୱାଳାମୟ ଦାବଦାହ ହେବ ପ୍ରଶମିତ ?

--ଗଙ୍ଗା—

ଜାଣେ ଯେ, କିନ୍ତୁ କହିବି ନାହିଁ ।

—ଗୌତମ—

କହ, କହ, କହ ଗଙ୍ଗା, ଅନୁନୟ କରୁଛି ।

—ଗଙ୍ଗା—

ମତେ କଣ ଦବ ଆଗେ କହିଲ ।

—ଗୌତମ—

କିବା ଦେବି ଗଙ୍ଗା,
ଅଛି କେଉଁ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ?
ଯାହା ଦେବି କାଚସମ ସହଜେ ଭଙ୍ଗୁର ।

—ଗଙ୍ଗା—

ତମର ତ ଦବାକୁ ମନ ନାହିଁ କହିବ; ଆଜି ଏଣୁ ତେଣୁ କହି ବାଆଁରଉଚ କାହିଁକି ? ସଫା ତ କହିଦବ ।

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ କହ, ଗଙ୍ଗା,
ଜାଣୁ କି ଗୋ
ତନ୍ତ୍ର, ଯନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ,
ନିବାପିବ ଘୋର ବିଷଜ୍ୱାଳା ?

—ଗଙ୍ଗା—

ଅବଧାନ କର ଅମିତାଭ,
ଶୁଭଲଗ୍ନେ ଭୂମିଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ୟୁଷେ

ଗୋପା-ଅଙ୍କ-ପୂର୍ଣ୍ଣଶଶୀ
ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମା;
ନିବାପିବ ଅବହେଳେ କୋଟି ବିଷ-ଦଂଶ ।

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା, ଗଙ୍ଗା,
ସହଜାତ ତାରଟି କି ଅକ୍ଷୟ କବଚ,
ଖଣ୍ଡିବାକୁ କାଳର ନିଦାନ
ପଣ୍ଡକରି ଜରାବ୍ୟାଧିମୃତ୍ୟୁ,
ଅବା ହତଭାଗ୍ୟ ଆମରି ସଦୃଶ—
ଭାଗୀ ନିତ୍ୟ ଦୁଃଖ-ଯାତନାର ?
ଗଙ୍ଗା ! ଆଉ ଏକ ଅମ୍ଳାନ କୁସୁମ
ଝଡ଼ିଯିବ ନିଦାଘ ହୁତାଶେ,
ପିତା, ମାତା, ତୁଲ୍ୟ ବିଶ୍ୱଶକ୍ତି
ନ ପାରିବ ତିଳାର୍ଦ୍ଧ ନିବାରି ।
ଶୋକାବହ ତୋହର ସନ୍ଦେଶ
ସୁଖ ଯେଣୁ ଅଚିର, ନଶ୍ୱର,
ବିଷାଦ-ମନ୍ଦିର-ବ୍ୟାପ୍ତ ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ବିଲାପ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଏ ଆନନ୍ଦ କ୍ଷଣରେ, ଏଡ଼େ ନିରାନନ୍ଦ କାହିଁକି ଅମିତାଭ!
ହେଜ ଚିତ୍ତେ,
ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ପ୍ରଣୟ-ପୂତ ପୀୟୂଷ-ପ୍ରବାହ
ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ହୋଇ ଆଜି ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂମେ;
ସେ କି ଦେବ ନୁହେ କୋଟିନିଧି ?

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ ଗଙ୍ଗା,
ପିତା-ହୃଦେ ଉପୁଜେ ଉଲ୍ଲାସ,
ଯୁଗପତ୍ ବନ୍ଧେ ମର୍ମ୍ମ ବିଷାକ୍ତ ବିଶିଖ—
ଶରଣ-ରକ୍ଷଣ-ଶକ୍ତି ଧରେ ନାହିଁ ଭୁଜ ।
ଯୁକ୍ତ ତହୁଁ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହେବାର
ଭୟାକୁଳ ଏ ଅଭୟ
ମହା ପ୍ରତାରଣା ।
ଗଙ୍ଗା, ଗଙ୍ଗା,
ସଂକଳ୍ପ-କଳ୍ପିତ ପଥେ
ଉପୁଜିଲା ଆଜ
ନୂତନ କଣ୍ଟକ ।
କଣ୍ଟକ କାନନ ତେଜି
ଅସୀମ ଅନନ୍ତେ
ଛଦ୍ମବେଶେ ଲୋଡ଼ିବ ଔଷଧି ।
ରୌଦ୍ରତପ୍ତ ବହ୍ନିବ୍ୟାପ୍ତ ଦୁରନ୍ତ ମରୁରେ
ଭିକ୍ଷୁର ଜୀବନ, ଗଙ୍ଗା,
ଏକମାତ୍ର ଶ୍ୟାମଳ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଆଉ ପିତା, ମାତା, ଯଶୋଧାଙ୍କ ସହିତେ ଏହି ଅଖିଳ ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ସବୁ ଅକୂଳରେ ଭସାଇ ଦେଇଯିବ ? ତମକୁ ଇଏ ଭଲ ଦିଶୁଛି ? ତମେ ପରା ମନୁଷ୍ୟ; ତମର ପରା ହୃଦୟ ଅଛି, ବୁଦ୍ଧି ଅଛି ?

—ଗୌତମ—

ଯନ୍ତ୍ରାରୂଢ଼ ଜୀବ
ଉନ୍ମତ୍ତର କ୍ରୀଡ଼ା-ପୁତ୍ତଳିକା;
ଶକ୍ତିଧର ହୋଇଥିଲେ ନର
କାଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେଖନ୍ତା ଚମକେ
ଭସ୍ମସ୍ତୂପ ଅଖିଳ ଭୂଗୋଳ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଏ କି ବିଶ୍ୱରୂପ ଆଜି
ଦେଖାଇଲ ପ୍ରିୟ !
ଉଗ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି, ସମ୍ବର ଏ କ୍ରୋଧ ।

—ଗୌତମ—

ଗଙ୍ଗା, ନିଷ୍ଫଳ ଏ ବୃଥା ଆସ୍ଫାଳନ,
ନିରୁପାୟ, ନିରାଶ୍ରୟ, ଅଶକ୍ତ ମାନବ !
ତେଣୁ ଜାଗେ ଚିତ୍ତେ କାତରତା;
ଆକୁଳେ ଲୋଡ଼ଇ ପ୍ରାଣ
ଆଣିବ ଆହରି
କାଳସର୍ପ ବିଷହର ସୁଧା-ସଞ୍ଜୀବନୀ ।
ସେ ନିଧି ନିହିତ ଯେବେ
ସପ୍ତର୍ଷି ମଣ୍ଡଳେ,
ଅତଳ ପାତାଳ-ଗର୍ଭେ, ନାଗଗଣ ଠମେଳେ,
ନରଜ୍ଞାନ ଅଗୋଚରରେ
ଅନନ୍ତ ଶୂନ୍ୟରେ,

(ଶେଷ [illegible])

ଆହରିବ ପ୍ରାଣାନ୍ତ ପ୍ରୟାସେ,
ଅଶକ୍ତ ମାନବ ବିଷବ୍ୟାଧି-ବିମୋଚନେ ।
ଗଙ୍ଗା, ଛାୟାମୟ ଏ ମାୟା-ସଂସାର
ଅର୍ଦ୍ଧ-ସୁପ୍ତି, ଅର୍ଦ୍ଧ-ଉଜାଗର,
ମୋହନ କୁହେଳିଛନ୍ନ ମାନବ ନୟନ—
ନିତ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନାବିଷ୍ଟ, ଅଭିଶାପେ ଜଡ଼, ଦୃଷ୍ଟିହୀନ ।
ଅଛି ମାତ୍ର ବ୍ୟଥାବୋଧ
ଅଭିଶପ୍ତ ଦେହେ—
ଜଳମଗ୍ନ ନର ସମ
ତୃଣଖଣ୍ଡେ କରଇ ଆଶ୍ରୟ
ଜୀବନ ରକ୍ଷଣେ । [ଉତ୍ତମା, ପିସା ଓ ହସ୍ତା ଆସିଲେ]
ଫଗୁଣର ପ୍ରଜାପତି ପରି
କଉତୁକେ କାଟୁଅଛି କାଳ
କାଲି ଉଷାଗମେ, ହେବ ସଖି, ମହା ଅବସାନ ।

—ଗଙ୍ଗା—

ଚିନ୍ତା କଣ ଗୌତମ, ଯେବେ ବିଚିତ୍ର ଉତ୍ସବମୟ ଏଇ ବିଶ୍ୱରେ, ଗୋଟିଏ ଉଷାର କୋଟିଏ ପ୍ରଜାପତି ପରି ସୌରରଶ୍ମିର ଉଷ୍ମତାରେ ଭାସି ବୁଲି ଫୁଲମଧୁ ଆହରି ପାରିବା ।

—ଗୌତମ—

ଦିନକ ଉତ୍ସବ ମାତ୍ର—
ଜୀବନେ ସାଫଲ୍ୟ—
ଦିନେ ମାତ୍ର ଦୋଳ-ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ

ଆର ଦିନ—ପର ଦିନ
ଜରା, ବ୍ୟାଧି, ଯନ୍ତ୍ରଣା, ମରଣ—
ନରକର ବହ୍ନି ବିଭୀଷିକା ।
ଊର୍ଣ୍ଣନାଭ ସୂକ୍ଷ୍ମସୂତ୍ରେ, ଗଙ୍ଗା,
ଶିରପରେ ପ୍ରଲମ୍ବିତ ସୁମେରୁ ପର୍ବତ,
କିଏ ଜାଣେ କେଉଁ ଚକ୍ଷୁପାତେ
ସେ ସୂତ୍ର ପଡ଼ିବ ଛିଣ୍ଡି ! !
ମରଣର ଯବନିକା ପାରେ
କେ' ଜାଣେ, କି ହେବ ?
କାହିଁ ମୃତ୍ୟୁ ?
କାହିଁ ? କେତେ ଦୂରେ ?
ପୁଷ୍ପମୟ ଜୀବନର ଶୁଷ୍କତମ ଶେଷ ?
ତା' ଅନ୍ତେ ପୁଣିରେ ଜନ୍ମ,
ବ୍ୟାଧି ପରିବ୍ୟାପ୍ତ—
କୈଶୋର, ଯୌବନ, ଜରା,
ରୋଗ, ଶୋକ, ଦୁଃଖ,
ରକ୍ତାଶ୍ରୁପ୍ଲାବିତ ମୃତ୍ୟୁ—
ଘୋର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ !
ପ୍ରକୃତିର ଆଗ୍ନେୟ ଆବର୍ତ୍ତ
ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ଏମନ୍ତ—
ତଥାପି ମାନବ
ସ୍ଥିର ମଣି ଭଙ୍ଗୁର ଜୀବନ

(ଶହେ ବୃତ୍ତଗି)

ଉନ୍ମତ୍ତ ଉତ୍ସବ-ବିଳାସେ—
ଅଦ୍ଭୁତ ଏ ଲୀଳା !

—ଗଙ୍ଗା—

ମରଣ ବହୁଦୂରେ, ଗୌତମ, ତା'ପାଇଁ ଆଗରୁ ଏତେ ଯାଞ୍ଚ କାହିଁକ ? ଭୋଗ କର, ଭୋଗ କର ରାଜପୁତ୍ର, ଯେତେ ଦିନ ଯାଏ ଜୀବନର ସୁଧାପାତ୍ର ନିଃଶେଷ ନ ହୋଇଛି ।

—ଗୌତମ—

ପ୍ରତିକ୍ଷଣେ ଗଙ୍ଗା, ଆଜ ଏହିକ୍ଷଣି
ଜରା ବେଳ ପଶି,
ଜୀବନର ସୁଧାପାତ୍ର
କରୁ ନେବ କାଢ଼ି—
ହାସ୍ୟ, ଲାସ୍ୟ, ରଙ୍ଗ, ରସ ସବୁ
କ୍ଷଣକେ ଯିବ ଗୋ ତୁଟି,
ମରଣର ଘୂର୍ଣ୍ଣିବାତ୍ୟାଘାତେ ।
କାହିଁ ? କାହିଁ ?
କାହିଁ ଅଛି ବିଶଲ୍ୟକରଣୀ
ମର୍ମର ଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ-ଭେଦ କରିବ ଆରୋଗ୍ୟ ?
ଜାଣୁ କି ଗୋ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କୁହୁକ—
ଯୌବନର ପ୍ରକଟ ବସନ୍ତ
ହେବ ଯହିଁ ନିତ୍ୟ, ଅବିକୃତ ?

ଗଙ୍ଗା, ଗଙ୍ଗା, ସେ ନିଷ୍ଠୁରର ନପୁତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ସୁଷମା, ସୌଷ୍ଠବ ସବୁ ଭାଙ୍ଗି ଜୁର ଶ୍ମଶାନ କରିଦିଏ ।

(ଶହେ ଛତଡଣି)

[ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ସ୍ଥିର ସେତୁ ସ୍ଥିରତାକୁ ବଳି
ମହାବଳୀ ପ୍ରବଳ ଅନର୍ଥ ।
ଅଜେୟ, ଅସହ୍ୟ, ଗଙ୍ଗା
ଏ ଉପସଂହାର
ଜୀବନର ମହୋତ୍ସବେ ଚକିତ ପ୍ରଳୟ ।
[କ୍ଷଣକାଳ ପରେ]
ଗୃହପାଶେ ଜଳେ ହୁତାଶନ,
ଗିରିଶୀର୍ଷ ଉଗାରେ ପ୍ରଳୟ,
ଭୂମି କମ୍ପେ, ଥରଇ ମେଦିନୀ !
ଆସ ଗଙ୍ଗା, ଆସ ସର୍ବେ,
ଧର କର ମୋର,
କରେ କର ଛନ୍ଦି
ଝାସି ଦେବା ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପାବକେ
ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଯେଣୁ ପ୍ରାଣ-ଧ୍ୱଂସ ।
[ସମସ୍ତଙ୍କ ହାତ ଧରି ପାଗଳ ପରି ଧାଇଁଲେ]
ଆସ, ଆସ,
ନ ସହେ ବିଳମ୍ବ,
ପ୍ରଳୟର ଲେଲିହଜିହ୍ୱା
ଆମନ୍ତ୍ରେ ବିକଟେ ।
ଜରାବ୍ୟାଧି ନ ଆଣୁ ବିକୃତି,
ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ
ଦେବା ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ।   [ପିସା ଆଗରୁ ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ପିସା—

ଗୌତମ, ପ୍ରିୟତମ, ସ୍ଥିର ହୁଅ, ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୁଅ ।

—ଗୌତମ—

କାହା ଯେନ ହେବ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ?
ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବନେ ନିତ୍ୟ ଦୁଃସହ ଯନ୍ତ୍ରଣା,
କୋଟି କାଳସର୍ପ ଦଂଶେ
ମର୍ମ୍ମସ୍ଥଳେ ମୋର—
କ ଯେନ ଧରିବ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ?

—ଗଙ୍ଗା—

ଆସ, ଆସ,
ଗୃହେଁଛନ୍ତି ଯଶୋଧାରା
ଆକୁଳ ନୟନେ,
ଆସ ପ୍ରିୟ,
ନିରେଖିବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଳକା;
ସଂସାରର ମରୁଭୂମି କୋଳେ
ଊଷର ଉତ୍ସବମୟ—
ଲଭିବ ନବୀନ-ଜାତ ପୀୟୂଷ-ପରଶ ।
ଆସ, ଆସ, ଦୂର କର ଅଳୀକ ସନ୍ତାଷ ।

—ଗୌତମ—

ପିସା, ଗଙ୍ଗା,
ନରଶକ୍ତି ନ ପାରିବ ମରଣ ନିବାରି ।
ପୁତ୍ର ମୋର, ମୋର ଯଶୋଧାରା

(ଶବ୍ଦେ ପଞ୍ଚତ୍ତରଣି)

ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗୀ କୁସୁମ-କୋମଳ
ପିତା, ମାତା, ଶାକ୍ୟରାଜ୍ୟ-ପ୍ରଜା,
ଜଗତର ଅଗଣିତ ନର—
କେହ୍ନା ମୋର ?
ଜରା, ବ୍ୟାଧି, ମୃତ୍ୟୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ
କରିଅଛି ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରେ
ସ୍ୱନାମ ଅଙ୍କିତ ତାଙ୍କ ଭାଲେ-
ତ୍ରିଦିବାସୁର ସର୍ବେ,
ସର୍ବେ ମରଣ ଅଧୀନ;
ମୋର ବୋଲି ବୋଲିବାକୁ
ନାହିଁ ମୋ ସାହସ;
ଆକୁଳ ଶରଣ ଯେଣୁ
ନ ପାରେ ସମ୍ଭାଳି ।
ମୁକୁରେ ନିରେଖି ଦେଖ
ନେବାନ୍ତେ ସଜନ !
ମରଣର ଛନ୍ନଛାୟା
ରେଖିଛି କଜ୍ଜଳ ।
ନାହିଁ ରକ୍ଷା, ନାହିଁ ପରିତ୍ରାଣ,
ନାହିଁ କାହିଁ ପଳାୟନ ପଥ ।
ଜନ୍ମେ ଜନ୍ମେ ଦୁଃଖ ଯେବେ
ମାନବର ଚିରନ୍ତନ ଭାଗ୍ୟ,
ଶ୍ରେୟ ତହୁଁ

ଆଲିଙ୍ଗନ ଅଖଣ୍ଡ ଶରଣ ।
ଧ୍ରୁବ ଯେବେ ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁପରେ,
ଜନ୍ମେ ପୁଣି ଧ୍ରୁବ ମହାନିଦ୍ରା
ଥିବ ପରା କେଉଁ ଧ୍ରୁବଲୋକେ
ଅନନ୍ତ ମରଣ ଅବା ଅଖଣ୍ଡ ଜୀବନ ।
ପ୍ରାଣାନ୍ତ ପ୍ରୟାସେ,
ସେ ନିଧି ମିଳିବ ସତ୍ୟ
ଧ୍ରୁବ ସୁନିଶ୍ଚିତ !!
ଜରା-ଜର୍ଜରିତ ଏହି
ନଶ୍ୱର ବିଳାସେ
ଛୁଟିଲାଣି ମୋହ—
ଲେଉଟିଲାଣି ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି
ଅନଶ୍ୱର ସତ୍ୟ---
ଅସହ୍ୟ ଏ ଅନୁଭୂତି
ଉଦ୍‌ବେଳ ସ୍ପନ୍ଦନେ ।
[ଦୂରେ ଶଙ୍ଖ, ଘଣ୍ଟା, କାହାଳୀ ଧ୍ୱନି ଶୁଭିଲା]

—ପିସା—

ବିଜେ ମହାରାଜା
ନବଜାତ ଶିଶୁ ସନ୍ଦର୍ଶନେ;
ପିତା ହୋଇ କେଉଁ ପ୍ରାଣେ
ରହିଛ ନିଶ୍ଚଳ ?
ଆସ, ଆସ, ବୃଥା ଗଲେ ନ ନିଅ ସମୟ ।

(ଶଏ ସଲିଁତରଣି)

—ଗଙ୍ଗା—

ସମସ୍ତେ ଆସ , ହାତ ଧରାଧରି ହୋଇ ଗୌତମଙ୍କୁ ବେଢ଼ି ପକେଇ ନେଇଯିବା । ୟାଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ନ ପକେଇଲେ ଆଉ ରକ୍ଷା ନାହିଁ ।

—ଗୌତମ—

ମୁଁ ତ ସ୍ୱ ଇଚ୍ଛାରେ ଧରା ଦେଇଛି, ଗଙ୍ଗା ! ବାନ୍ଧିବାର ଆଉ ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ?

ଯେନ ପାଅ ଯହିଁ ଅଭିରୁଚି,
ଚିତ୍ତ ଯହିଁ ଲଭିବ ପ୍ରସାଦ—
ଅନଶ୍ୱର ଶାନ୍ତି ନିର୍ବିକଳ୍ପ ।

—ପିସା—

ନବଜାତ ଅମ୍ଳାନ ପରଶେ
ଅବଶ୍ୟ ଏ କ୍ଷୁବ୍ଧ ଚିତ୍ତେ
ଉପୁଜିବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସାଦ ।
ଆସ ତ୍ୱରା, ନ କର ବିଳମ୍ବ ;
ଜୀବନର ସାର୍ଥକତା
କର ହେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । [ସମସ୍ତେ ଚାଲିଗଲେ]

ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କ

ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ

[ଗଭୀର ରାତ୍ରି । ଶିଶୁ-କୁମାରର ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ଯୋଗେ କୋଳାହଳମୟ ଶାକ୍ୟ-ରାଜଧାନୀ ଏବେ ନୀରବ । ପରିଶ୍ରାନ୍ତ ରାଜପୁରୀ ନିଃଶବ୍ଦ । ସମସ୍ତେ ନିଦ୍ରିତ । ଏକା ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ଅଳିନ୍ଦରେ ପଦଚାରଣ କରୁଥିଲେ—ଗଂଭୀର ସମସ୍ୟାନ୍ୱିତ, ଚିନ୍ତାରେ ଭ୍ରୂ କୁଞ୍ଚିତ, ଚିତ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳିତ ।]

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପିତା ପୁତ୍ର ଅଳୀକ ସମ୍ବନ୍ଧ
ନଶ୍ୱର ଜଗତେ ସର୍ବେ ମାୟା-ଅନ୍ଧୀଭୂତ,
ମୋହେ ପଡ଼ି ମଣନ୍ତି ନିଜର—
ସତ୍ୟ ଏ କି ସ୍ୱପନ ବାରତା ?
ନା, ନା, ଅସାର ଅସତ୍ୟ
ଏହୁ ଅମଙ୍ଗଳ ବାର୍ତ୍ତା ।
ପିତା ପୁତ୍ର ପୀୟୂଷ ନିବନ୍ଧ
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ, ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ !
ଗୌତମ ମୋ ଜୀବନ ଚେତନା
ମରୁଭୂମେ ସୁରଧୁନୀ ଉତ୍ସ !

(ଶଏ ଅଣଗୃକଶି)

[ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ଗୌତମ-ଶୂନ୍ୟ ସଂସାର
ଶ୍ମଶାନରୁ ବଳ ।
ସେ ତରୁଣ ପ୍ରଭାପୁଞ୍ଜ ରଞ୍ଜି ଧରା-ନଭ
ରାଜ-ରାଜେଶ୍ୱରାସନ ରଞ୍ଜିବ ସତ୍ୱର,
ନେତ୍ର ହେବ ପବିତ୍ର ବିହରି,
ପିତାହୃଦ ପଡ଼ିବ ଉଚ୍ଛୁଳି
ତେବେ କିମ୍ପା ଖେଦ ହୃଦେ ଆଜ ?
ତେବେ କିମ୍ପା ପ୍ରାଣ ଉଠେ କାନ୍ଦ ?
[ଆକାଶ ଆଡ଼େ ଚାହିଁଲେ]
ନିଶୀଥିନୀ ମଣ୍ଡଳରୁ ଗଲି କେଣେ ହଜି
ଶିରୋଭୂଷା ଅୟସ୍କାନ୍ତ ମଣି !!
ସ୍ଥିର, ସ୍ତବ୍ଧ, ନିର୍ବାକ, ନିଶ୍ଚଳ ସର୍ବ
ନିରାନନ୍ଦ ଆନନ୍ଦ-ମନ୍ଦିର,
ଉତ୍ସବାନ୍ତେ ସୁଷୁପ୍ତ ସକଳେ—
ସୁଖ-ନିଦ୍ରା-ଅଙ୍କେ,
ବିଚଳିତ ପ୍ରାଣ ମୋର ଗଣଇ ପ୍ରମାଦ,
ବୃଥା ଗଣେ ଆତଙ୍କ ସର୍ବସ୍ୱ ।
ଗୌତମ ସମାନ ପୁତ୍ର,
ମାୟା ସମ ପତ୍ନୀ,
ଯଶୋଧାରା ସମ ବଧୂମାତା
ଶସ୍ୟ-ସ୍ମେରା ଧରା,
ଧନଧାନ୍ୟେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାସାଦ-ଆବାସ,

ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ ସୁଖୀ ନିରଳସ,
ନିରାମୟ ପଲ୍ଲୀ ପୁର ଯେତେ
ତଥାପି—ତଥାପି
ଅକାରଣ ଭୟ ମୋର
ଆଲୋଡ଼େ ହୃଦୟ !!
[ପଦଶବ୍ଦରେ ଚମକି ପଡ଼ି] କିଏ ?

—**ଛନ୍ଦକ**—

ପ୍ରଭୁ, ଛନ୍ଦକ ସାରଥୀ ।

—**ଶୁଦ୍ଧୋଦନ**—

ଏ ଗଭୀର ରାତ୍ରି, ଛନ୍ଦକ, ଅସମୟରେ କି ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆସିଲ ?

—**ଛନ୍ଦକ**—

ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଏତେବେଳ ଯାଏ ପହୁଡ଼ ହୋଇ ନାହିଁ ? ରାତ୍ରି ଦ୍ୱିପ୍ରହର ଅତୀତ ହୋଇଗଲାଣି !

—**ଶୁଦ୍ଧୋଦନ**—

ଶୋଇ ନାହିଁ – ଶୋଇ ପାରିଲି ନାହିଁ, ଛନ୍ଦକ ! ତନ୍ଦ୍ରାବସ୍ଥାରେ ଅଜ୍ଞାତ ଭୟରେ ଥରି ଉଠିଲା ମୋର ପ୍ରାଣ । ମୋର ଆଶଙ୍କା ହୁଏ, ଭୟ ଉପୁଜୁଛି, ଛନ୍ଦକ, ସତେ ଯେପରି ସମସ୍ତ ସୁଖର ଅବସାନ ହୋଇଗଲା, ଆଶାର ଯେଉଁ ମହାଦୀପ ଜାଳି ରଖିଥିଲି ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣରେ, ଛନ୍ଦକ, ସେ ଯେପରି ଦୈବର କ୍ରୂର କଣ୍ଠ ଫୁତ୍କାରରେ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଗଲା !

(ଶଏ ଏକରୂଳଶି)

—ଛନ୍ଦକ—

ମଣିମା, ଆଷାଢ଼ର ଅବଶ୍ୟ-ବର୍ଷୀ ମେଘ ଦିଗନ୍ତ ଛାଇଦେଲଣି; ଅଶନପାତରେ ଆଜ ବିଳମ୍ବ କଣ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କି କହ ଛନ୍ଦକ ?
କହ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ।
ବିଜ୍ଞ ତୁମେ, ଦୈବଜ୍ଞ ସହଜେ,
କହ ଫେଡ଼ି ନପୂତର ଗତି—
ଘୋଟିବ କି ଯୁଗାନ୍ତ ପ୍ରଳୟ ?
କକ୍ଷଚ୍ୟୁତ ହେବେ ନଭେ ତପନ ତାରକା ?

—ଛନ୍ଦକ—

ପ୍ରଭୁ, ମହାରାଜ !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଅର୍ଦ୍ଧୋକ୍ତେ ରହିଲ କମ୍ପା ?
କହ କହ ହେଲ କିବା ଅଶୁଭ ଆଗମ ?
ନିରାମୟ ସବୁଟି ପୁରର ?
କହ ଭୟ, ନିବାର ସଂଶୟ ।

—ଛନ୍ଦକ—

ପ୍ରଭୁ, ସ୍ୱାର୍ଥ ଅର୍ଥେ ଅବଶ୍ୟ ଅଶୁଭ,
ବିଶ୍ୱହିତେ ବାରୁଣୀର ଯୋଗ ।

ମହାରାଜ, ଅଧୀନର ଦୋଷ ନିଜ ଗୁଣେ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ । ତୁମ୍ଭଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁଭ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣାଇବା ଅଭାଗାର ଭାଗ୍ୟରେ ଲେଖା ନାହିଁ !

(ଶଏ ବଳ ଆଳଣି)

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଛନ୍ଦକ, କହ, କହ, ଶୀଘ୍ର କହ । ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ଏ ଉଦ୍‌ବେଗ ଦୂର କର ।

—ଛନ୍ଦକ—

ମହାରାଜ ! କାଲି ଯେବେ ନିଶା ଅନ୍ତେ
ଚଳିଲେ ସପ୍ତର୍ଷି ଉତ୍ତର ମାନସର ତୀରେ
ସଂଚୟନେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ ସବିତା-ପୂଜନେ,’
ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା-ଚୂଡ଼େ ବସି ବିଶ୍ରାମ-ଭବନେ
କୌତୁକେ ନିରେଖୁଥିଲି
ନକ୍ଷତ୍ରର ଗତି,
ନିବେଶ ମୋ’ ଗଲା ଭାଜି ମୃଦୁ ପଦଶବ୍ଦେ ।
ଦେଖିଲି ଯା’ ମହାରାଜ,
ଅତୀବ ଅଦ୍‌ଭୁତ ।
ଶୟନ-ମନ୍ଦିର ତେଜି
ନିଶୀଥ-ତାମସେ,
ହିମସିକ୍ତ ଶ୍ୟାମ ତୃଣ-ଶେଯେ
ଭ୍ରମନ୍ତି ଗୌତମ ;
ନଗ୍ନ ଦେହ, ଉଲଙ୍ଗ ଚରଣ
ତନ୍ଦ୍ରାବିଷ୍ଟ ମନ୍ଥର ଗମନ ।
ବାତାୟନ-ପଥେ,
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦୀପ ଫିଙ୍ଗୁଥିଲା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ
ସ୍ୱଭାବେ ପ୍ରଦୀପ୍ତ ଅଙ୍ଗେ ।

ଦିଶୁଥିଲା ମଳିନ ଆନନ,
ଚିନ୍ତାନ୍ୱିତ କୁଞ୍ଚିତ ଭ୍ରୂଯୁଗ,
ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତେ କରୁଣାର ଅଶ୍ରୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ।
ବକ୍ଷତଟ ମୁହୁ ପ୍ରକମ୍ପିତ ଅଶାନ୍ତି ମନ୍ଥନେ,
ମହାସିନ୍ଧୁ ବାତ୍ୟା-ଆନ୍ଦୋଳିତ ।
ଗମ୍ଭୀର ସେ ମୁଖ
ଆସନ୍ନ ଝଟିକାଗମ ଘୋର ଘନଘଟା ।
ମୁଷ୍ଟିବଦ୍ଧ ବେନି ଭୁଜ
ବକ୍ଷେ ବଚ୍ଛନ୍ଦିତ,
ବିନ୍ଧେ ଯେହ୍ନେ ମର୍ମସ୍ଥଳ
ସହସ୍ର ବୃଶ୍ଚିକ !
ଘୋର ନିଶା ଅଖଣ୍ଡ ସ୍ତବ୍ଧତା
ଭେଦି ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ଶୁଭେ ଘନ ଘନ ।
ଉଦ୍‌ବେଳିତ ଚିତ୍ତ ମୋର
ଆଣି ଆପ୍ଲୁତରେ, ପୋଛି ଅଶ୍ରୁ
ଅବତରି ଗଲି ଶ୍ରୀଛାମୁକୁ ।
ପଦଶବ୍ଦେ ପଡ଼ିଲେ ଚମକି —
ଚାହିଁ ପାଶେ ମୋତେ
ସ୍କନ୍ଧେ ମୋର ଆରୋପି ଶ୍ରୀକର
କ୍ଳିଷ୍ଟ କଣ୍ଠେ କହିଲେ ଗୌତମ —
ଛନ୍ଦକ, ମର୍ମେ ମୋର
ଦୁଃସହ ଯନ୍ତ୍ରଣା —

(ଛଏ ଚଉରାଳିଶି)

ଏକେ ଏକେ ବିଶେଜ୍ଞ, ଯେତେ
ସୁଧା ମହୌଷଧି କରିଲ ପ୍ରୟୋଗ,
ନ ହେଲା ହେ ଉପଶମ
ଘୋର ବିଷଜ୍ୱାଳା ।
ଲୋକାଳୟୁ ପାରେ, ସଖା,
ବନାକୀର୍ଣ୍ଣ ଗିରିଶୃଙ୍ଗେ ପଶି
ଲୋଡ଼ିବ ଏକାନ୍ତେ
କାଳସର୍ପ-ବିଷହର ମୃତ୍ୟୁସଞ୍ଜୀବନୀ ।
ବିଦ୍ୟୁତ ପରଶେ ଯେହ୍ନେ
ପଡ଼ିଲ ଚମକ—ବାଣୀ ଶୁଣି ।
ତମାଚ୍ଛନ୍ନ 'ନେତ୍ର ମୋର
ଫେଡ଼ିଲା ସହସା ।
ମଣୁଥିଲ ଏତେ କାଳ ଯାହା
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଧୌତ ମଳୟ ସମୀର
ସ୍ପର୍ଶକ୍ଷମ, ସ୍ଥିର, ମୂର୍ତ୍ତିଗତ,
ଚମକେ ହେଜିଲ ପ୍ରଭୁ,
ନିଶ୍ଚିତ ସେ ଭୀମ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ
ପ୍ରଳୟାନ୍ତ ପ୍ଲାବନ-ସୂଚକ ।
ଆଜି ପୁଣି—

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଛନ୍ଦକ, ଏଇ ନିଦାରୁଣ ପ୍ରାଣଘାତୀ ବାଣୀ ଶୁଣାଇବାକୁ ଏତେ ବହିରେ ଆସିଥିଲ ? ଏ ଆଘାତ ଦେବାକୁ ମନ ବଳିଲା ତମର ଛନ୍ଦକ ?

(ଶଏ ପଲଁଙ୍ଗୁକାଶୀ)

—ଛନ୍ଦକ—

ହେ ଦୟିତ,
ଦାସ ମାତ୍ର ପାଳଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।
ଆପଣଙ୍କର ମର୍ମସ୍ଥଳରେ ଏ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଦେବାଠାରୁ ଛନ୍ଦକର ମରଣ କୋଟି ଗୁଣେ ଶ୍ରେୟ ପ୍ରଭୁ !
ଏତେ ମାତ୍ର
ଆଶ୍ୱାସ ପ୍ରାଣରେ--
ସୁଖଦୁଃଖ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ
ପାଳଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଦାସ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ସତ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ତହିଁରେ କି ଦୋଷ ? କହ କହ ଛନ୍ଦକ, ଆଜି ପୁଣି ଆଉ କଣ ଦେଖିଲ ?

— ଛନ୍ଦକ —

ଥାଉ ପ୍ରଭୁ, ଆଉ ଦିନେ ସବିସ୍ତାରେ କହିବି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଛନ୍ଦକ, ଶିଳାସମ
କଠୋର କରିଛି ହୃଦ,
ମେରୁସମ ଜଡ଼, ନିର୍ବିକଳ୍ପ ।
ମୁହୁର୍ମୁହୁ ଘାତ-ଅଭିଘାତେ
ଜଡ଼ୀଭୂତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି ।
କହ କହ,
ସବୁ ଶୁଣିବି ସଧୈର୍ଯ୍ୟେ,
ସବୁ ଦୁଃଖ ସହିବି ନିରଶ୍ରୁ ।

--ଛନ୍ଦକ—

ଅବଧାନ ହେଉ ତେବେ ପ୍ରଭୁ,
କ୍ଷମ ଦୋଷାଦୋଷ
ଦାସ ମାତ୍ର ଆଜ୍ଞା-ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ
ନୁହେ ଏହା ସ୍ୱାଧୀନ ମନ୍ତ୍ରିତ ।
ଗୋଧୂଳି-ଝଟଝାରୁଣେ
ପ୍ରମୋଦ-ନିକୁଞ୍ଜେ
ଉଠିଲ ସାରଙ୍ଗେ ଯେବେ
ପୀୟୂଷ ଝଙ୍କାର,
ଉଦ୍‌ବେଗ ପୀଡ଼ିତ-ପ୍ରାଣେ
ଲୋଡ଼ିଳ ଗୌତମେ—
ଶାକ୍ୟବଂଶ ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦୀପେ,
ନ ଦେଖି ପୁଚ୍ଛନ୍ତେ ବ୍ୟଗ୍ରେ
ବୋଇଲେ ସଙ୍ଗୀଏ,
କଳାନିଧି ଲୁଚିଛନ୍ତିଁ ମେଘ-ଅନ୍ତରାଳେ
ଲୋଡ଼ିବାର ଶ୍ରମ ହେଲ ବୃଥା ।
ତହୁଁ ପ୍ରଭୁ,
ଅନ୍ୱେଷି ଗୌତମେ
ପ୍ରବେଶିଳ ରୋହିଣୀ-ପୁଳିନେ
ଚକିତେ ହେରିଳ ପ୍ରଭୁ
ଦୃଶ୍ୟ ଚମତ୍କାର—
ନରନେତ୍ରେ ଅତି ଅଗୋଚର ।

(ଶଏ ସତରୁଳଶି)

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ତ୍ୱରା କହ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦକ !

— ଛ —

ଦେଖିଲି—ଏକାନ୍ତ ଏକ ଜମ୍ବୁ ତରୁତଳେ
ଶିଳାଖଣ୍ଡେ, ସମାଧି ଆସନେ
ନିବିଷ୍ଟ ଦେବତା ।
ଅମାନିଶି ତାରାପୁଞ୍ଜ ଖଞ୍ଜି
ସୃଜନ୍ତି କେ ଅପୂର୍ବ ବିଗ୍ରହ,
ଅତନୁର ଅମୃତ-ଗଠନ ।
ତରୁ-ଘନଚ୍ଛାୟା
ନ ଚଳ ରହିଛନ୍ତି ସ୍ଥିର
ପାଦପ-ତଳପେ ।
ପ୍ରାଣ, ପ୍ରଭୁ,
ପୂରିଗଲା ଅସୀମ ପ୍ରସାଦେ;
ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗେ ପ୍ରଣମି ପାଦେ
ହୋଇଲି ଅନ୍ତର,
ନ ଭାଙ୍ଗି ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାଧି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ, ଅତି ଅଦ୍ଭୁତ ଛନ୍ଦକ ! ଏଇ ତରୁଣ କିଶୋରକ ପୁତ୍ର ମୋର, ସେ କାହୁଁ ଏ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନା ଶିଖିଲା ? ପିଞ୍ଜରାବଦ୍ଧ ବିହଙ୍ଗ ସମ ପୁତ୍ର ମୋର, ସେ କାହୁଁ ଜ୍ଞାନର ଅଗମ୍ୟ ଏହି ସିଦ୍ଧଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସମାଧି ଶିଖିଲା ?

(ଶଏ ଅଡ଼ରୂଳାଣି)

—ଛନ୍ଦକ—

ବସନ୍ତ କୋକିଳେ ପ୍ରଭୁ
କେ ଶିଖାଏ ଗୀତ ?
ଗନ୍ଧାମୋଦ ମଳୟ-ମରୁତେ ?
ସ୍ୱଭାବ-ସିଦ୍ଧ ଏ ଜ୍ଞାନ,
ସହଜାତ ଯୋଗଭ୍ରଷ୍ଟ ଦେବେ
ନୁହେ ବଚନ କଦାପି ।
ନାରାୟଣ ଅଂଶେ ପ୍ରଭୁ,
ଉଦ୍ଭବ ତାଙ୍କର,
ଅସାଧ୍ୟ ତାଙ୍କର କିବା
ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଣ୍ଡଳେ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କର ତ୍ୱରା ପ୍ରତିକାର—
ଆକାଶ ପାତାଳ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ
ସପ୍ତସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଥି
ଆଣ କାହୁଁ ମହୌଷଧି,
କର କ୍ଷିପ୍ର ବ୍ୟାଧି ଉପଶମ ।
ଚଲ ତ୍ୱରା — ନ କର ବିଳମ୍ବ ଲେଶ,
କର ତ୍ୱରା ସର୍ବ ଆୟୋଜନ,
କାଲି ସୂର୍ଯ୍ୟ ନୋହୁଣୁ ଉଦିତ
ଗଉତମ ହେବ ଅଭିଷିକ୍ତ ।
ପୁତ୍ର ମୋର ନୋହିବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ

(ଶଏ ଅର୍ଣଆଶ)

ପିତାପିଣ୍ଡେ ପ୍ରାଣ ଆଉଁ ।
ଯାଅ କ୍ଷିପ୍ର ଗତି
ଜଣାଅ ସଚିବେ ।
ଶରବେଗେ ଯାଇ ତ୍ୱର
ବିଶ୍ରାମ-ଭବନେ,
ସଜାଗ ରଖିବ ଯେତେ
ରକ୍ଷୀ ସପ୍ତଦ୍ୱାରେ ।
ନିଜେ ତୁମ୍ଭେ ରହ ଶେଷଦ୍ୱାରେ,
ପ୍ରାଣାନ୍ତେ ଯେମନ୍ତେ କେହି
ନ ଛୁଡ଼ିବେ ପୁତ୍ରେ
ପରିଖା ବାହାରେ ।

—ଛନ୍ଦକ—

ଅନନ୍ତ ଆକାଶେ ପ୍ରଭୁ,
ଉଡ଼ିବ ଯେ ପକ୍ଷୀ,
ଶୁଣାଇବ ବିଶ୍ୱଜନେ
ଅଭିନବ ବାଣୀ,
କିବା ଶକ୍ତି ଧରେ ନରଦେହ,
ସେ ଅନନ୍ତ ଗତିପଥ
କରିବ ନିରୋଧ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ମନ୍ତ୍ରଣା ନ ଯାଚେ କେହି—
କର ତ୍ୱର ଆଦେଶ ପାଳନ ।

(ଶଏ ପ୍ରରୁଶ)

—**ଛନ୍ଦକ**—

ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ ଆଜ୍ଞା ତବ ।   [ପ୍ରସ୍ଥାନ]

[ଗୌତମ ଆସି ପହୁଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କର ସଦାପ୍ରସନ୍ନ ମୁଖ ପାଣ୍ଡୁର; ନେତ୍ର ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ]

—**ଗୌତମ**—

ପିତା !

—**ଶୁଦ୍ଧୋଦନ**—

ଏ କି ପୁତ୍ର ? କି ଅଦ୍ଭୁତ ଆଜି
ନେତ୍ରେ ଅଶ୍ରୁଧାର ତୋର ?
ଚିରହାସ୍ୟମୟ ମୋର ହୃଦୟ-ଚନ୍ଦନ
କି ଅଭାବ ପୁତ୍ର ତୋର ?
କି ତୋର ସନ୍ତାପ ?
ରାଜପୁତ୍ର, ଦେବପ୍ରିୟ ତୁହି ?

—**ଗୌତମ**—

ପିତା ! ବିଶ୍ୱସାର
ଦୈନ୍ୟଦୁଃଖ-ଖଣି
ଅନନ୍ତ, ଅନବଚ୍ଛିନ୍ନ, ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅତି ।
ପ୍ରାଣେ ପିତା, ଉପୁଜେ ଆଘାତ
ହୃତପିଣ୍ଡ କରେ ଛିନ୍ନ, ବିଦାରିତ,
ବିକଳ ମୋ ଚିତ୍ତ ମନୋବୃତ୍ତି,
କହ ପିତା, ଅଭିଜ୍ଞତା ବଳେ
ଅଛି କି ନା ମୁକ୍ତିପଥ ଏଥୁଁ

ଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଦାବଦାହ
ଭୁବ୍ର ନିର୍ବାପନେ ?

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପୁତ୍ର ! ତୋର ତରୁଣ ବୟସ
ଅନଭିଜ୍ଞ ଚିତ୍ତ ତୋର;
ଅନଭ୍ୟସ୍ତ ନେତ୍ର-ଅଶ୍ରୁବାଷ୍ପଣେ ତୋ ପୁଣି
କ୍ଷୁଦ୍ର ଦିଶେ ବିଶାଳ ଆୟତ ;
ନିତ୍ୟ ଦୈନ୍ୟନ୍ଦନ ଦୁଃଖ
ଦିଶେ ବିଭୀଷିକାମୟ ।
ଅଗ୍ରସର ହେବୁ ଯେବେ
ଜୀବନର ଜୟଯାତ୍ରା-ପଥେ
ରାଜ୍ୟ-ରଶ୍ମି ଘେନି କରେ,
ନିୟୋଜିତ ହେବୁ ଯେବେ
ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଶାସନେ,
ତୁଟିଯିବ ଅକାରଣ ଖେଦ ।
କର୍ମ୍ମମୟ ଜୀବନର ନିୟତ ତାଡ଼ନେ
ଶିଳାସମ କଠୋର ରେ ହେବ ଚିତ୍ତ ତୋର,
ଆବେଗ-ଜନିତ ଯେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି
ହେଲେ ବାବୁ, ଯିବୁ ତୁ ପାସୋରି ।

—ଗୌତମ—

ପିତା ! କୋଟିକଳ୍ପ-ଅବଦାତ
ବିଷମ ଏ ବ୍ୟାଧି,

କାରଚୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ
ଅନାରୋଗ୍ୟ କ୍ଷତ—
ରୌଦ୍ରତପ୍ତ ବାଲୁକା-ଶୟନ,
ଏ କି ପିତା ବିସ୍ମୃତିର ବସ୍ତୁ ?
ଜରା ବ୍ୟାଧି ମୃତ୍ୟୁ,
ଅଜ୍ଞାତ କେ ନିୟତିର
ମର୍ମନ୍ତୁଦ କ୍ରମ—ଅସହ୍ୟ ଏ ମୂର୍ମୁର-ଦହନ,
ଏ କି ପିତା ବିସୋରିବ ଜୀବ ?
ଅନୁଭୂତିଶୀଳ ଏହି ମାନବ-ଜୀବନ
ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ସେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ କଟାହେ
କାହୁଁ ପିତା ରହିବ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ?
ଦିଅ—ଦିଅ ପିତା, ଅନୁଜ୍ଞା ପୁତ୍ରକୁ,
ଲୋଡ଼ିବ ବିଷମ ବ୍ୟାଧି
ପୀୟୂଷ ଭେଷଜ,
ଆଣି ଦେବ ବିଶ୍ୱଜନେ
ଅଖଣ୍ଡ ଆନନ୍ଦ,
ନିତ୍ୟ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ସୁଖ !

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପୁତ୍ର ମୋର, ହେଲୁ କି ଉନ୍ମତ୍ତ ବାବୁ !!
ଶାକ୍ୟରାଜ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଳକା,
ପିତା, ମାତା, ଯଶୋଧାରା କମଳ-କଳିକା,
ନବଜାତ ଲାବଣ୍ୟ ପ୍ରତିମା—

(ଶଏ ତେଏନ)

ବିଳାସ-ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ
ଅଖଣ୍ଡ ଏ ଉର୍ବର ଭୂଖଣ୍ଡ,
କୋଟି ଜନ୍ମ ତପସ୍ୟାର ଫଳେ
ଯାହା ପୁତ୍ର, ତଥାପି ଦୁର୍ଲଭ,
ସେ କି ପୁତ୍ର, ଫିଙ୍ଗି ଦେବା ନିଧି ?

—ଗୌତମ—

ତଥାପି, ସମସ୍ତ ପିତା !
ମରଣ-ଅଧୀନ—
ନଶ୍ୱର ଅଳୀକ ଜଳ-ବୁଦ୍‌ବୁଦ ସମାନ ।
ପିତା, ପିତା !
ପୁତ୍ର ତବ ସେ ନିଧି-ପ୍ରୟାସୀ
ଯେଉଁ ନିଧି ମାନବ କଳ୍ପନା
ହେବ ନାହିଁ ନିଶାନ୍ତ ସ୍ୱପନେ—
ଅକ୍ଳେଦ୍ୟ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଯାହା
ନିତ୍ୟ ଚିରନ୍ତନ—
ଯାହା ସ୍ପର୍ଶେ ଶୋକଦୁଃଖ
ଜରାବ୍ୟାଧି ହେବ ନିର୍ବାପିତ ।
ପିତା, ଧରୁଛି ଚରଣ; ନକର ବାରଣ ପିତା !
ବିବେକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପଥ ଅନୁସରୁ ପୁତ୍ର,
ଧନ୍ୟ ହେଉ ନିଖିଳ ଭୂଗୋଳେ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପିତା, ମାତା, ପରିଣୀତା, ନବଜାତ ପ୍ରତି
ଗୃହାଶ୍ରମ, ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜ, ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରତି

ନାହିଁ କି ରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତୋହର ?
ଦେବତା-ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ
ଯହିଁ ତୋର ଅବସ୍ଥିତି ପୁତ୍ର !
ଦେଖି ତ ବିଚାରି
କେଉଁ ଯୁକ୍ତିବଳେ
ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ଉଦାସୀନ ତୁହି ?

—ଗୌତମ—

ପିତା ! ଗୁରୁତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନେ
ବିସର୍ଜନ ଦେବି ସ୍ୱେଚ୍ଛେ
ସଂସାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।
ଅତୃପ୍ତ ଏ କ୍ଲିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣ ମୋର
ନ ରହି ପାରିବ ପିତା,
ସସୀମ ବେଷ୍ଟନେ ।
ତେଜିବି ଏ ଗୃହାଶ୍ରମ,
ତୁଟାଇବି ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଶୃଙ୍ଖଳ ।
ନିଶ୍ଚିତ ସଂକଳ୍ପ ପଥେ
ନ ଦିଅ ବ୍ୟାଘାତ ପିତା,
କୃତାଞ୍ଜଳି-ପୁଟେ କରେ ନିବେଦନ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପୁତ୍ର ! ଏ କି କହୁ ବଜ୍ର-ବାଣୀ ?
ନୁହ ପୁତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦୟ ତୁ ଏତେ,
କର ଦୟା ତୋ ବୃଦ୍ଧ ଜନକେ !

ନ ତେଜ ରେ ଅକାଳେ ସଂସାର,
ସିନ୍ଧୁଗର୍ଭେ ଶାକ୍ୟରାଜ୍ୟ
ନ ଫିଙ୍ଗ କଦାପି ।

ଗୌତମ, ପ୍ରିୟତମ ପୁତ୍ର, ଜୀବନସର୍ବସ୍ୱ ମୋର, ପିତା ମୁଁ ତୋର, ତୋତେ ଅନୁନୟ କରୁଛି—ଏ ଉନ୍ମତ୍ତ ସଂକଳ୍ପ ପରିହାର କର ।

ଯାହା ଅଭିରୁଚି ପୁତ୍ର,
ଦେବି ଆଣି ନନ୍ଦନୁ ଆହରି,
ପ୍ରାଣଘାତୀ ଏ ସଂକଳ୍ପ
ତେଜ ପ୍ରିୟତମ !

[ଗୌତମ କିଛି କାଳ ନୀରବ ରହିଲେ]

—ଗୌତମ—

ଦିଅ ତେବେ ଦୟା ବହି ପିତା,
ଦୁଇ ବର ଅଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନେ ।
ପାଇଲେ ସେ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ
ନ ତେଜିବି ଗୃହାଶ୍ରମ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

କହ, କହ ପୁତ୍ର,
କହ ତ୍ୱରା କିବା ତୋ ଈପ୍ସିତ୍ ?

—ଗୌତମ—

ଦିଅ ଏହି ଦୁଇବର ତେବେ—
ଜରାବ୍ୟାଧି ନ ସ୍ପର୍ଶିବ ପ୍ରିୟଜନ ଅଙ୍ଗ,

ଦୁଃଖଦୈନ୍ୟ ନ ପଶିବ
ମାନବ ସମାଜେ,
ଜୀବର ଜୀବନେ,
ନ ଆସିବ ମରଣ କଦାପି,
ବିରାଜିବ ବିଶ୍ୱକୋଳେ
ଅନନ୍ତ ଯୌବନ—
ନିତ୍ୟ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

[କ୍ଷଣେ ନୀରବ ରହି] ନୁହେଁ ପାଇବାର ଯାହା,
ନୋହିଛି ସମ୍ଭବ ଯାହା ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟରୁ
ମାନବ-କଳ୍ପନା-ସୀମା ଅଗମ୍ୟ
ଯେ ବସ୍ତୁ,
ପୁତ୍ର, ତହିଁ ବଳାଉଛୁ ମନ ।
ପିତା ତୋର ଧନ, ଅଣକତ,
କାହୁଁ ପୁତ୍ର,
ପାଇବ ସେ ନିଧି ?

—ଗୌତମ—

ଦିଅ ତେବେ ଅନ୍ୟ ବର ପିତା,
ତେଜିଲେ ସଂସାର
ନୋହିବ କାତର ନିଜେ—
ପ୍ରବୋଧିବ ଯାହା ଚିତ୍ତେ
ଉପୁଜେ ଆଘାତ ।

ପିତା, ପିତା ! କର ଆଶୀର୍ବାଦ
ଦିଅ ପିତା ପଦଧୂଳି—ମହାତୀର୍ଥ-ରେଣୁ ;
ସେ ଆଶିଷବଳେ ପିତା,
ପୂରୁ ମନୋରଥ
ସିଦ୍ଧ ହେଉ ଅର୍ଥ ମୋର,
ଖେଦ-ଖିନ୍ନ ଏ ସଂସାରେ ପିତା,
ନୋହୁ ମୋ ପ୍ରବୃତ୍ତି ।

—ଶୁଦ୍ଧୋଦନ—

ପୁତ୍ର, ପୁତ୍ର !!
ପୁତ୍ର କି ରେ ତୁହି
ପଞ୍ଚଭୂତମୟ ଏହି ଦୀନ ଜନକର ?
ଅବା କେଉଁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଦେବତା
ଦୟା ବହି ଆସିଅଛୁ ବିତରି ପ୍ରସାଦ ?
ପୁତ୍ର ମୋର
ଏକମାତ୍ର ସୁଖ ଜୀବନର,
ଶାକ୍ୟବଂଶ-ସୁରଧୂନୀ—ସତ୍ୟ ଧ୍ରୁବତାରା,
ଜଗତର ମୋକ୍ଷ
ତୋର ପ୍ରାଣର କାମନା,
ହୁଅ ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ।
ପିତାର ଆଶିଷ ନିତ୍ୟ
ହେବ ରକ୍ଷୀ ଅକ୍ଷୟ କବଚେ ।

ଗୌତମ ପିତାଙ୍କର ଚରଣରେଣୁ ନେଇ ବିଦାୟ ନେବାରୁ ଶୁଦ୍ଧୋଦନ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହେଲେ । ଗୌତମ ତାଙ୍କୁ ତୋଳି ଧରିଲେ ।

—ଗୌତମ—

ଜୀବନ-ବିଧାତା ମୋର
ଦେବତା ଜଗତେ—
ଭୂମି ନୁହେ ଯୋଗ୍ୟ-ଶଯ୍ୟା ତବ ।
ଆସ ପିତା,
ରଚିବ ଶୟନ ତବ କୋମଳତା କୋଳେ
ସୁଖଶାନ୍ତି-ଶୀତଳ-ଉତ୍ସଙ୍ଗେ
ମୋ ବକ୍ଷେଦ ଯନ୍ତ୍ରୀଁ ପିତା,
ନ ଦେବ ଆଘାତ ।

[ପିତାଙ୍କୁ କୋଳରେ ଧରି ପ୍ରସ୍ଥାନ]

ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

ରାତ୍ରି ତୃତୀୟ ଯାମ

[ଶୟନ କକ୍ଷ । ରତ୍ନ-ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କରେ ନବଜାତ ଶିଶୁପୁତ୍ରକୁ ବକ୍ଷ ଉପରେ ରଖି ସୁରୂପା ଗୋପା ନିଦ୍ରିତା, ଘୁମଘୋରେ ବ୍ୟସ୍ତ-ବସନା । ପାର୍ଶ୍ୱରେ ମଣିମୁକ୍ତାର ଝଟସ ଝାଲରର ଅନ୍ତରାଳରେ ପିସା, ଉତ୍ତମା, ଚନ୍ଦା, ଜାଳନୀ, ହସ୍ତା-ସମସ୍ତେ ଗଭୀର ନିଦ୍ରାଭିଭୂତା । ଗଙ୍ଗା ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ବସି ଚାମର ବ୍ୟଜନ କରୁ କରୁ ତନ୍ଦ୍ରାବଶ କଣ୍ଠରେ ଗୀତ ଗାଉଥିଲେ । ଗୀତ ଶେଷ ପ୍ରାୟ ।]

—ଗଙ୍ଗା—

ଆଷାଢ଼ର ଘୋର ବଉଦ
ଚୂଲେ ମନ୍ଥର ଗତି ।
ତଳପେ ଶୋଇଛି ପଥିକ
ତରୁ ଟେକିଛି ଛତି । ୧ ।
ପହୁଡ଼କୁ ବଜେ ତପନ
ଦିନ ଗଲାଣି ସରି
ଏ ପଥ୍ ଯିବେ ଗୋ ସଜନ !
ଆଜି ଦିଗନ୍ତ ପାରି । ୨ !

ବନ ଗଲି—ମଠ ନ ହୁଅ
ବୋଲି ଦେଲି ମୁଁ ଡାକି
ଘୁମଘୋରେ ଥରେ 'ଗୃହିଁଲେ
ପୁଣି ବୁଜିଲେ ଆଖି । ୩ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସୀ ଦେଇଥିଲି ଗୋ
ତାଙ୍କୁ ଶୁଭ ସଙ୍ଗୁଳା
ଅଳସପଣେ ଗୋ ସଜନ,
କରିଦେଲେ ସେ ହେଳା । ୪ ।

ମଲି, ଇଏ କୁଆଡ଼େ ଶୋଇପଡ଼ିଲେଣି କେତେବେଳୁ । ମୁଁ ତୁଣ୍ଡାଟାରେ ଗର୍ଜି ହଉଚି । ପିସା, ଶଶା, ହସ୍ତୀ—ମଲି ଯାଃ, ସମସ୍ତେ ତ ଘୁମଘୋରେ ଢଳି ପଡ଼ିଲେଣି ।

[ବୀଣା ଧରି ପ୍ରସ୍ଥାନ]

[ଗୌତମ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ତାଙ୍କର ନିଷ୍କଳଙ୍କ ମୁଖରେ ଗମ୍ଭୀର ବିଷଣ୍ଣତା । ସଙ୍କଳ୍ପବଦ୍ଧ ଅଧରଯୁଗଳ]

—ଗୌତମ—

ପାନ କରି
ସୁଧାଧାରୀ କ୍ଷୀରବ୍ଧି-ମଥିତ
ରୋଧିବାକୁ କାଳ କ୍ଷିପ୍ର ଗତି,
ଚିରନ୍ତନ କରିବାକୁ
ନୀରୋଗ ଯୌବନ,
କରଗତେ
ଥରେ ମାତ୍ର ମାଷ୍ଟ୍ରା-ଅଙ୍ଗୁଷ୍ପୁ

କ୍ଷଣେ ମାତ୍ର ଅପୂସ୍ଥାନ୍ତ ମଣି
ଏ ସୁଷମା ନୁହନ୍ତା ମଳିନ—
ମୃତ୍ୟୁ ଜୟ କରିବ ନିଶ୍ଚିତ ।
ଗୋପା--ଗୋପା—
ପ୍ରଣୟ-ପିତୁଳୀ ! ଝାଉଁଳି ପଡ଼ିବୁ ପରା
ନ ହେରି ଗୌତମେ ।
ନବଜାତ ମୁଖ ଚୁମ୍ବି
ଆକୁଳ ଆବେଗେ
ଭାସିବୁ ନୟନ-ଜଳେ ନ ମାନି ପ୍ରବୋଧ !
ହେ ଗଙ୍ଗା, ଗୌତମୀ, ପିସା,
ଉତ୍ତମା ରୂପସୀ,
ପ୍ରିୟ ଅତି ରୁଚିର ମୋହନ
ଜୀବନ ରହସ୍ୟମୟ ମୟୂର-ଚନ୍ଦ୍ରିକା—
    ଏ କି—ଏ କି
    ଏ କି ଆଜି ବିକୃତ-ଦର୍ଶନ ?
ଏହି କି ରେ ମାନବ ଜୀବନ ?
ନିଶାନ୍ତ ଶିଶିର ସମ
ସ୍ପର୍ଶ-ଅସହିଷ୍ଣୁ
ତୁଟିଯାଏ ସମୀର ସଞ୍ଚାରେ ! !
ଏହି କି ରେ ପ୍ରଜାପତି-କାନ୍ତି
ଭଜଇ ବିକୃତି
ନେତ୍ର ପଲକ ଅନ୍ତରେ ! !

ଗୋପା—ଗୋପା,
ଅଣାୟତ୍ତେ ଭଜବୁ ବକୃତ
ଅକସ୍ମାତେ ମହାନନ୍ଦାଘାତେ ।
ଏ କି ମହା ଛିନ୍ନ ବିଶୃଙ୍ଖଳା
ମୃତ୍ୟୁ-ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ବିଖଣ୍ଡିତ !!
ନିରପେକ୍ଷ ନିୟାମକ—ଅଳୀକ କଳ୍ପନା;
ଦୁର୍ଦ୍ଦୈବ ତାଣ୍ଡବ ଯୋଗ୍ୟ
ଏ ଶ୍ମଶାନ ଭୂମି ।
(ଗୋପାଙ୍କୁ ଚୁମ୍ବି)ବନ୍ଧୁଳି-ଅଧର-ରାଗ ଯିବ ଗୋ ମିଳାଇ
ସୁରଭି ଉଜାଡ଼ି ଦେବ
ପ୍ରଦୋଷ ସମୀର—
ଶତଜନ୍ମ ସଞ୍ଚୀକୃତ
ସ୍ତୂପିତ ସୁକୃତ
ନ ପାରିବ ନିରୋଧି ଲୁଣ୍ଠନ ।
ଦେବ କି ଦୁର୍ଲଭ ସତେ ସୁଧା-ସଞ୍ଜୀବନୀ
ପ୍ରାଣାନ୍ତ ପ୍ରୟାସେ ?
ଯୌବନର ଏ ଚୈତ୍ର ବସନ୍ତ,
ପୁଷ୍ପିତା ଏ ଲତା,
ପଡ଼ିବ ଝାଉଁଳି କାଳ କରାଳ ପରଶେ ।
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ସେ ନିଦାଘର ଅନ୍ତେ
ଆସିବ କି ପୁଣି ମଧୁମାସ ?
କେ କହିବ,

କାହିଁ, କେଉଁ ଯବେ
କେଉଁ ଦେଶେ କେମନ୍ତ ଆକାଶେ ?
ଅନିଶ୍ଚିତ—
ଅଧ୍ରୁବ-ଅସତ୍ୟ ।
ଭୋଗ-ସିଂହାସନେ ବସି,
ମୌଳି ନମି ନ ମାନବ
ମରଣ-ଶାସନ —
ଅଜ୍ଞାନ ତମିସ୍ରାଚ୍ଛନ୍ନ କ୍ଲିଷ୍ଟ ହାହାକାର
ନ ପାରିବ ସହି ।
ସମାଗତ-ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୋ ନିଷ୍କ୍ରମଣ କାଳ—
ଯାଉଛି ମେଲାଣି ଦେଇ
ଜୀବନ କୌତୁକ ସୁଖ
ଯାଉଛି ବସନ୍ତି
ଅନଶ୍ୱର ନିର୍ବିକଳ୍ପ ମୁକ୍ତ ଆମନ୍ତ୍ରଣେ ।
[ପିଲଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ]
ଗୋପା— ଗୋପା,
ଯାଉଛି ଗୋ ଛାଡ଼ି ପ୍ରିୟତମା
ଚିର ଦିନ ପାଇଁ ।
ଊଷାଗମେ କାଲି
ଦେଖିବୁ ଗୋ ଦଶଦିଶ
ସରସ, ସୁନ୍ଦର---ନିତ୍ୟ, ନୈମିତ୍ତିକ
କେବଳ ଗୌତମେ, ବନ୍ଧୁ

ନ ଦେଖିବୁ ଆଉ ।
ମଣିବୁ ଅଯୋଗ୍ୟ ତବ
ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରଣୟେ
ଅଭାଜନ, ନିର୍ବିଘ୍ନର, ନିଷ୍ଠୁର କଠୋର ।
ସ୍ମୃତିପଟୁ ପୋଛିଦେବୁ
ଗଉତମ ନାମ —
ମଣିବୁ ଗୌତମ କେହି
ନ ଥିଲା ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ।

[ସ୍ତମ୍ଭରେ ଶିର ରଖି ଅଶ୍ରୁ ବର୍ଷଣ କରୁ କରୁ—ଚମକିପଡ଼ି]

ଦୂରେ — ଦୂରେ
ଶୁଭେ ଅନିବାର
ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ବ୍ୟଥିତର କରୁଣ କ୍ରନ୍ଦନ
ମର୍ମଭେଦୀ ମରଣ ଗର୍ଜନ ।
ମହାଶୂନ୍ୟେ ନଗ୍ନ ନଭତଳେ
ଜଳେ ଲେଲ ଶିଖା
ଉଗ୍ର ଚଣ୍ଡ ଚିତାନଳ—
କେତେ ଗୋପା,
ପିତାପୁତ୍ର, ଜନନୀ, ସୋଦର,
କାଷ୍ଠସମ ପଡ଼ନ୍ତି ପାବକେ
ଭସ୍ମ ମାତ୍ର ରହଇ ସନ୍ତକ ।

ଯିବ, ଯିବ, ଦୂରେ — ବହୁଦୂରେ
ଗଗନ-ଅଙ୍ଗନେ—

[ଗୋପାଙ୍କର ସହସା ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଗଲା-ସେ ଚିତ୍କାର କଲେ]

—ଗୋପା—

କାହିଁ ଯାଅ ଗୋପାର ସର୍ବସ୍ୱ
କନ୍ଦାଇ ଏ ପୁରବାସୀ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନେ ??

—ଗୌତମ—

ଗୋପା, ପ୍ରିୟତମା, କି ବେଦନା ପ୍ରାଣେ ତୋର ?

—ଗୋପା—

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ରହିଛୁ ଦେବ,
ଦେଖିଲି ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ।
ଆସ ପୂଜ୍ୟ, ବସ ମୋର ପାଶେ
ଅକାରଣ ଭୟ
ଲିଭିଯାଉ ପୀୟୂଷ ପରଶେ ।

[ଗୋପାଙ୍କ ମସ୍ତକ କୋଳରେ ଧରି ଗୌତମ ବସିଲେ]

—ଗୌତମ—

ଗୋପା, ପଞ୍ଚଭୂତେ ଗଠିତ ଏ ଦେହ,
ନଶ୍ୱର ଭଙ୍ଗୁର ଅତି
ଜରା ବ୍ୟାଧି ତାଣ୍ଡବ ଶ୍ମଶାନ—
ଶିର ପରେ
ବିଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ଆଗ୍ନେୟ ଆବର୍ତ୍ତ,
ଏ ନୁହେ ଗୋ ଯଶୋଧାରା,
ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥଳ ବିଶ୍ରାମର ।

(ଶଯ୍ୟା ଛାଡ଼ିଠି)

—ଗୋପା—

ଏ କି କହ, ଜୀବନ-ସର୍ବସ୍ୱ,
କଠୋର ନିଷ୍ଠୁର ଅତି ମର୍ମଭେଦୀ ବାଣୀ ?
ଏ କି ଗୋ ନିଶୀଥ-ସ୍ୱପ୍ନ
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରତ୍ୟୟ—
ବଜ୍ରପାତ ନିରଭ୍ର ଆକାଶେ !!
ଉଦ୍‌ବେଳିତ, ହୃଦଗ୍‌ଧ
ମୋ ଚିତ୍ତ, ଦିଅ ପ୍ରଭୁ, ଆଶ୍ୱାସନା—
ଦିଅ ତବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରଶ ।

—ଗୌତମ—

ଗୋପା, ତୁ ମେଣ୍ଠୁ ଗୋ
ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅତି—ଅତି ପ୍ରାଣାରାମ,
ମୃଦୁ ଅତି, ସ୍ୱାଦୁ ଅତି ନତି ଗୌତମର,
ପ୍ରାଣ ଲେଢ଼େ
ସମର୍ପିବ କରେ ମାନବ-ଦୁର୍ଲଭ ନିଧି,
ସ୍ପର୍ଶେ ଯାର ତୁଟିଯିବ
ଭବ-ଭଙ୍ଗୁରତା ।

—ଗୋପା—

ଅସୀମ ଶକ୍ତି-ଧର
ଦେବତା ମୋହର,
ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ଏମନ୍ତ କାହିଁ
ଅଛି ଭୂମଣ୍ଡଳେ ! .

—ଗୌତମ—

ଦୁର୍ଲଭ ଗୋ ମାୟାମୃଗ,
ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ଏକାନ୍ତ,
ଛାୟା ସମ ନିତ୍ୟପଳାୟିତ ।
ଗୋପା, ମନେ ପଡ଼େ
ରାମାୟଣ ଅଭିରାମ ଗାଥା ?
ମନେ ପଡ଼େ ଜାନକୀ ଆଦର୍ଶ ?
କି ଅଦ୍ଭୁତ ତ୍ୟାଗ ଗୋପା !
ପବିତ୍ର ଚରିତ୍ର,
କିବା ଶିକ୍ଷା ମହାସ୍ଥାନ ! !

—ଗୋପା—

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେବତା ସ୍ୱର୍ଗେ
ଗୌତମ-ସେବକୀ
ଆକାଙ୍କ୍ଷିଣୀ ମହତ୍ତର ଶୀର୍ଷେ ।

—ଗୌତମ—

ଯଶୋଧାର—
ଅତୀତ ନିଶାର୍ଦ୍ଧ
ଭଜ ଗୋ ସୁନିଦ୍ରା ଦେବି,
ଅବଶ ଶରୀରେ
ନ ସହିବ ଉଜାଗର-କ୍ଳେଶ ।

(ଶଏ ଅନ୍ତରେ)

—ଗୋପା—

ମାଡ଼ିଆସେ ଘୋର ତନ୍ଦ୍ରା
ଶାନ୍ତ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁଣ୍ୟ ଅଙ୍କେ ତବ ।

[ଗୋପା ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଗୌତମ ନିର୍ନିମେଷ ନେତ୍ରରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ]

—ଗୌତମ—

ସୁଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ଶରଦ-ଚନ୍ଦ୍ରମା
କେଡ଼େ ତୁସ୍ର ଭଙ୍ଗିଲୁ ଗୋ ନିଦ୍ରା
ନିର୍ଭୟେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତେ,
କେଡ଼େ ଆନନ୍ଦ ଆବେଶେ ।
ଗୋପା, ଗୋପା !
ସୁଷୁପ୍ତି ଥାଇ କି ଏହି ଆଗ୍ନେୟ ଆବର୍ତ୍ତେ ?
ଭଙ୍ଗୁରତା-ଝଟିକା-ପ୍ରବାହେ
ନାହିଁ ଗୋ ବିଶ୍ରାମ,
ନାହିଁ ତୃପ୍ତି, ଶାନ୍ତି ଅବା ।
ପାର୍ଥିବ ଏ ଭୋଗ
ଅନିତ୍ୟ ଅଧ୍ରୁବ ଘୋର ମିଥ୍ୟା-ପ୍ରବଞ୍ଚନା ।
[ଗୋପା-ଶିର କୋଳରୁଁ ଓହ୍ଲାଇ]
ଗୋପା, ଗୋପା !
କୋଟି ବିଷଧର ବର୍ଷେ
ଉଗ୍ର ହଳାହଳ
ହୃଦସ୍ଥଳେ ମୋର;

ରକ୍ଷା ନାହିଁ—ନାହିଁ ନିବର୍ତ୍ତିବା ପଥ,
ଯିବି ଦୂରେ—
ବହୁ ଦୂର ବିହଙ୍ଗ ପକ୍ଷରେ
ଆହରିବି
ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ମରଣ-ନିର୍ବାଣ
ବିଶଲ୍ୟ କରଣୀ—
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ସେହି ସୃଷ୍ଟି-ସାକ୍ଷୀ
ସପ୍ତର୍ଷି ମଣ୍ଡଳ—ସମାଗତ ନିଷ୍କ୍ରମଣ ଯୋଗ
ସାରଲ୍ୟ-ଲାବଣ୍ୟ-ପ୍ରେମ-ପୀୟୂଷ-ପ୍ରତିମା
ନବଜାତ କମଳ-କଳିକା
ମିଛେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଘୋର—
ତଥାପି—
ଅଟଳ ସଂକଳ୍ପ ମୋର,
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ମୁଖେ—
ହିମାଳୟ ଆସି ଯେବେ
ଅର୍ଗଳେ ମୋ ପଥ,
ତଥାପି ମୁଁ ଯିବି ଯଶୋଧାରା,
ଲଂଘି ଲକ୍ଷ ବିଘ୍ନ ହେଲେ ବିବେକ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ ।
ନିଭୃତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ
ଜଳେ ତାରକା-ଦୀପ୍ତିରେ,
ଅଖଣ୍ଡ ସ୍ତବ୍ଧତା
ରଚେ ପୂତ ଆମନ୍ତ୍ରଣ

(ଶଏ ସତୁରି)

ଯିବ, ଯିବ ବିସର୍ଜି ସର୍ବସ୍ୱ —
ପତ୍ନୀ, ପୁତ୍ର, ପିତା, ମାତା,
ପ୍ରଜା, ରାଜ୍ୟଭୋଗ !
ଯଶୋଧାରା,
ଶେଷ ଏ ଚୁମ୍ବନ [ଚୁମ୍ବନ କଲେ]
ଭାସି ଆସେ—
ଅଲଂଘ୍ୟ ଆଦେଶ ଅଶନି-ନିର୍ଘୋଷେ ।
ଯିବ ଦୂରେ
ସପ୍ତ ସିନ୍ଧୁପାରେ
ନ ଦିଶୁଣୁ ଉଷା-ଅଂଶୁମାଳୀ ।
[ବେଗେ ପ୍ରସ୍ଥାନ ଓ ପୁନଃ ପ୍ରବେଶ]
ଗୋପା, ଗୋପା !
ଏ କି ମହା ଆକର୍ଷଣ ? ?
ଛିଣ୍ଡି ଯା ରେ ମାୟା-ତନ୍ତୁଜାଲ,
ତୁଟି ଯା ରେ ପ୍ରଣୟ-ଶିକୁଳି,
ମଜ୍ଜି ଯାଉ ସତ୍ତା ମୋର
ଉଚ୍ଛ୍ୱଳ ତରଙ୍ଗେ—
ଭାସିଉଠ — ଭାସିଉଠ ନେତ୍ରାଗ୍ରତେ
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ,
ତ୍ରିଲୋକ-ପାବନ ଜ୍ଞାନ-ଅଗୋଚର ଦ୍ୟୁତି ।
[ବେଗେ ଦୌଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ]

* * *

ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କ

ତୃତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ

ଶେଷ ରାତ୍ରି

[ହିମାଚଳର ମହିମାମଣ୍ଡିତ ବିଚିତ୍ର ବିଶାଳତା—ପଦଚୁମ୍ବୀ ଘନ ଅରଣ୍ୟାନୀର ମେଦୁର ଶ୍ୟାମଳତା—ଅଷ୍ଟମୀର ଖଣ୍ଡଚନ୍ଦ୍ର ଅସ୍ତମିତ ପ୍ରାୟ । ଦିଗନ୍ତବିସ୍ତୃତ ଗିରିମାଳାର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ମସୀରେଖା ଚହ୍ଲାଇ ଦେଇ ଅସ୍ତମିତ-ପ୍ରାୟ ଚନ୍ଦ୍ରର ଶେଷ ଆଭା ଗଗନରୁ ମିଳାଇ ଯାଉଥିଲା । ଗୌତମଙ୍କ ପଛେ ଶ୍ୱେତାଶ୍ୱ ଧରି ଛନ୍ଦକ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ]

—ଛନ୍ଦକ—

ଗମ୍ଭୀର ନିଶୀଥେ
କାହିଁ ଯିବ ରାଜପୁତ୍ର ଆଜ ?

—ଗୌତମ—

ବିଶ୍ୱ ମୋତେ କରେ ରେ ଆହ୍ୱାନ,
ବିସର୍ଜି ଏ ଗୃହାଶ୍ରମ
ଯିବି ବିଶ୍ୱ ପାରେ—ଲୋଡ଼ିବାକୁ ଅତୁଳ ସମ୍ପଦ ।
କରିବି ତପସ୍ୟା,
ଜଗତରେ ଶିବ ଶାନ୍ତି କରିବି ପ୍ରତିଷ୍ଠା,
ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ମରଣର ଦୁଃଖ

(ଶଂଏବାସ୍ତର)

ହେବ ନିର୍ବାପିତ ।
ଜୀବନର ସ୍ୱପ୍ନ ଆଜ ହେବ ରେ ସାର୍ଥକ,
ତେଣୁ, ତେଜିବ ଭବନ ।

—ଛନ୍ଦକ—

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାନ୍ତିଜଣା ଦେହ
ଶିରୀଷ-କୋମଳ,
ଏଥେ କି ସମ୍ଭବ ଦେବ କଠୋର ତପସ୍ୟା ?
ଏ କି ନିଦାରୁଣ ବାଣୀ
ଶୁଣାଇଲ ଆଜି ?
ତ୍ୟଜ ରାଜପୁତ୍ର ଏହି ବିଷମ ସଂକଳ୍ପ ।
ଆଶ୍ରିତ-ବତ୍ସଳ ତୁମ୍ଭେ
ଆଶ୍ରିତଙ୍କୁ ଦିଅ ହେ ଅଭୟ ।

—ଗୌତମ—

ବହୁ ଦୁଃଖ ଭୋଗିଛି ଛନ୍ଦକ,
ଅକଥ୍ୟ ଆୟାସେ ତେଜିଛି ସର୍ବସ୍ୱ—
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଜନ୍ମଭୂମି,
ମାତା ପିତା ସ୍ନେହ-ମନ୍ଦାକିନୀ
ପ୍ରଣୟ-ପିତୁଳୀ ଗୋପା ପ୍ରାଣାଧିକା ମୋର
ଢଳ ଢଳ ଲାବଣ୍ୟ-ପ୍ରତିମା .
ସଦ୍ୟଜାତ ଶିଶୁପୁତ୍ର ମୋର ।
ନେତ୍ରାଗ୍ରତେ ସବୁ ପଡ଼ିଯିବ ଝଡ଼ି
ଶୀତ-ଶ୍ରାନ୍ତ ଶୁଷ୍କପତ୍ର ସମ ।

(ଶିଏ ତେସ୍ତର)

କେ ପାରବ ରୋଧି
ଘୂର ଚକ୍ର କରାଳ କାଳର ?

— ଛନ୍ଦକ —

ରାଜପୁତ୍ର ! ରାଜା ତୁମ୍ଭେ,
ପ୍ରଥମ ଯୌବନ, ତାରୁଣ୍ୟ-ତରଳ ଦେହ ।
ଅତୃପ୍ତ ଜୀବନେ
ଭୋଗ କାମନା ତୁମ୍ଭର—
ଅବକାଶ କାହିଁ ସନ୍ନ୍ୟାସର ?
ବାସବ-ଆବାସ ସମ
ଏହି ମାୟାପୁରୀ,
ରୂପସୀର କଣ୍ଠବୀଣା ଝଙ୍କୃତ ନପୁତ
ଏ କି ପ୍ରଭୁ ଅବହେଳା ବସ୍ତୁ ? ?

—ଗୌତମ—

ଛନ୍ଦକ !
ଅପାର ସମ୍ଭୋଗ-ସୁଖ
ତୁଟିଯାଏ କାଚଖଣ୍ଡ ସମ,
ଭଙ୍ଗୁର ନଶ୍ୱର ଅତି ତରଳ ଚପଳ,
ଏଥେଁ କି ହେ ପୂରଇ କାମନା ?
ଅବରତ ସୁଖ-ଲପ୍ସା
ମାନବ ଜୀବନେ
ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ ଲଲସା,
ନାହିଁ ତୃପ୍ତି, ନାହିଁ ନାହିଁ ଶେଷ !

(ଶଏଁ ଚଉସ୍ତର)

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଏ କ୍ଷୁଧା ନିବାରଣେ
ନିରୋଧ ସଂଯମ ତହିଁ ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା ।
ଛନ୍ଦକ, ଛନ୍ଦକ !
କାମିନୀ-କାଞ୍ଚନେ କେହ
ଲଭି ନାହିଁ ତୃପ୍ତି—
ଲଭି ନାହିଁ ଦୁର୍ଲଭ ସେ ନିଧି
ଜରାମରଣରହିତ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଶାନ୍ତି ।
ବିସର୍ଜି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ସର୍ବସ୍ୱ
ହେବି ଭିକ୍ଷୁ ବେଶ—
ଭୂମିଶେଯେ ଶୋଇ, ଭୁଞ୍ଜି ଭିକ୍ଷାଲବ୍ଧ ଅନ୍ନ ।
ଲୋଡ଼ିବି ନିର୍ଜନେ,
ଗିରିଶୃଙ୍ଗେ ଏକାସନେ ବସି
ଅନଶ୍ୱର ସତ୍ୟ,
ଫେଡ଼ିବି ଏ ଜନ୍ମମୃତ୍ୟୁ
ଅଜ୍ଞାତ ରହସ୍ୟ ବିଶ୍ୱଜନହିତେ ।
ହେଉ ପଛେ ବିଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଶରୀର
ଘୋଟୁ ଘୋର ପ୍ରଳୟ ପ୍ଳାବନ,
ଏକଧ୍ୟାନେ ଏକାସନେ,
କରିବି ତପସ୍ୟା,
ଯାବତ ନ ଦିଶେ ନେତ୍ରେ
ସତ୍ୟ ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି ।
ଛନ୍ଦକ, ସୁହୃଦ, .

(ଶଏ ପଞ୍ଜୁର)

ଦିଅ ଅଶ୍ୱ-ବଲ୍‌ଗା କରେ
ଯେନ ଏହୁ ମହାର୍ଘ ଭୂଷଣ—
ବୃଥା ତର୍କେ ନ ନିଅ ସମୟ
ଉଡ଼ିଯାଏଁ ମୁକ୍ତ ନୀଳିମାକୁ
ମରାଳ-ପକ୍ଷରେ ।

—ଛନ୍ଦକ—

ହାୟ ଦେବ !
ସତ୍ୟ ତେବେ ବିସର୍ଜିବ ଗୃହ
ଦୁଃଖସିନ୍ଧୁ ଗର୍ଭେ ଫିଙ୍ଗି
ଶାକ୍ୟ-ରାଜଧାନୀ—
ପିତା, ପୁତ୍ର, ଜନନୀ, ବନିତା ?

—ଗୌତମ—

ହିମାଚଳ ଚୂଳେ
ପୁଣି ନେବାକୁ ଉଡ଼ାଇ—
ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି ପ୍ରବାହରେ
ଅଣିବ ସତ୍ୱର ।
ଦିଅ ଅଶ୍ୱ-ବଲ୍‌ଗା ତ୍ୱରା
ନ ସହେ ବିଳମ୍ବ ।

[କଣ୍ଠକ ଅଶ୍ୱର ବଲ୍‌ଗା ଗୌତମଙ୍କୁ ଦେଇ କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ]

—ଛନ୍ଦକ—

ସତ୍ୟ ତେବେ
ଅମିତାଭ ତେଜି ଯିବେ ଗୃହ ?
ହାୟ ଦୈବ !

(ଶର୍ଏନ୍ତସ୍ତର)

—ଗୌତମ—

ସତ୍ୟ ସତ୍ୟ ସତ୍ୟ
ଅଟଳ ସୁମେରୁ ସମ ଗୌତମ ସଂକଳ୍ପ ।
ନିମ୍ନେ ଏହି ବସୁରା ଧରା,
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ନୀଳ ନଭ,
ସୁରଭି ଶୀତଳ ଏହି ସମୀର-ହିଲ୍ଲୋଳ
ଏ ଯେମନ୍ତ, ସତ୍ୟ, ନିତ୍ୟ, ଧ୍ରୁବ,
ତେମନ୍ତ ମୋ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ଅଟଳ ।
ମସ୍ତକେ ଅଶନି, ପଥେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପାବକ,
ସମ୍ମୁଖେ ଆଗ୍ନେୟ ଗିରି ପ୍ରଳୟ-ଶିଖିକା,
କରେ ଯେବେ ମୋର ଗତିରୋଧ
ତଥାପି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମୋର
ପାଳିବି ନିଶ୍ଚିତ ।
ଶତ ପତ୍ନୀ, ଶତ ପୁତ୍ର,
ଶତ ପିତା ମାତା,
ଅର୍ଗଳନ୍ତି ପଥ ଯେବେ
ପ୍ଲାବନ୍ତି ନୟନ-ଜଳେ ପୃଥ୍ୱୀ ହାହାକାରେ
ତଥାପି, ତଥାପି ବିସର୍ଜିବି ଗୃହ—
ଯିବି, ଯିବି ମୁଁ ବାହାର—

[ଅସ୍ଥିରା, ଅଧୀରା, ଆଲୁଳାୟିତ-କେଶବେଶା ଗୋପା ଧାଇଁ ଆସିଲେ]

—ଗୋପା—

କେ କହେ ?
କେ କହେ ବିସର୍ଜି ଗୃହ,

(ଶଏ ଅତପ୍ତର)

ପିତା ପତ୍ନୀ ପୁତ୍ର
ଶୋକ-ସିନ୍ଧୁଗର୍ଭେ ଫିଙ୍ଗି—

—ଗୌତମ—

[ଗୋପାଙ୍କ କର ଧରି] ସତ୍ୟ ଗୋପା !
ମାତ୍ର ବାହୁଡ଼ିବ ତୁରା,
ନେଇଯିବ ଏମନ୍ତ ଦ୍ୟୁଲୋକେ,
ଜରା ବ୍ୟାଧି ମୃତ୍ୟୁ
ଯହିଁ ନ ପାରେ ପ୍ରବେଶି—
ଯହିଁ ରାଜେ ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଶାନ୍ତି ।

—ଗୋପା—

ଶ୍ରେୟ, ପ୍ରେୟ
ନିତ୍ୟ ପୂଜା-ପ୍ରତିମା ଗୋପାର
ସତ୍ୟ ଏ କି ଶୁଣଇ ଶ୍ରବଣ ?
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜାଗ୍ରତ
ଅବା ସ୍ୱପ୍ନ-ବିହ୍ୱଳିତ ମୁହିଁ ?

—ଗୌତମ—

ଅତି ସତ୍ୟ—ଅତୀବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ,
ମୋର ରାଜ୍ୟ ଅନନ୍ତ ଉତ୍ସଙ୍ଗେ
ନଶ୍ୱର ଏ ରାଜୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ମୋ ଅଦୃଷ୍ଟେ ।
ମୋର ଭାଲେ ଲେଖା ନାହିଁ
ପ୍ରଣୟ-ପୀୟୁଷ
ଏ ଯେଣୁ ବିକୃତ ଉଠେ ମରଣ ଆବର୍ତ୍ତେ—

ନଶ୍ୱର, ଭଙ୍ଗୁର ଅନ୍ତ
ନିଶାନ୍ତ ଶିଶିର ସମ ସ୍ପର୍ଶ-ଅସହିଷ୍ଣୁ ।
ଗୋପା···ପ୍ରିୟତମା !
ମନେ ପଡ଼େ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ନିଷ୍ଠା ?
ମନେ ପଡ଼େ ସୀତାଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ?
ମନେ ପଡ଼େ ସତୀଙ୍କର ତ୍ୟାଗ ?
ତିଷ୍ଠ, ଏଥି କ୍ଷଣକାଳ ଗୋପା,
ସତ୍ୟ, ଧ୍ରୁବ, ନିଶ୍ଚିତ ତୁ ଜାଣ
ଆଣି ଦେବ ଅନ୍ତ ଭବ
ସତ୍ୟ ଶିବ ସୁନ୍ଦର ଶାଶ୍ୱତ
ଅୟସ୍କାନ୍ତ ମଣି,
ସ୍ପର୍ଶେ ଯାର ସର୍ବଜ୍ୱାଳା ହେବ ନିର୍ବାପିତ ।

—ଗୋପା—

ସୀତା ପରି ରାମ ଅନୁସାରି
ଯିବ ମୁଁ ଗୌତମ,
ଏତିକି ମାଗୁଣି ମୋର ଚରଣ-କମଳେ ।
[ଗୌତମଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁଲେ]

—ଗୌତମ—

କାହିଁ କେଉଁ ଅଗମ୍ୟ ବନାନୀକୁ ମୁଁ ଯିବ ଚାଲି ଗୋପା,
ମାନବର ଅଗମ୍ୟ ପ୍ରଦେଶେ—
ଯଶୋଧାରା,
ସଙ୍କଳ୍ପିତ ମାର୍ଗେ ମୋର ନହୁଅ କଣ୍ଟକ ।

[ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତୋର ସନ୍ତାନ ପାଳନ,
ଗୌତମର ପ୍ରତିରୂପ ଜ୍ଞାନେ —
ବତ୍ସଶିଶୁ କର ତୁ ଲଳନ,
ଅତି ତ୍ୱରା ବାହୁଡ଼ିବ ଗୃହେ
କରେ ଧରି —
ଜରା-ବ୍ୟାଧି-ମୃତ୍ୟୁ-ସଞ୍ଜୀବନୀ ।
ହେର ଦୂରେ—
ଦିଗନ୍ତ-ସ୍ଫୁରିତ ତ୍ରିଲୋକ-ପାବନ ଦ୍ୟୁତି,
ନ ସହେ ବିଳମ୍ବ ଆଜି—
ଯିବ—ଯିବ—ଦୂରେ ଦିଗନ୍ତ ସେ ପାରେ
ସପ୍ତସିନ୍ଧୁ ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ଶେଷେ
ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ୱପ୍ନାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶେ—
ସୌର ଜଗତକୁ ଲଂଘି ।
ଛାଡ଼ ଅଶ୍ୱ—ଦିଅ ଗୋ ମେଲାଣି
ଲମ୍ଫ ଦିଏଁ ଅଜ୍ଞାତ ଅତଳେ—
[ଗୋପା ଓ ଛନ୍ଦକ ଅଶ୍ୱକୁ ଧରିଲେ]
ଛାଡ଼ ତ୍ୱରା କଣ୍ଟକେ ଛନ୍ଦକ !
ଛାଡ଼ ବଲ୍‌ଗା, ଗୋପା ପ୍ରିୟତମା !
ନାହିଁ ପକ୍ଷପାତ ଅବସର ଆଜି—
ଛାଡ଼—ନ ସହେ ବିଳମ୍ବ,
ଉଡ଼ିଯାଏଁ ଅନନ୍ତ ଗଗନେ—
[ଗୌତମ ଅଶ୍ୱପୃଷ୍ଠରେ ଚଢ଼ନ୍ତେ ଗୋପା କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ]

(ଶଙ୍ଖଅଶୀ)

— ଗୋପା —

ପ୍ରଭୁ, ପ୍ରିୟତମ, ଗୌତମ !

— ଗୌତମ —

ଚକ୍ଷୁ ମେଲ ହେର ଯଶୋଧାରା,
ନିଶାନ୍ତ ଗଗନେ ରୁହିଁ ସ୍ୱାଗତ ସୂଚନ୍ତ ।

— ଗୋପା —

ଏ କି ଦେଖେ ନେତ୍ରାଗ୍ରତେ
ଅପୂର୍ବ ମୂରତି—କୋଟି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍‌ଭାସିତ
ସତ୍ୟ ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି —
ଏ କି ବିଶ୍ୱରୂପ ଆଜି
ହେରଇ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେ ।   [ଚକ୍ଷୁ ବୁଜିଲେ ଗୋପା]

— ଗୌତମ —

[ଅଶ୍ୱକୁ ଚଳାଇ]

ମାୟାପୁରୀ ପକ୍ଷିରାଜ ସମ
ଉଡ଼ି ଯା ରେ ଅନନ୍ତ ଦିଗନ୍ତେ —   [ପ୍ରସ୍ଥାନ]

[ଗୋପା କରକମଳରେ ଚକ୍ଷୁ ରୁନ୍ଧି ଅଶ୍ରୁ-ବିହ୍ୱଳତା—ଛନ୍ଦକ କାଷ୍ଠପୁତ୍ତଳୀ ପରି ସ୍ଥିର—ନିଶ୍ଚଳ— ନିର୍ବାକ । କିଛିକ୍ଷଣ ଉତ୍ତାରେ]

(ଶଏ ଏକାଅଣୀ)

—ଛନ୍ଦକ—

ବିଶ୍ୱ ଯାରେ ନ ପାରିବ ଧରି,
ରୋଧିବାର ଶକତି କାହାର ?
ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବତା
ଗଲେ ବିହାୟସ-ପଥେ ପୁଷ୍ପକ ବିମାନେ —
ଜିଣି ଜରା ବ୍ୟାଧି ମୃତ୍ୟୁ
ଆଣିଦେବେ ମାନବକୁ ସେ ସୁଧାନିର୍ଝର,
ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇବ ନର
ଯାବତ ଏ ସୃଷ୍ଟି ।
[ଗୋପାଙ୍କ ପ୍ରତି] ଅଶ୍ରୁଧାରା ସମ୍ବର ଜନନି !

—ଗୋପା—

ସତ୍ୟ କି ଛନ୍ଦକ !
ଗଲେ ଚୁଳି ଶାକ୍ୟ-ସୁରଧୂନୀ ?
ସତ୍ୟ କି ରେ —
[ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୁଅନ୍ତେ ଛନ୍ଦକ ତୋଳି ଧରିଲେ]

—ଛନ୍ଦକ—

ଉଠ ସଂଜ୍ଞା ଦେବି !
ଦେଖ ଦୂରେ ଗଗନ ଅଙ୍ଗନୁ
ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି-ଅମରେ
ଗୌତମଙ୍କ ନିଷ୍କ୍ରମଣ ପଥେ ।

—ଯବନିକା—

(ଶଏ ଛୟାଅଶୀ)

—କଳ୍ପକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରେ ଯବନିକା ଉତ୍ତୋଳନ—

[ବୋଧିଦ୍ରୁମ ତଳେ ଗଭୀର ସମାଧିମଗ୍ନ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ନିର୍ବିକଲ୍ପ, ପ୍ରଶାନ୍ତ, ସ୍ଥିର, ଗମ୍ଭୀର ମୂର୍ତ୍ତି]

—ଗୌତମ—

[ନେପଥ୍ୟେ—ଶଙ୍ଖସ୍ୱନାନ୍ତର—ଗୁରୁ ଗମ୍ଭୀର ଧ୍ୱନି]

ଇହାସନେ ଶୁଷ୍ୟତୁ ମେ ଶରୀରଂ
ପ୍ରଲୟଂ ଚ ଯାତୁ ।

ମୁଦ୍ରାକର—ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର, ପ୍ରଭାଷୀ ପ୍ରେସ୍, କଟକ-୨